

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Часопис ЦИВІЛІСТИКИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

Випуск 47

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

ISSN 2522-4832

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Харитонов Євген Олегович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

НАУКОВИЙ РЕДАКТОР, ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Харитонova Олена Іванівна – доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР

Некіт Катерина Георгіївна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Голубєва Неллі Юріївна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного процесу, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Давидова Ірина Віталіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Завальнюк Володимир Васильович – доктор юридичних наук, професор, проректор з навчально-методичної та виховної роботи, Національний університет «Одеська юридична академія»

Ківалов Сергій Васильович – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, Заслужений юрист України, професор кафедри адміністративного і фінансового права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Ківалова Тетяна Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Міжнародний гуманітарний університет

Кізлова Олена Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного та господарського права й процесу, Міжнародний гуманітарний університет

Колодін Денис Олексійович – кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету цивільної та господарської юстиції, Національний університет «Одеська юридична академія»

Харитонova Тетяна Євгенівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Чанишева Аліна Рашидівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Чанишева Галія Інсафівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Національний університет «Одеська юридична академія»

Чобану Геннадій – доктор, професор, Національний науково-дослідний інститут праці та соціального захисту (Бухарест, Румунія)

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол № 10 від 16 січня 2023 р.)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Журнал зареєстровано Міністерством юстиції України: свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 24969-14909ПР від 31.08.2021 р.
Включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України зі спеціальностей 081, 293 (юридичні науки):
Наказ № 409 від 17.03.2020 р. Міністерства освіти і науки України.

«Часопис цивілістики» включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Офіційний сайт: www.clj.nuoua.od.ua

ЗМІСТ

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ	5	ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА	50
<i>Харитонов Євген Олегович, Харитонova Олена Іванівна</i> ЛЮДИНА – ЦЕНТРАЛЬНА ПОСТАТЬ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА.....	5	<i>Горун Юрій Валерійович</i> ЗЕМЕЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АНАЛІЗ СИТУАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ МОЖЛИВИХ ЗМІН.....	50
<i>Маковецький Андрій Миколайович</i> ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ.....	14	<i>Слепньова Катерина Вадимівна</i> ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВЕДЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО КАДАСТРУ В СТАРОДАВНІХ ЄГИПТЯН, ГРЕКІВ ТА РИМЛЯН.....	55
<i>Матійко Микола Володимирович</i> ЗМІСТ ОКРЕМИХ ФУНКЦІЙ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ЯК ЕЛЕМЕНТ СТРУКТУРИ ФУНКЦІЙ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА	20	ЦИВІЛІСТИКА БЕЗ КОРДОНІВ	59
<i>Фасій Богдан Володимирович</i> СУДДІВСЬКИЙ РОЗСУД І КАТЕГОРІЯ «ІНТЕРЕСИ ДЕРЖАВИ».....	27	<i>Навроцька Юлія Вячеславівна, Воробель Уляна Богданівна</i> ПОЗОВНА ЗАЯВА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ФОРМАЛЬНИХ ВИМОГ.....	59
ПРАКТИЧНА ЦИВІЛІСТИКА	34	РЕЦЕНЗІЇ	69
<i>Кривенко Юлія Василівна</i> ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЩОДО ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПОСЛУГ ТАКСІ.....	34	<i>Харитонova Тетяна Євгенівна, Григор'єва Христина Антонівна</i> НОВИЙ ПОГЛЯД НА ДЖЕРЕЛА АГРАРНОГО ПРАВА (Рецензія на монографію професора В. М. ЄРМОЛЕНКА).....	69
<i>Павлова Вікторія Георгіївна</i> СПАДКОВИЙ ДОГОВІР ТА ДОГОВІР ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ (ДОГЛЯДУ) В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....	38		
<i>Узунів Сергій Опанасович</i> ОСОБЛИВОСТІ ДОВІРЧОГО УПРАВЛІННЯ СПАДКОВИМ МАЙНОМ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	44		

CONTENTS

THEORETICAL ISSUES	5	<i>Uzunov Sergey</i> PECULIARITIES OF THE CONTRACT ON INHERITANCE MANAGEMENT UNDER UKRAINE'S CIVIL LEGISLATION..	44
<i>Kharytonov Yevhen, Kharytonova Olena</i> HUMAN IS THE CENTRAL FIGURE OF AN OPEN SOCIETY.....	13	PROBLEMS OF LAND LAW	50
<i>Makovetskyi Andrii</i> REGARDING THE DEFINITION OF A TERRITORIAL COMMUNITY AS A SUBJECT OF PROPERTY RIGHTS IN UKRAINE.....	19	<i>Horun Yurii</i> LAND LEGAL RELATIONS UNDER MARTIAL LAW: ANALYSIS OF THE SITUATION AND PROSPECTS FOR POSSIBLE CHANGES.....	50
<i>Matiiko Mykola</i> CONTENT OF INDIVIDUAL FUNCTIONS OF CIVIL LAW AS AN ELEMENT OF THE STRUCTURE OF FUNCTIONS OF CIVIL LAW.....	26	<i>Slepnova Kateryna</i> HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF LAND REGISTRY MANAGEMENT IN THE ANCIENT EGYPTIANS, GREEKS AND ROMANS.....	55
<i>Fasii Bohdan</i> JUDICIAL DISCRETION AND THE CATEGORY OF "STATE INTERESTS".....	32	CIVIL LAW WITHOUT BORDERS	59
PRACTICAL CIVIL LAW	34	<i>Navrotska Yuliia, Vorobel Ulyana</i> CIVIL CLAIM: PRACTICAL APPLICATION OF FORMAL REQUIREMENTS.....	59
<i>Kryvenko Yuliia</i> SEPARATE QUESTIONS REGARDING THE DIGITALIZATION OF TAXI SERVICES.....	34	REVIEWS	69
<i>Pavlova Viktoriya</i> INHERITANCE CONTRACT AND CONTRACT OF LIFELONG MAINTENANCE (CARE) IN THE CIVIL LAW OF UKRAINE.....	38	<i>Kharitonova Tetyana, Grigorieva Khrystyna</i> A NEW LOOK AT SOURCES AGRIAN LAW (Review of the monograph Professor V. M. Yermolenko).....	69

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

УДК 347.122:34.023

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v047.2022.1>

Харитонов Євген Олегович,

доктор юридичних наук, професор,

член-кореспондент Національної академії правових наук України,

завідувач кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0001-5521-0839

Харитонova Олена Іванівна,

доктор юридичних наук, професор,

член-кореспондент Національної академії правових наук України,

завідувачка кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-9681-9605

ЛЮДИНА – ЦЕНТРАЛЬНА ПОСТАТЬ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА

Актуальність дослідження. Повномасштабне російське вторгнення в Україну та наступні події дали підстави говорити про «зіткнення цивілізацій» або ж, з погляду оновленої парадигми, про «протистояння закритого і відкритого суспільства».

Не зупиняючись тут детально на характеристиці першого та другого, зауважимо лише, що однією з головних відмінностей між закритим і відкритим суспільством є ставлення до визначення місця в ньому людини.

Метою статті є встановлення місця людини у відкритому суспільстві і зміна її ролі протягом формування приватного права, від Стародавнього Риму до сьогодення.

Методологічні акценти. Оскільки у цивільному законодавстві деяких країн, котрі позиціонуються такими, що належать до відкритого суспільства (у тому числі, в Україні), людина при характеристиці її, як учасника цивільних відносин, іменується «фізична особа», передусім, зауважимо сумнівність вживання такого найменування.

Відтак слід почати зі згадки про поширений міт, згідно якому категорія «фізична особа» була сформульована у добу римського права (або, навіть, у ще більш давні часи). Таке неточне твердження зустрічається у багатьох працях цивілістів та романістів. При цьому іноді появу категорії «фізична особа» пов'язують з добою «класичного римського права», а іноді – з більш ранніми часами [1, с. 16].

У зв'язку з цим зауважимо, що термін «фізична особа», ні римському праву, ні, тим більш, раннім правовим системам, що передували йому, був невідомий. Натомість, і правознавці, і законодавці досить послідовно ведуть мову про людину як суб'єкт прав та обов'язків. Але почати варто не з правосуб'єктності, а з загальних зауважень щодо поняття «особа», які допомагають з'ясувати світоглядне підґрунтя розуміння цього симулякру у вільному суспільстві. Відтак наведемо далі досить розлогу цитату, аби прослідкувати логіку побудови системи відповідних зв'язків.

«Як показав французький соціолог і етнолог Марсель Мосс, на відміну від психологічного Я, наявного у всі часи у людей всіх культур, на певній стадії розвитку з'являється *особа*, по латині *persona*, що є в певному розумінні абстрактним об'єктом. Особа – це наче двійник, дзеркальне відображення реальної особистості в системі суспільних відносин, ніби концентрований вираз ролі, яку дана особа відіграє в суспільстві. Саме ця постать-роль була суб'єктом правових і моральнісних вчинків реальної людини. Корінний римлянин як персону мав усі права громадянина, включаючи право на маску (по-латині *persona*, власне і значить 'маска').... «Персона» є не більше ніж абстракція, але абстракція персону вводиться реально в суспільстві й ідеально – в уявленнях людей там, де воно (суспільство) прагне виокремити як соціальну одиницю і наділити її свободою, правами і відповідальністю.

Визнання провідного місця особи у суспільстві віддзеркалене у «інституційній системі Римського приватного права, суть якої полягла у групуванні норм, що регулюють однорідні відносини, в інституту, котрі розташовують затим у логічній послідовності.

Інституційна система класичного Римського приватного права виглядала наступним чином: Особи; Речі; Договори та інші зобов'язання; Позовний та інший захист цивільних прав.

Пізніше середньовічні коментатори запропонували так звану «пандектну» систему приватного права, яка включала: Загальні положення; Речове право; Зобов'язальне право; Спадкове право; Сімейне право.

Головною вадою пандектної системи була і є недооцінка значення особи. Про це свідчить та обставина, що навіть її прихильники фактично не могли уникнути окремого дослідження становища людини.

Показовою у цьому сенсі нам здається праця Юліуса Барона. Його фундаментальний підручник за загальною структурою викладу виглядає побудованим за пандектною системою: загальні положення, речове право, зобов'язальне право, сімейне та спадкове право [8],

Разом із тим, зміст підручника не відповідає традиційним уявленням про те, які питання має охоплювати «Загальна частина» цивільного права. Зокрема, тут глава друга «Поняття права та його види» містить два розділи: 1) «Право в об'єктивному сенсі або приписи (норми) права; 2) «Право в суб'єктивному сенсі, або правоможність і його види».

Попри його невеликий обсяг, саме другий розділ є методологічним підґрунтям книги Ю. Барона, у цілому, включаючи наступні положення:

Право у суб'єктивному сенсі (так зване *ius agendi*, приватне право, правоможність) – це влада /панування, що належить певній особі (або сукупності осіб) над певним предметом з метою задоволення їхніх інтересів на основі норм права.

Об'єктом права визнається: А. Власна особистість (особа) кожної людини, кожній живій людині природно властиві певні блага: життя, тілесна цілісність, свобода, честь – і їй належить право на їхню непорушність, порушення цих прав розглядається головним чином у кримінальному праві, але – також і у цивільному. В. Все те, що не є особистістю управоможеного, тобто все інше у природі у тій мірі, у якій воно може підлягати пануванню. Предмети природи суть або тілесні речі або люди.

З цією різницею між об'єктами приватних прав необхідно комбінувати інші відмінності з врахуванням мети приватних прав. Приватні права мають метою задоволення якогось інтересу управоможеної особи: приватні права без інтересу не мають для особи жодного значення; отже інтерес є істотною умовою приватних прав, і де немає інтересу, там неможливе і здійснення приватного права.

Інтереси бувають двох типів; оскільки людині від природи властиві два прагнення: інстинкт самозбереження та інстинкт розмноження (інстинкт самозбереження і розвитку – і утворення сім'ї), то заінтересованість людини у приватних правах полягає частково у тому, що останні дають їй засоби для задоволення інстинкту самозбереження, частково у тому, що вони створюють інститути, котрі сприяють виникненню сімей і вихованню нових поколінь [8, с. 82].

Права з інтересами першого типу називаються майновими правами (бо засоби для задоволення інстинкту самозбереження зазвичай підлягають грошовій оцінці, а відтак мають майнову цінність; права з інтересами другого типу називаються «сімейственими» правами. Втім, перші можуть не підлягати грошовій оцінці, а задовольняють лише моральний інтерес, а з іншого боку, з правами сімейственими часто можуть бути пов'язані майнові права.

Права у суб'єктивному сенсі розпадаються на права на власну особистість, майнові права (речові та зобов'язальні), сімействені права, спадкове право, право володіння [8, с. 84].

Оскільки усе право існує заради людей [5, 1.2; 1.5; 12.1], то первісно кожна людина і тільки людина є особою.

Підсумовуючи цей огляд, можемо зробити висновок, що у підсумку за Бароном уся «пандектна система» ґрунтується на першому інституті інституційної системи – «Особа / людина». І ми з таким баченням структури приватного права, у головних його рисах, згодні.

До цього додамо, що, коли пандектна система у її модернізованому вигляді є майже ідеальною для вивчення приватного права, то інституційна система відображає реальне значення місця людини / особи у приватному праві, котрим визначаються методологічні засади врегулювання відносин у приватній сфері у відкритому суспільстві (правовій державі).

Можна припустити, що саме внаслідок згаданих рис інституційної та пандектної систем та їхньому кореспондуванню національному мента-

Місце людини (фізичної особи) у пандектній системі

(Німецький цивільний кодекс (BGB))

На відміну від двох охарактеризованих вище кодексів Німецький цивільний кодекс побудований за пандектною системою.

Перша книга містить норми загального характеру. Складається вона з кількох розділів, що об'єднують норми за предметом регулювання.

Перший розділ «Особи» присвячений питанням правосуб'єктності. Правоздатність людини виникає по закінченню народження (§ 1), а дієздатність виникає з моменту повноліття, тобто при досягненні 18 років.

Фізичній особі надано право на захист імені. Як передбачено в § 12, якщо право на ім'я оскаржує інша особа або інтереси однієї особи порушуються тим, що інша особа безпідставно привласнює собі таке саме ім'я, то уповноважена особа може вимагати усунення порушення та заборони його на майбутнє.

Крім фізичних осіб, суб'єктами права є також можуть юридичні особи, котрі можуть існувати у вигляді спілок або установ.

Отже пандектна система приватного (цивільного) права має ту позитивну рису, що наявність загальної частини дозволяє уникнути повторів при викладенні положень, спільних для усіх інститутів. Проте, вона і має і недоліки, головний з яких полягає у тому, що норми, присвячені визначенню правового становища фізичної особи губляться поміж інших загальних положень цивільного законодавства.

Епігони Німеччини: Російська імперія

Концепція цивільного права і законодавства Російської імперії XIX ст. у галузі визначення правового становища (правосуб'єктності, правового статусу) приватної фізичної особи формувалися значною мірою під впливом німецької юриспруденції, котра більшою мірою відповідає потребам вдосконалення російського законодавства. У галузі, яка нас цікавить, наслідком застосування такого підходу виявилось те, що і у структурі книги X Зводу законів Російської імперії [10; 11; 12; 13], і при викладі відповідного теоретичного матеріалу згідно з пандектною системою положення щодо правосуб'єктності фізичної особи іноді виявлялися «втраченими». Зокрема, так трапилося у ґрунтовному тритомному курсі цивільного права К.П. Побєдоносцева, де правовому становищу особи не присвячено навіть підрозділу [14; 15; 16]. Інший відомий російський цивіліст В.І. Сінайський, керуючись тією ж системою викладу, поло-

ження щодо фізичної особи, висвітлював у розділі «Суб'єкти та об'єкти цивільного права» в контексті характеристики загальних понять цивільного права [17, с. 90–113].

Оскільки відчувалась певна нелогічність зазначеного підходу, то у процесі наступних законопроектних робіт по створенню Цивільного уложення Російської імперії була зроблена спроба часткової зміни цивілістичної концепції у цій галузі (але у межах пандектної системи). Результатом зазначених змін було «половинчасте» рішення, внаслідок чого в Книгу першу проєкту Цивільного уложення було включено розділ «Особи». Але він був лише одним з чотирьох розділів цієї книги і містив тільки 12 статей зі 130, які передбачалося включити у книгу I Цивільного уложення [18, с. 12–69].

Статус людини – приватної особи

Отже, фізична особа – це завжди і тільки людина. При цьому «людина» може розглядатися як суб'єкт права, а може бути предметом наукового дослідження або розглядатися як об'єкт впливу в іншій системі суспільних зв'язків.

Таким чином поняття фізичної особи в цивілістиці може не збігатися з поняттям людини, як істоти біологічної: іноді ці поняття тотожні, а іноді – поняття «фізична особа» вужче поняття «людина».

Для того, щоб брати участь у цивільних правовідносинах, фізична особа має бути наділена цивільною правосуб'єктністю. Правосуб'єктність – це складна юридична категорія, яка означає здатність (можливість) особи бути учасником правовідносин. Цивільна правосуб'єктність фізичної особи складається з двох елементів – цивільної правоздатності та цивільної дієздатності.

Центральною постаттю системи приватного права, існуванням якої, власне, зумовлене й існування самого приватного права, є приватна особа, визначальними ознаками якої є те, що вона: 1) не є фігурантом держави, 2) не знаходяться у стосунках влади – підпорядкування стосовно інших приватних осіб, 3) рівноправно і вільно, на основі диспозитивного методу правового регулювання, визначає для себе права і обов'язки у відносинах, що виникають з її ініціативи.

На рівні національних правових систем приватна особа є головною постаттю сфери цивільного права. Саме на забезпечення захисту її інтересів спрямоване й цивільне законодавство, котре з антропоцентричного погляду можна охарактеризувати як сукупність засад, правил і норм, що стосуються визначення статусу і захисту інтересів приватних осіб, тобто, осіб, які не є фігурантами держави, не знаходяться у взаєминах влади та

і устремлінь в інтересах суспільства. У цьому сенсі немає жодних відмінностей між тими нормами, що створюють публічні права, і тими, що створюють права приватні. Навіть для власності, яку ми відносимо до приватних прав, публічний захист надається не лише особі, котра є окремим носієм такого права. Безвідносно щодо тієї чи іншої особи її власність захищається правом порядком: в загальних інтересах встановлений правовий інститут власності для виключного користування речовими благами індивідом на розвиток культури (і таким чином він має видатне значення для суспільства загалом), і мета власності – надання і захист можливості користуватись цим правом [23, с. 273].

Але далі слідує парадоксальний висновок, сказати б, орієнтований на обґрунтування ідеології відкритого суспільства: «...інтереси суспільства будуть збігатися з дійсними інтересами індивідів. Оскільки суспільство складається з індивідів, воно не є чимось від них відмінним. До цього часу всі правові установлення спрямовані на захист інтересів індивідів без різниці між публічним і приватним правом.» [23, с. 274]. Звідси, як на наш погляд, випливає, що вважати норми власне «приватноправовими» можна лише умовно, передусім, стосовно, суб'єктивних прав.

Разом із тим, тут варто зауважити, що «природні права» людини, які складають найважливіший елемент її загального статусу належать саме до приватного права та існують незалежно від того, чи визнані вони об'єктивним правом, чи ні. Іншими словами, вони є об'єктивними в силу своєї природності, невідчужуваності від людини, і вважаються такими, що надані Богом.

Публічні права ґрунтуються не на таких, які дозволені, а лише на таких, які надані владою. Тому вони являють собою не частину природної, врегульованої правом свободи, а розширення прав природної свободи [24, с. 376].

У сфері публічного права – це, передусім, питання субординації і підпорядкування однієї особи іншій, питання компетенції державних органів і посадових осіб, з одного боку – а з іншого – пасивної, як правило, правосуб'єктності підпорядкованих і підвладних осіб, їх обов'язків та відповідальності, що впливають із владних актів державних органів і посадових осіб.

У приватноправовій сфері правосуб'єктність учасників цивільних відносин є однаковою і ґрунтується на засадах юридичної рівності, свободи їхньої волі та ініціативності при встановленні правовідносин, а затим – реалізації ними відповідних суб'єктивних прав і обов'язків.

Однак, варто зазначити, що викладені положення певною мірою мають характер наукової абстракції, оскільки стосується сфери дії приватного та публічного права як абстрактних категорій, що виокремлюються в теорії права з метою наукового аналізу. Проте, для з'ясування реального становища особи згідно до норм чинного у державі законодавства такий підхід не є коректним, оскільки у останньому відображається змагання публічно-правових та приватноправових засад.

При визначенні статусу людини, як суб'єкта приватного права, мають враховуватися засади (принципи) кількох рівнів. По-перше, це загальні принципи права: єдність моралі та права, верховенство права, антропоцентризм, рівність перед законом і судом тощо. По-друге, це принципи приватного права, які стосуються статусу людини, як особи. По-третє, це загальні засади цивільного законодавства, котрими закріплюються окремі елементи статусу особи.

Проблеми удосконалення національного цивільного законодавства

Хоча в українській цивілістиці певною мірою відбулося «повернення» від громадянина до приватної особи, але поширений в усіх європейських правових системах термін «природна особа», поки що, не зміг витіснити позначення «фізична особа», який є калькою з архаїчного російського перекладу XIX ст. терміну «natural person». Як на нашу думку, цей архаїзм має бути усуненим. Особливо з огляду на наше прагнення євроінтеграції. У цілому зазначений підхід має бути реалізованим у процесі адаптації національного законодавства України до права ЄС із врахуванням при цьому засад DCFR.

Підсумовуючи викладене вище, можна сформулювати наступне бачення методологічних засад визначення та охорони забезпечення реалізації цивільно-правового статусу фізичної особи.

Такий статус, як юридичне оформлення сукупності базових природних прав людини, має бути закріпленим у Конституції, норми якої у цій галузі за своєю сутністю є втіленням норм природного права на рівні національного законодавства. Проте, хоча положення Конституції є нормами прямої дії, правовий статус людини має бути також відображеним і у Цивільному кодексі, де цим питанням має бути присвячений окремий розділ. Скажімо, у ЦК України це можна зробити шляхом реформування його книги другої, доповнивши її положеннями стосовно природних майнових прав людини і змінивши відповідним чином її назву на – «Цивільно-правовий статус фізичної особи (людини)». У свою чергу, реформування книги другої ЦК припускає необхідність

визначення засад цивільно-правового статусу людини (приватної особи), які досі залишаються нез'ясованими.

Як не парадоксально, але поміж принципів цивільного права, що розглядаються у літературі (загально-правові, міжгалузеві, галузеві принципи, підгалузеві, міжінституційні принципи та принципи окремих інститутів тощо), засади визначення цивільно-правового статусу особи (у тому числі, й людини, котра є центральною постаттю у цивільних відносинах) не згадуються. Можна припустити, що такий стан речей є наслідком абсолютизації пандектної системи цивільного права, у якій відсутній розділ (підгалузь) «становище особи». Хоча перевагою пандектної системи є виокремлення в ній «Загальної частини», що дозволяє уникати повторів у викладенні законодавчого матеріалу, але саме «Загальна частина» поглинула норми, присвячені визначенню правового статусу особи, змішавши їх з низкою інших загальних положень. У результаті визначенню цивільно-правового статусу людини, як приватної особи приділяється значно менше уваги, ніж мало би бути у сучасному суспільстві.

Висновки. Однією з головних відмінностей між закритим і відкритим суспільством є ставлення до визначення місця в ньому людини. Насамперед, те, як людина, при характеристиці її, як учасника цивільних відносин, іменується. Оскільки усе право існує заради людей, то від початку кожна людина і тільки людина є особа. Визнання провідного місця особи у суспільстві віддзеркалене

у інституційній системі Римського приватного права, суть якої полягла у групуванні норм, що регулюють однорідні відносини, в інститути, котрі розташовують з тим у логічній послідовності і відображає реальне значення місця людини / особи у приватному праві, котрим визначаються методологічні засади врегулювання відносин у приватній сфері у відкритому суспільстві (правовій державі). Натомість головною вадою пандектної системи була і є недооцінка значення особи.

На рівні національних правових систем приватна особа є головною постаттю сфери цивільного права. Саме на забезпечення захисту її інтересів спрямоване й цивільне законодавство, котре з антропоцентричного погляду можна охарактеризувати як сукупність засад, правил і норм, що стосуються визначення статусу і захисту інтересів приватних осіб, тобто, осіб, які не є фігурантами держави, не знаходяться у взаєминах влади та підпорядкування одне щодо одного, рівноправно і вільно встановлюють собі права і обов'язки у відносинах, що виникають з їх ініціативи.

По-перше, такий статус, як юридичне оформлення сукупності базових природних прав людини, закріплюється у Конституції, норми якої у цій галузі за своєю сутністю є втіленням норм природного права на рівні національного законодавства. По-друге, хоча положення Конституції є нормами прямої дії, правовий статус людини має бути також відображеним і у Цивільному кодексі, де цим питанням має бути присвячений окремий підрозділ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стефанчук М.О. Цивільна правосуб'єктність фізичних осіб та особливості її здійснення : монографія. Київ, 2020. 429 с.
2. Мирослав Попович. Філософія свободи. Філософія свободи =Философия свободы ; упоряд. Л.В. Артюх, Н.Б. Вяткіна; передмова Н.Б. Вяткіної ... Харків : Фоліо, 2018. С. 377–381
3. Институции / Пер. с латинского Ф. Дадынского ; под ред. В.А. Савельева, Л.Л. Кофанова. М. : Юристъ, 1997. 368 с.
4. Институції Юстиніана. I. III. Вступне речення.
5. Дигести.
6. Бартошек М. Римское право: (Понятия, термины, определения) / пер. с чешск. М. : Юрид. лит. 1989. 448 с.
7. Гарсия Гарридо М.Х. Римское частное право: Казусы, иски, институты / Перевод с испанского; Отв. ред. Л.Л. Кофанов. М. : Статут, 2005. 812 с.
8. Барон Ю. Система римского гражданского права: В 6 кн. / Предисловие канд. юрид. наук В.В. Байбака. СПб. : Юридический центр Пресс, 2005. 1102 с.
9. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. В 2-х т. Т. I. М. : 1998. С. 121–129.
10. Законы гражданские с разъяснениями Правительствующего Сената и комментариями русских юристов. Составил И.М. Тютрюмов. Книга первая. М., 2004. 348 с.
11. Законы гражданские с разъяснениями Правительствующего Сената и комментариями русских юристов. Составил И.М. Тютрюмов. Книга вторая. М., 2004. 603 с.
12. Законы гражданские с разъяснениями Правительствующего Сената и комментариями русских юристов. Составил И.М. Тютрюмов. Книга третья. М., 2004. 571 с.
13. Законы гражданские с разъяснениями Правительствующего Сената и комментариями русских юристов. Составил И.М. Тютрюмов. Книга четвертая. М., 2004. 635 с.
14. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. В трех томах. Т. 1 / Под редакцией и с предисловием В.А. Томсинова. М., 2003. 768 с.
15. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. В трех томах. Т. 2. М., 2003. 656 с.
16. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. В трех томах. Т. 3. М., 2003. 608 с.

17. Синайский В.И. Русское гражданское право. М, 2002. 608 с.
18. Гражданское уложение. Кн.1. Положения общие: проект Высочайше учрежденной Редакционной комиссии по составлению Гражданского уложения (с объяснениями, извлеченными из трудов Редакционной комиссии) / под ред. И.М. Тютрюмова; сост. А.Л. Саатчин. М., 2007. 288 с.
19. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. М., 1974. 352 с.
20. Юридична енциклопедія: в 6 т. К. Т. 5. 2003.
21. Колодій А.М. Принципи права України : моногр. К., 1998.
22. Савиньи Ф.К. фон. Система современного римского права. Т. 1 / пер. с нем. Г. Жигулина; Под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. М., 2011. 510 с.
23. Август Тон. Правовая норма и субъективное право. Исследования по общей теории права (часть третья). *Вестник гражданского права*. № 3. 2012. Том 12. С. 271–294.
24. Еллинек Г. Общее учение о государстве. СПб., 2004. 752 с.

Харитонов Євген Олегович, Харитонova Олена Іванівна
ЛЮДИНА – ЦЕНТРАЛЬНА ПОСТАТЬ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА

Повномасштабне російське вторгнення в Україну та наступні події дали підстави говорити про «зіткнення цивілізацій» або ж, з погляду оновленої парадигми, про «протистояння закритого і відкритого суспільства». Оскільки однією з головних відмінностей між закритим і відкритим суспільством є ставлення до визначення місця в ньому людини, важливим є встановлення її у відкритому суспільстві і зміна її ролі протягом формування приватного права, від Стародавнього Риму до сьогодення. У статті досліджуються питання зміни ставлення до людини як суб'єкта права. Зроблено висновок, що визнання провідного місця особи у суспільстві віддзеркалене у інституційній системі Римського приватного права, суть якої полягла у групуванні норм, що регулюють однорідні відносини, в інститути, котрі розташовують зати́м у логічній послідовності і відображає реальне значення місця людини / особи у приватному праві, котрим визначаються методологічні засади врегулювання відносин у приватній сфері у відкритому суспільстві (правовій державі). Натомість головною вадою пандектної системи була і є недооцінка значення особи.

Також зроблено висновок про те, що термін «фізична особа», ні римському праву, ні, тим більш, раннім правовим системам, що передували йому, був невідомий. Натомість, і правознавці, і законодавці досить послідовно ведуть мову про людину як суб'єкт прав та обов'язків. Зазначається, що, хоча в українській цивілістиці певною мірою відбулося «повернення» від громадянина до приватної особи, але поширений в усіх європейських правових системах термін «природна особа», поки що, не зміг витіснити позначення «фізична особа», який є калькою з архаїчного російського перекладу XIX ст. терміну “natural person”. Тому цей архаїзм має бути усуненим, особливо з огляду на прагнення євроінтеграції. У цілому зазначений підхід має бути реалізованим у процесі адаптації національного законодавства України до права ЄС із врахуванням при цьому засад DCFR.

Ключові слова: людина, фізична особа, інституційна система, пандектна система, відкрите суспільство, приватне право, цивільне право.

Kharytonov Yevhen, Kharytonova Olena
HUMAN IS THE CENTRAL FIGURE OF AN OPEN SOCIETY

The full-scale Russian invasion of Ukraine and subsequent events gave grounds to talk about the “clash of civilizations” or, from the perspective of the updated paradigm, about the “confrontation of closed and open society”. Since one of the main differences between a closed and an open society is the attitude to determining the place of a person in it, it is important to establish it in an open society and change its role during the formation of private law, from ancient Rome to the present. The article examines the issue of changing the attitude towards a person as a legal subject. It is concluded that the recognition of the leading place of a person in society is reflected in the institutional system of Roman private law, the essence of which was the grouping of norms regulating homogeneous relations into institutions, which then place them in a logical sequence and reflect the real meaning of the place of a human / person in private law, which define the methodological principles of regulating relations in the private sphere in an open society (rule of law). Instead, the main flaw of the pandectic system was and is an underestimation of the importance of the individual.

It was also concluded that the term “individual” was unknown neither to Roman law nor, even more so, to the early legal systems that preceded it. Instead, both jurists and legislators quite consistently talk about a human as a subject of rights and duties. It is noted that, although there was a “return” from a citizen to a private person in Ukrainian civics to a certain extent, the term “natural person”, which is common in all European legal systems, has not yet been able to replace the designation “individual”, which is a tracing from the archaic Russian translation of the 19th century of the term “natural person”. Therefore, this archaism must be eliminated, especially in view of the desire for European integration. In general, the specified approach should be implemented in the process of adapting the national legislation of Ukraine to EU law, taking into account the principles of the DCFR.

Key words: human, natural person, institutional system, pandect system, open society, private law, civil law.

УДК 347.23

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v047.2022.2>

Маковецький Андрій Миколайович

аспірант кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-5593-6207

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. У сучасності в Україні органи місцевого самоврядування представляють систему децентралізованої організації місцевого управління, що склалася в результаті проведення відповідних реформ. Проведення подібних реформ у зарубіжних країнах призвело до поділу публічної влади державну та муніципальну завдяки чому відбувається взаємодія різних рівнів публічної влади з метою забезпечення належного управління справами суспільства.

Використовуючи досвід зарубіжних країн та здійснюючи порівняння із сучасним станом в Україні виникає унікальна можливість виділити низку закономірностей належних різним моделям місцевого самоврядування та визначити значення такої моделі місцевого самоврядування як територіальні громади. Водночас освоєння досвіду організації місцевого самоврядування зарубіжних країн є необхідною умовою вивчення цивільного права України, яка здатна наблизити до осмислення сучасного стану інституту місцевого самоврядування та територіальних громад у нашій країні.

Висвітлення цих аспектів становить велику інформативну цінність і тому, що більшість зарубіжних країн знайшли оптимальні відповіді на багато питань, що стосуються місцевого самоврядування та територіальних громад. Розвиток місцевого самоврядування в особі територіальних громад в Україні є пріоритетним завданням. Вирішення цього завдання залежить насамперед від ефективності та продуктивності взаємодії між державною та так званою муніципальною владою.

Проводячи реформу місцевого самоврядування, уряд має звертатися до існуючих у іноземних державах моделей взаємодії державної

влади та місцевого самоврядування. За кордоном використовуються досить ефективні моделі такої взаємодії, які склалися протягом років.

Дані моделі перевірені часом і дають конкретні позитивні результати практично. Їх дослідження та розумне застосування в Україні необхідні для успішної реалізації адміністративної реформи та реформи місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичну основу дослідження склали наукові праці таких науковців, як О.А. Вівчаренко, О.В. Дзера, І.І. Каракаш, О.С. Комарова, О.М. Ковальова, О.В. Ольшанський, Г.А. Борщ, В.М. Вакулєнко, Н.М. Гринчук, К.М. Некіт, Ю.Ф. Дехтяренко, Р.А. Майданник, О.С. Ігнатенко, В.С. Куйбіда, А.Ф. Ткачук, В.В. Юзефович, Є.О. Харитонов та інші.

Мета статті. Метою статті є науковий аналіз нормативно-правових актів України, які регламентують діяльність органів місцевого самоврядування та територіальних громад як суб'єктів права власності.

Викладення основного матеріалу. В якості прикладу розвитку та становлення органів місцевого самоврядування та територіальних громад виступає теорія «вільної громади», яка є першою серед теоретичних концепцій, що пояснюють сутність місцевого самоврядування. Виникнення цієї теорії пов'язують із серединою ХІХ століття. Тут слід звернути увагу на те, що думка про організацію влади в територіальних громадах почала розвиватися ще в середньовічній Європі, коли окремі громади (міські, районні, сільські, селищні тощо) прагнули звільнитися від впливу землевласників. У зв'язку з цим виникла ідея пріоритету «територіальної» громади перед державою, так-як

«грумада» була сформована раніше ніж «держава». Звідси випливає, що історичними передумовами виникнення цієї теорії стала необхідність обмеження втручання держави у відносини громади взагалі та територіальної громад зокрема. Згодом ці ідеї були сформульовані у наукових дослідженнях багатьох вчених.

У додержавний період громада була незалежною, самостійною одиницею у вирішенні усіх завдань. Тому творці теорії «вільної громади» доводили, що право громади управляти своїми справами має такий самий природний і невідчужуваний характер, як і права та свободи людини, бо громада історично виникла раніше за державу, яка має поважати свободу управління територіальної громади.

Як видно, згідно з цією теорією «територіальна громада має право на самостійність і незалежність від центральної влади за своєю природою, причому держава не створює територіальну громаду, а лише визнає її» [9].

У свою чергу теорія «вільної громади» містила основні принципи організації місцевого самоврядування, зокрема: органи місцевого самоврядування обираються членами громади; положення про розподіл справ територіальної громади на власні відносини та відносини, що доручаються їй державою; місцеве самоврядування розуміється в якості управління власними справами громад, відмінними за своєю природою від справ державних; органи місцевого самоврядування є органами територіальних громад, а не держави (тобто будь-які державні органи не мають права втручатися у діяльність територіальних громад, вони лише стежать щоб територіальна громада не виходила за межі своєї компетенції).

Вищеназвані принципи справили певний вплив в розвитку законодавства окремих країн, де під самоврядуванням, тобто територіальними громадами розумілася муніципальна влада, яка визнавалася особливою гілкою влади поряд із виконавчою, законодавчою та судовою. Зазначене обґрунтовувалось тезою про те, що «грумада старша за державу; закон її знаходить, а не створює» [11, с. 112–124]. Зазначена теорія не залишилася суто теоретичною, а знайшла своє практичне застосування на законодавчому рівні багатьох держав.

Необхідно відзначити, що ідеї організації управління територіальних громад висвітлюються окремими українськими науковцями. Так, В.В. Утвенко обґрунтовує у своїх дослідженнях реформу органів місцевого самоврядування в Україні та сформу-

лював своє бачення основних проблем вчення про місцеве самоврядування: «поняття про власні справи територіальної громади, властиві за своєю природою муніципальному управлінню; поняття про справи державні, що передаються державою органам місцевого самоврядування» [12, с. 81–95].

Ці проблеми висвітлюються та набувають подальшого розвитку у наукових працях багатьох вчених, які пропонують різні теорії місцевого самоврядування та територіальних громад [5, 7, с. 66–68]. Одним із перших, хто привернув увагу до інституту місцевого самоврядування та територіальних громад був А. Токвіль, французький державний діяч. Він висунув слушні висловлювання, з якими можна погодитись, зокрема: «інститути громади у встановленні незалежності відіграють ту ж роль, як і початкові школи науки; вони відкривають народу шлях до свободи і вчать його користуватися цією свободою.» [13, 8, с. 161–168].

У другій половині XIX століття з'являються заперечення, зокрема акцентується увага на неспроможності теорії «вільної» громади. Зазначена теорія більше застосована та розвинена у країнах англо-саксонського права (США, Велика Британія, Канада, Австралія). Для такої моделі характерні відсутність уповноважених центральних урядів, що опікають представницькі органи, які обираються населенням. Що ж до європейської континентальної моделі місцевого самоврядування, ситуація інша, тобто відповідно місцеве самоврядування задіяно до реалізації державних функцій. На думку Д.П. Співака ідея невідчужуваності, недоторканності прав територіальних громад, тобто автономності, характерна для теорії «вільної» громади, досить вразлива, бо важко доводити невідчужуваність прав, наприклад, великих територіальних самоврядних одиниць (областей, регіонів тощо) встановлених державою, з посиланням на їх природний характер.

Заперечувати інші види місцевого самоврядування, крім невеликих сільських, селищних і міських громад (тобто саме територіальних громад), було б дивно [11, с. 112–124]. Проте сучасні автори констатують, що «теорія «вільної» громади становить інтерес у наші дні, так-як в ній можна бачити відправні засади сучасного принципу невідчужуваності права громади на місцеве самоврядування» [6]. Поняття територіальної громади дозволяє сьогодні при вирішенні проблем територіальних основ місцевого самоврядування диференціювати самоврядні територіальні

місцевих спільнот, покликана забезпечити більш ефективно вирішення тих чи інших питань на місцевому рівні [10, с. 128–137].

Таким чином, з точки зору державної теорії, влада, по суті, здійснюється населенням та обраними населенням людьми, але ця влада є державною.

У рамках досліджуваної теорії самоврядування знайшли своє відображення два основних напрями. Йдеться про політичний напрям, який був розроблений Р. Гнейстом та юридичний напрям, який доводив Л. Штейн.

Прихильники політичної теорії бачили підстави для самостійності органів місцевого самоврядування в особливостях їх формування та можливості заміщення окремих місцевих посад гідними представниками місцевого населення. При цьому акцент робилася на економічний стан посадових осіб. Таким чином, самостійність та ефективність діяльності органів самоврядування прихильники політичного спрямування пов'язували, перш за все, з системою почесних та безоплатних посад.

Прихильники юридичної теорії звертають увагу на підстави самостійності органів місцевого самоврядування у особі територіальних громад на які держава покладає здійснення певних завдань державного управління. Специфіка місцевого самоврядування полягає в тому, що територіальні громади є особливими суб'єктами права, які вступають з державою у юридичні відносини. Ця обставина вирізняє територіальні громади від державних органів.

Необхідно відзначити, що «на пріоритетне поширення державної теорії місцевого самоврядування в особі територіальних громад вплинула та обставина, що вона об'єднала в одне ціле поняття місцевого самоврядування та територіальної громади, не залежно від того, чи було місцеве самоврядування та\або територіальні громади історичним попередником держави або отримувало розвитку у вже сформованій державі».

В Україні місцеве самоврядування як інститут публічної влади має цивільний характер та поширюється на всіх членів громади, зокрема на мешканців кожної територіальної громади. Як зауважує О.В. Батанов, який проводив дослідження територіальних громад як первинної ланки місцевого самоврядування: «при всій єдності публічної влади має місце і істотна різниця в її суб'єктному складі. Для публічної влади органів місцевого самоврядування характерно, що зазначена влада здійснюється не державою, а спеціальним суб'єктом, який має особливий об'єкт управління

та інші іманентні якості, властиві такій владі. Ним виступають безпосередньо мешканці міст, селищ та сіл, об'єднані у місцеві громади або представницькі органи в особі рад, які обираються мешканцями та діють на користь населення відповідної громади. Зовнішньою формою їхнього формального вираження в Україні виступають територіальні громади.» [4, с. 39–46]. Зазначене вище висвітлюється у ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування».

Узагальнення різних підходів щодо сутності територіальних громад дозволяє виділити види територіальних громад залежно від їхньої предметної діяльності, спрямованої на задоволення певних потреб у межах конкретної території громади.

Перший рівень - територіальні громади сіл, селищ чи міст, які здійснюють свої повноваження безпосередньо чи через органи місцевого самоврядування.

Другий рівень – об'єднання територіальних громад сіл, селищ та міст.

Третій рівень становлять «мікрोगромади», які включають громади району у місті, мікрорайони, квартали, вулиці, будинки у особі ОСМД, та можуть реалізувати право на місцеве самоврядування безпосередньо, через органи місцевого самоврядування чи органи самоорганізації населення.

Незважаючи на те, що основний тягар функціонального навантаження щодо вирішення питань місцевого значення покладено на органи місцевого самоврядування, згідно з Українським законодавством територіальна громада як суб'єкт місцевого самоврядування має ряд специфічних ознак, які закріплюються у Конституції України (ст. ст. 132, 133, 140, 141, 142, 143) [1], у положеннях Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. ст. 1, 6, 25) [2] та ЦК України (ст. ст. 2, 169, 172, 173, 327, 335, 338, 356, 368, 374 та інші) [3]: визнання та гарантованість діяльності територіальної громади як суб'єкта місцевого самоврядування на конституційному рівні; право мешканців територіальної громади на місцеве самоврядування є специфічною формою народовладдя; місцеве самоврядування територіальної громади здійснюється із дотриманням права і свободи людини і громадянина; законодавство закріпило можливість реалізації права на місцеве самоврядування за допомогою представницької чи безпосередньої демократії, яка передбачає таку форму здійснення управлінських повноважень, як самоорганізація та формування відповідних управлінських органів; самостійність територіальної громади

Маковецький Андрій Миколайович

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

В статті надається визначення поняття територіальної громади як суб'єкта права власності за законодавством України. У сучасності в Україні органи місцевого самоврядування представляють систему децентралізованої організації місцевого управління, що склалася в результаті проведення відповідних реформ. Проведення подібних реформ у зарубіжних країнах призвело до поділу публічної влади державну та муніципальну, завдяки чому відбувається взаємодія різних рівнів публічної влади з метою забезпечення належного управління справами суспільства.

Використовуючи досвід зарубіжних країн та здійснюючи порівняння із сучасним станом в Україні виникає унікальна можливість виділити низку закономірностей належних різним моделям місцевого самоврядування та визначити значення такої моделі місцевого самоврядування як територіальні громади. Водночас освоєння досвіду організації місцевого самоврядування зарубіжних країн є необхідною умовою вивчення цивільного права України, яка здатна наблизити до осмислення сучасного стану інституту місцевого самоврядування та територіальних громад у нашій країні.

В статті акцентується увага на тому, що територіальні громади наділені спеціальною правоздатністю визначеною законодавством та є активними учасниками речових (майнових) правовідносин як суб'єкти права власності. Водночас, територіальні громади беруть участь у цивільних правовідносинах у межах компетенції відповідно до вимог ст. 170–172 ЦК України. Територіальні громади можуть безпосередньо реалізувати свою цивільну правосуб'єктність через низку своїх органів (сільські, селищні, міські ради) та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад. При цьому певні повноваження можуть покладатися на окремих посадових осіб, наділених відповідною компетенцією для вступу у цивільно-правові відносини.

Проведення реформ в Україні, зокрема в частині реформування місцевого самоврядування, а також рекодифікація цивільного законодавства, направлені на створення усіх умов для ефективної організації місцевої влади, створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, становлення інститутів прямого народовладдя, узгодження інтересів держави та територіальних громад. Водночас, узагальнення наявного досвіду діяльності територіальних громад в Україні показує, що ініціатива місцевих органів влади завжди знаходить відгук з боку громадян. В умовах демократизації місцевого публічного управління в Україні основним завданням органів місцевого самоврядування є використання тих механізмів, які дозволять переконати населення у важливості активної участі в управлінських процесах.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, право власності, право комунальної власності, територіальні громади, власність, суб'єкт права власності.

Makovetskyi Andrii Mykolaiovych

REGARDING THE DEFINITION OF A TERRITORIAL COMMUNITY AS A SUBJECT OF PROPERTY RIGHTS IN UKRAINE

The article provides a definition of the concept of a territorial community as a subject of property rights under the legislation of Ukraine. In modern Ukraine, local self-government bodies represent a system of decentralized organization of local government, which has developed as a result of relevant reforms. The implementation of similar reforms in foreign countries led to the division of public power into state and municipal, thanks to which there is an interaction of different levels of public power with the aim of ensuring proper management of society's affairs.

Using the experience of foreign countries and making a comparison with the current situation in Ukraine, there is a unique opportunity to highlight a number of patterns belonging to different models of local self-government and to determine the significance of such a model of local self-government as territorial communities. At the same time, mastering the experience of organizing local self-government in foreign countries is a necessary condition for studying the civil law of Ukraine, which can bring us closer to understanding the current state of the institution of local self-government and territorial communities in our country.

The article focuses on the fact that territorial communities are endowed with special legal capacity defined by legislation and are active participants in property legal relations as subjects of property rights. At the same time, territorial communities participate in civil legal relations within their competence in accordance with the requirements of Art. 170–172 of the Civil Code of Ukraine. Territorial communities can directly exercise their civil legal personality through a number of their bodies (village, settlement, city councils) and their executive bodies, as well as through district and regional councils, which represent the common interests of territorial communities. At the same time, certain powers may be entrusted to individual officials who have the appropriate competence to enter into civil legal relations.

The implementation of reforms in Ukraine, in particular in the area of reforming local self-government, as well as the recodification of civil legislation, are aimed at creating all the conditions for the effective organization of local government, creating and maintaining a full-fledged living environment for citizens, establishing institutions of direct people's rule, and coordinating the interests of the state and territorial communities. At the same time, the generalization of the existing experience of territorial communities in Ukraine shows that the initiative of local authorities always finds a response from the citizens. In terms of democratization of local public administration in Ukraine, the main task of local self-government bodies is to use those mechanisms that will allow to convince the population of the importance of active participation in administrative processes.

Key words: civil law, civil legislation, civil legal relations, property right, communal property right, territorial communities, property, property right subject.

можуть бути визначені, як напрямкі впливу цивільного на суспільні відносини та соціальне призначення цивільного права.

Для побудови структури функцій цивільного права насамперед потрібний належний критерій віднесення до неї можливих елементів. Оскільки поняття структури відображає найбільш сформоване, те що зберігається, інваріантне [8, с. 277; 9, с. 13], остільки й елементи структури функції права повинні відповідати зазначеним вимогам. Важливо враховувати також, що право належить до числа так званих свідомих, «раціональних» регуляторів [10, с. 82] і, отже, характеристика його функціонування припускає виділення властивих регулятору компонентів (суб'єкт дії, об'єкт дії й т.д.).

Структуру функції цивільного права становлять такі елементи як зміст функції цивільного права, об'єкт функції цивільного права, суб'єкт функції цивільного права та засоби реалізації функції цивільного права.

Термін «зміст функції права» можна зустріти в юридичній літературі. Так, С. А. Іванов зазначає, що зміст функції права виражається у впливі права на певну групу суспільних відносин [11, с. 50]. На думку А. С. Пашкова, змістом функції є організація суспільних відносин і підпорядкування їх суб'єктів загальнодержавній волі, вираженій у законі [12, с. 71]. Нарешті, термін «зміст функції права» згадується без розкриття його змісту [13, с. 193–198; 14, с. 51–54].

Перш ніж з'ясувати, що має розумітися під змістом функції цивільного права, мабуть, необхідно вирішити питання, чи можливо взагалі виділення змісту в як елементу в структурі права. Для цього необхідно визначити співвідношення понять структури та змісту явища.

Зміст будь-якого явища утворює сукупність всіх елементів, сторін та процесів [15, с. 372]. Неприпустимість відриву змісту від форми явища свідчить на користь визнання першого найбільш складним елементом структури явища. На думку Д. А. Керимова, структура, як і будь-яка форма, не існує без того, що вона оформляє, її зміна підкоряється загальним закономірностям розвитку змісту та форми взагалі [16, с. 314].

Зміст функції цивільного права становить спосіб впливу цивільного права на суспільні відносини у певному напрямку, спосіб впливу, в якому проявляються сутність, ознаки та основні властивості цивільного права.

У системі функцій цивільного права важливе місце посідає регулятивна функція, змістом якої є спосіб впливу, що полягає у регулюванні

суспільних відносин. На думку Є.О. Харитонова «оскільки метою правового регулювання є впорядкування суспільних відносин, то йдеться про «соціальне регулювання» або ж «соціальне управління», котре може бути визначене як вплив на суспільство і окремі його ланки (членів суспільства) з метою впорядкування суспільних відносин, збереження якісної специфіки, вдосконалення та розвитку» при тому, що «упорядкування існування суспільства – це об'єктивна його потреба, але досягається ця мета за допомогою і в результаті взаємодії різноманітних об'єктивних та суб'єктивних чинників, впливу елементів системи один на одного. Внаслідок такого впливу і взаємодії вся система в цілому і кожен її елемент зокрема в певних умовах часу і простору існують найбільш оптимальним чином, що дозволяє говорити про певне саморегулювання суспільства або, у кожному разі, про існування такої тенденції» [17, с. 164]. Розрізняють «внутрішнє (совість, переконання, установки) і зовнішнє (об'єктивне право, суспільна мораль тощо) соціальне регулювання», а також стихійне (природне) і волевстановлене, нормативне і позанормативне, загальне та індивідуальне соціальне регулювання». [18, с. 262]. Призначення цивільного права регулювати суспільні відносини може втілюватися у формі договорів, нормативних, правозастосовчих актів, встановленні правового статусу, правосуб'єктності, визначенні (передбаченні) юридичних фактів, встановленні прав та обов'язків суб'єктів цивільних правовідносин, визначенні оптимального типу правового регулювання стосовно конкретних суспільних відносин та ін. При цьому в основі змісту регулятивної функції можуть лежати уповноважувальні (дозвільні) та зобов'язувальні (розпорядчі) юридичні норми. Особливості цього способу впливу полягають насамперед у встановленні позитивних правил поведінки, в організації суспільних відносин, в координації соціальних взаємозв'язків.

Регулятивний спосіб впливу цивільного права може реалізовуватися за двома напрямками: регулятивним динамічним і регулятивним статичним. При цьому суть динамічного компоненту змісту регулятивної функції цивільного права полягає в спрямуванні регулювання на обслуговування та розвиток правовими засобами тих чи інших соціальних процесів. Так, наприклад, «зобов'язальні правовідносини спрямовані на опосередкування відносин динаміки» [19, с. 6]. Статичний компонент змісту регулятивної функції цивільного права

полягає в закріпленні статусного стану, забезпеченні стабільності та незмінності соціально-правових цінностей.

Оскільки «серед регулятивних правовідносин іноді виокремлюють загальні та конкретні правовідносини» [17, с. 161] то і зміст регулятивної функції цивільного права може бути загальним та конкретним. Конкретний зміст пов'язаний з виникненням конкретних юридичних фактів, він обумовлений обслуговуванням «щоденних потреб, запитів та інтересів суб'єктів права: цивільного обороту, ринку, побуту, виробництва тощо» [17, с. 161]. Загальний зміст обумовлений дотриманням членами суспільства законів, правопорядку, конституційних норм, прав людини.

Для реалізації змісту регулятивної функції цивільного права можуть бути використані засоби реалізації регулятивної функції цивільного права, серед яких можуть бути виділені основні («надання права робити щось; покладення обов'язку вчиняти певні дії; заборона вчиняти певні дії; застосування засобів соціального примусу та інших заходів впливу до порушників встановлених правил») та допоміжні (рекомендації, як вчиняти певні дії або уникати їх вчинення; заохочення, тобто заходи «морального і матеріального стимулювання за виконання чи невиконання якихось дій» [див. 17, с. 165]

Право було не завжди, але з того моменту, як воно з'являється, воно стає одним з найважливіших засобів охорони суспільних відносин. «Для охоронної функції права характерний такий правовий вплив, який спрямовано на охорону (захист) суспільних відносин, що утворюють найбільш важливі соціально-економічні, культурно-моральні та державно-політичні сфери діяльності людей і відповідно на витіснення і ліквідацію відносин, небезпечних для людини, її життя, здоров'я, моральності, соціального і економічного благополуччя» [20, с. 135]. Охоронний спосіб впливу і являє собою зміст охоронної функції цивільного права. Зазначений спосіб націлений на охорону загальнозначущих, найбільш важливих економічних, політичних, відносин, усунення явищ, проти яких виступає суспільство. Він полягає в тому числі в захисті від порушень прав суб'єктів цивільного права, встановленні відповідальності юридичних і фізичних осіб та інших суб'єктів цивільних відносин. Загалом зміст охоронної функції права включає «встановлення санкцій і складів діянь, що утворюють підстави для настання юридичної відповідальності» [20, с. 153]. Існують два підходи до визначення

складу правопорушення: загальнотеоретичний і цивілістичний. При цьому «для загальнотеоретичного підходу характерним є включення до складу правопорушення таких чотирьох елементів: об'єкт, суб'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона правопорушення. Були спроби так само визначати і склад правопорушення в цивільному праві, однак вони не отримали в науці і практиці широкої підтримки» [21, с. 508]. Особливості змісту охоронної функції цивільного права опосередковані іншим, цивільно-правовим підходом до визначення складу правопорушення, яким «полягає в тому, що в останній включають чотири умови цивільно-правової відповідальності: шкода, протиправні дії правопорушника, причинний зв'язок між протиправною дією і шкодою, провина правопорушника» [21, с. 508].

Інформаційний спосіб впливу є змістом інформаційної функції цивільного права. Він надає змогу ознайомитися із засобами права у задоволенні прав і правомірних інтересів осіб, можливостями найкращим чином задовольнити свої потреби, гарантіями суб'єктивних прав, способами їх захисту, можливостями мінімізувати витрати. Інформаційний спосіб впливу проявляється в тому числі при отриманні відповідної правової інформації, за допомогою якої суб'єкти орієнтуються на певні типи поведінки, усвідомлюють зміст прав та обов'язків в зазначеній сфері.

Проводячи розмежування між «інформативною» і «регулятивною» дією права, М. П. Орзіх зазначав, що інформативна дія спрямована на свідомість особистості, забезпечення присвоєння нею правової програми, усвідомлення соціального й особистісного значення права, а регулятивна дія права спрямована на підпорядкування волі особистості, активної сторони її свідомості, на забезпечення покори правовим приписам [22, с. 61–62].

Цивільне право вбирає в себе, а потім видає величезну кількість інформації про різні сфери суспільного життя. У цивільному праві міститься велика кількість наукових дефініцій, принципів, історичних відомостей, інформації про сучасне життя, рекомендацій і т.ін. Завдяки ознайомленню з різними формами цивільного законодавства суб'єкти одержують відомості про те, що відповідає дійсності, а що – ні, що правомірно, а що заборонено, як варто і як не варто вчиняти, що може бути наслідком здійснення тої чи іншої дії. Цивільне право – важливе джерело соціальної інформації, яка може бути призначена для широкого або визначеного кола суб'єктів права.

При цьому ця інформація розрахована не тільки на пасивну поведінку суб'єктів, але й часто припускає необхідність активної поведінки, яка може приводити до досягнення позитивних результатів, до задоволення інтересів учасників цивільних правовідносин. Зазначене певною мірою становить особливість змісту інформаційної функції цивільного права, оскільки серед інших характерних рис приватного права воно характеризується тим, що «ставить на чільне місце приватний інтерес: акцентує увагу їм економічній свободі, вільному самовираженні та рівності товари виробників, захисті прав власників (у тому числі, від свавілля держави); виходить з можливості вільного волевиявлення приватних суб'єктів при реалізації їхніх прав; припускає широке використання договірної форми регулювання цивільних відносин» [23, с. 40], а «концепт «приватне право», фактично, є науковою абстракцією – терміно-поняттям, що слугує для позначення тієї суми уявлень про ту частину феномену права, що стосується визначення правового статусу приватної особи. У такій якості воно слугує методологічною основою визначення сутності та змісту цивільного права та цивільного законодавства, що створюються і функціонують на рівні національних правових систем» [24, с. 128]. «Формування образу права та правової інформованості людини складає призначення інформаційної функції права» [20, с. 156]. Разом з цим «інформаційна функція пов'язана з регулятивною та охоронною функціями права, оскільки регулювання та охорона завжди передбачають інформаційний вплив. Доведення правової інформації до адресата виступає передумовою для дії регулятивної та охоронної функцій права» [20, с. 158].

На зміст інформаційної функції цивільного права можуть впливати потреба у правовій інформації – це усвідомлена індивідом необхідність одержання та використання в практичній діяльності відомостей, які містить цивільне право; інтерес до цивільно-правової інформації – це насамперед виокремлення якої-небудь цивільно-правової інформації із загального потоку правової інформації. Норми цивільного права не стають діями його суб'єктів автоматично – вони лише діють через свідомість суб'єктів, через психіку людей. Практична діяльність людини пов'язана з вибором варіантів поведінки, волевиявленнями, ініціативою, прийняттям рішень. Цивільно-правова інформація дозволяє здійснити цей вибір, обмежуючи коло можливих варіантів поведінки, інформуючи про

більш вигідний варіант щодо можливих наслідків та щодо найкращого економічного ефекту.

Виокремлюються два аспекти змісту інформаційної функції цивільного права: загальна інформаційна дія цивільного права (як і інших ідеологічних форм) та інформаційна дія, що здійснюється через систему юридичних засобів, тобто через механізм правового регулювання. При цьому «для цивільного права є більш характерним, порівняно з публічним правом, засвоєння правових норм із неофіційних джерел. Посадові особи – це здебільшого юридично підготовлені адресати, що чималою мірою визначає характер сприйняття правової інформації. Ознайомлення з новими нормами тут здебільшого не опосередковано проміжними ланками. Це є більш характерним для публічного права і не є типовим для цивільного права» [25, с. 12].

Змістом уповноважувальної функції цивільного права виступає уповноважувальний спосіб впливу, який полягає у створенні передумов для саморегулювання, встановленні принципів внутрішнього регулювання за допомогою угоди сторін, можливості визначення правил поведінки, суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Диспозитивний метод «дає суб'єктам можливість самостійно встановити правила своєї поведінки в межах закону» [18, с. 271]. Однієї з його характерних властивостей є «широке використання «уповноважувальних» норм, які забезпечують ініціативність сторін при встановленні цивільних відносин та вільне волевиявлення суб'єктів при реалізації їхніх прав» [1, с. 19]. Разом з цим «правове регулювання здійснюється за допомогою різних правових методів та прийомів. Подібно до соціального регулювання в цілому, воно може охоплювати різні за обсягом соціальні зв'язки та явища». При цьому саморегулювання, як вид індивідуального регулювання, є здійснюваним «самими суб'єктами права без участі держави або іншого владного суб'єкта. Учасники правових відносин самі впорядковують свою поведінку за домовленістю між собою. Наприклад, таким видом саморегулювання є укладання договору учасниками цивільного обігу» [18, с. 272, 273]. Таким чином договором встановлюються конкретні права та обов'язки його учасників. При цьому ніхто з них не є підпорядкованим своєму контрагенту.

Компенсаційний спосіб впливу становить зміст компенсаційної функції цивільного права. У ньому втілюється істотна особливість цивільного права – виступати інструментом відновлення справедливості. Він полягає в тому числі у забезпеченні мож-

ливості відновлення порушеного права та інтересу на еквівалентній основі. Згідно до ч. 1 ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Зміст компенсаційної функції цивільного права є способом впливу цивільного права на суспільні відносини у компенсаційному напрямку. Необхідність існування компенсаційної функції цивільного права, межі її прояву обумовлені багатьма причинами (серед яких необхідність усунення недоліків правової сфери, можливість до поновлення великої кількості відносин, товарно-грошова природа великої кількості взаємозв'язків суб'єктів) та тісно пов'язані з предметом цивільного права. Наявність поновлення в юридичній літературі пов'язується з багатьма елементами системи права в тому числі із галузями. При цьому, враховуючи, що цивільне право розглядається як «найбільш повне втілення ідей і положень приватного права на національному рівні» [21, с. 9], компенсаційна функція, яка змістом має відновлення порушеного права та інтересу на еквівалентній основі, може вважатися специфічною функцією цивільного права. При цьому зазначене не виключає функціональних зв'язків галузей права, які в тому числі можуть бути обумовленими загальними завданнями права в цілому та системністю, як важливою властивістю права. До того компенсаційна функція може проявляти себе в окремих інститутах цивільного права не в однаковій мірі та може в досить різних формах. «Компенсаційна спрямованість способів захисту цивільних прав не свідчить про уніфікацію способів поновлення (захисту) в сфері цивільно правового регулювання» [5, с. 68]. Отже окремим елементам системи цивільного права можуть бути властиві як загальні так і окремі визначені способи поновлення. При цьому цілі та характер компенсації як правило однакові, але шляхи можуть відрізнятися. Ці шляхи тісно пов'язані між собою та в окремих випадках можуть замінити один одного, а в окремих – ні. Визначаються ці шляхи сутністю відповідних цивільних правовідносин.

Висновки. Отже структуру функції цивільного права становлять такі елементи як зміст функції цивільного права, об'єкт функції цивільного права, суб'єкт функції цивільного права та засоби реалізації функції цивільного права.

Зміст функції цивільного права становить спосіб впливу цивільного права на суспільні відносини у певному напрямку, спосіб впливу, в якому проявляються сутність, ознаки та основні властивості цивільного права.

Враховуючи складність диференціації функції цивільного права можуть бути виділені особливості змісту окремих функцій цивільного права та змісту функцій окремих елементів системи цивільного права.

Розгляд та врахування структури функцій цивільного права та окремих елементів окремих функцій цивільного права сприятиме необхідності пошуку «надійних та точних критеріїв виокремлення цивільного права як галузі національного права» [1, с. 33]. та може мати велике практичне значення в правотворчості та правозастосуванні.

«Метою видання правових приписів є досягнення необхідного суспільно корисного результату. Саме тому суспільство зацікавлено, щоб юридичні норми досягли мети, визначеної при їх виданні» [26, с. 222].

Зміст функції цивільного права є окремим важливим внутрішнім елементом структури функції цивільного права, але не єдиним, функцію цивільного права характеризують й інші елементи.

Ефективність правового регулювання пов'язана з «результативністю, дієвістю певних заходів, дій приписів. Критерієм ефективності правових норм (і права в цілому) є міра досягнення цілей, поставлених перед ними» [26, с. 222].

Встановлення відповідності всіх елементів функції цивільного права один одному та врахування особливостей змісту кожної окремої функції цивільного права в процесі правотворчості та правозастосування в тому числі при використанні тих чи інших елементів функції цивільного права сприятиме посиленню кожної окремої функції цивільного права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Харитонов С.О., Харитонova О.І. Оновлення (кодифікація та рекодифікація цивільного законодавства України: досвід, проблеми та перспективи : монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 462 с.
2. Агафонова Г.Ю. Проблема определения функций права. *Юридический аналитический журнал*. 2002. № 1. С. 22–25.
3. Ковальський В.С. Охоронна функція права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 336 с.
4. Алексеев С.С. Проблемы теории права. Курс лекций в 2-х томах. Т. 1. Свердловск, 1972. 396 с.
5. Рыженков А.Я. Компенсационная функция советского гражданского права. Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1983. 96 с.
6. Сырых В.М. Философские проблемы методологии правовой науки. *Советское государство и право*. Москва : Наука, 1977. № 10. С. 36–43.
7. Алексеев С.С. Структура советского права. Москва : Юрид. лит., 1975. 264 с.

8. Борисов В.В. Правовой порядок развитого социализма. Вопросы теории. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1977. 408 с.
9. Веденов М.Ф. Соотношение структуры и функций в живой природе. Москва, 1966. 118 с.
10. Неновски Н. Преемственность в праве. Москва : Юрид. лит., 1977. 168 с.
11. Иванов С.А. Функции советского трудового права. *Советское государство и право*. Москва : Наука, 1976. № 12. С. 48–54.
12. Пашков А.С. Основные функции советского трудового права. *Правоведение*. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. № 5. С. 67–78.
13. Макаревич Н.С. О содержании воспитательной функции социалистического права. *Вопросы теории государства и права. Сборник статей*. Вып. 2. Саратов : Изд-во Саратов. юрид. ин-та, 1971. С. 193–198.
14. Радько Т.Н. Основные функции социалистического права. Волгоград : НИИ РИО, 1970. 142 с.
15. Философский словарь / под ред. М.М. Розенталя, 3-е изд. Москва, 1975. 496 с.
16. Керимов Д.А. Философские проблемы права. Москва : Мысль, 1972. 472 с.
17. Харитонов Є.О. Цивільні правовідносини : монографія. Одеса : Фенікс, 2011. 456 с.
18. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права : підручник. Практикум. Тести : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 584 с.
19. Цивільне право України : підручник. У 3 кн. Кн. 3 / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, І.А. Безклубий та ін. ; за ред. проф. Є.О. Харитонova. Одеса : Юридична література, 2006. 832 с.
20. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін. ; за ред. Ю.М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2012. 492 с.
21. Цивільне право України : підручник. У 3 кн. Кн. 1 / Є.О. Харитонов, Р.О. Стефанчук, А.І. Дрішлюк та ін. ; за ред. проф. Є.О. Харитонova, А.І. Дрішлюка. Одеса : Юридична література, 2005. 528 с.
22. Орзих М.Ф. Личность и право. Одеса : Вища школа, 1978. 143 с.
23. Вступ до приватного права : навчальний посібник / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, І.В. Давидова та ін. ; голов. ред. Є.О. Харитонов ; НУ ОЮА. Одеса : Юридична література, 2018. 240 с.
24. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Приватне право як концепт. Том. 1. Витоки. Одеса : Фенікс, 2018. 556 с.
25. Матійко М.В. Інформаційна функція цивільного права : автореф. дис. канд. юр. наук : 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право ; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2009. 20 с.
26. Загальна теорія держави і права / за ред. АПрН України, докт. юр. наук, професора В.В. Копейчикова. Київ : Юрінком, 1997. 320 с.

Матійко Микола Володимирович

ЗМІСТ ОКРЕМИХ ФУНКЦІЙ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ЯК ЕЛЕМЕНТ СТРУКТУРИ ФУНКЦІЙ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Стаття присвячена дослідженню змісту окремих функцій цивільного права як елементу структури функцій цивільного права.

Шляхом аналізу практики дії норм цивільного права досліджено зміст окремих функцій цивільного права як елементу структури функцій цивільного права. Розглянуті погляди вчених щодо напрямків впливу цивільного права на суспільні відносини та його соціального призначення. Охарактеризовано прояви функціоналізму в сфері цивільного права.

Розглянуті погляди вчених щодо функцій цивільного права, структури функцій права.

Визначено, що структуру функції цивільного права становлять такі елементи як зміст функції цивільного права, об'єкт функції цивільного права, суб'єкт функції цивільного права та засоби реалізації функції цивільного права.

Зроблено висновок про те, що зміст функції цивільного права становить спосіб впливу цивільного права на суспільні відносини у певному напрямку, спосіб впливу, в якому проявляються сутність, ознаки та основні властивості цивільного права.

Визначено, що, особливості змісту регулятивної функції цивільного права полягають насамперед у встановленні позитивних правил поведінки, в організації суспільних відносин, в координації соціальних взаємозв'язків. Регулятивний спосіб впливу цивільного права може реалізовуватися за двома напрямками: регулятивним динамічним і регулятивним статичним.

Констатовано, що охоронний спосіб впливу цивільного права являє собою зміст охоронної функції цивільного права. Зазначений спосіб націлений на охорону загальнозначущих, найбільш важливих економічних, політичних, відносин, усунення явищ, проти яких виступає суспільство. Він полягає в тому числі в захисті від порушень прав суб'єктів цивільного права, встановленні відповідальності юридичних і фізичних осіб та інших суб'єктів цивільних відносин.

Визначено, що зміст інформаційної функції цивільного права надає змогу ознайомитися із засобами права у задоволенні прав і правомірних інтересів осіб, можливостями найкращим чином задовольнити свої потреби, гарантіями суб'єктивних прав, способами їх захисту, можливостями мінімізувати витрати.

Констатовано, що зміст уповноважувальної функції цивільного права полягає у створенні передумов для саморегулювання, встановленні принципів внутрішнього регулювання за допомогою угоди сторін, можливості визначення правил поведінки, суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Компенсаційний спосіб впливу становить зміст компенсаційної функції цивільного права. У ньому втілюється істотна особливість цивільного права – виступати інструментом відновлення справедливості. Він полягає в тому числі у забезпеченні можливості відновлення порушеного права та інтересу на еквівалентній основі.

УДК 347.129:347.122(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v047.2022.4>

Фасій Богдан Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права,

директор

Миколаївського навчально-наукового інституту права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-8715-930X

СУДДІВСЬКИЙ РОЗСУД І КАТЕГОРІЯ «ІНТЕРЕСИ ДЕРЖАВИ»

Актуальність дослідження. Здійснення правосуддя на засадах верховенства права, забезпечення кожному права на справедливий суд є запорукою нормального функціонування суспільства, важливою умовою розвитку всіх сфер суспільного життя. Суддя наділений державою функцією правосуддя, при здійсненні своїх повноважень він наділяється можливістю діяти на власний розсуд при прийнятті рішень. Тим самим суддівський розсуд стає тим засобом, який може подолати правову і фактичну невизначеність на шляху до справедливого і законного рішення. Оскільки суди досить часто стикаються з проявами правової невизначеності, великою кількістю оціночних понять, що вимагає від них інтерпретувати ті чи інші правові явища, категорії тощо. Однією з таких категорій є поняття «інтереси держави», одностайне розуміння якої як у літературі, так і у судовій практиці, відсутнє. Тому доцільним є дослідження як такого прояву суддівського розсуду, як інтерпретація оціночних понять, так і самої цієї категорії.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри певну кількість публікацій у цій сфері, слід констатувати, що проблематика меж категорії «розсуд» в приватному праві досліджена недостатньо. Науковці висвітлюють лише окремі аспекти означеної проблеми, а саме: загальнотеоретичний (А. Барак, М. Рісний), галузеві питання розсуду (В. Кубенець, Ю. Старих, Є. Харитонов), розсуд в окремих видах судочинства (В. Канцір, Д. Абушенко, О. Папков) тощо. Крім того, попри існування великої кількості праць, присвячених оціночним поняттям у праві, більшість їх була присвячена

їх існуванню або у конкретних галузях права (В. Косович («Оцінювання й оцінки у правовому регулюванні», С. Черноус «Оціночні поняття у трудовому праві України»), або виконані були ще за радянських часів (праці С. Алексеєва, М. Бару, Л. Дюгі, Г. Еллінека, С. Зівса, В. Ігнатенка, Р. Лівшица, А. Малька, М. Марченка, М. Матузова, А. Міцкевича, В. Навроцького, Є. Назаренко, П. Недбайла, В. Нерсисянца, А. Піголкіна, І. Самощенко, Л. Фуллера, Ф. Сулейманова, Ю. Тихомирова, В. Хропанюка, Л. Юзькова та інших). Тим більше, не досліджувалися питання інтерпретації оціночних понять судом при здійсненні правосуддя у межах суддівського розсуду.

Метою є дослідження питань тлумачення судом оціночних категорій як прояв суддівського розсуду і категорії «інтереси держави» у межах наданого йому «розсуду».

Виклад основного матеріалу. Судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом. Судову владу реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур. Цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, Цивільного процесуального Кодексу, Закону України «Про міжнародне приватне право», законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. При здійсненні судочинства застосовуються акти цивільного законодавства. Так, основу цивільного

законодавства України становить Конституція України, основним актом цивільного законодавства України є Цивільний кодекс України. Актами цивільного законодавства є також інші закони України, які приймаються відповідно до Конституції України та ЦК України. Цивільні відносини можуть регулюватись актами Президента України у випадках, встановлених Конституцією України. Актами цивільного законодавства є також постанови Кабінету Міністрів України. Інші органи державної влади України, органи влади Автономної Республіки Крим можуть видавати нормативно-правові акти, що регулюють цивільні відносини, лише у випадках і в межах, встановлених Конституцією України та законом. Цивільні відносини регулюються однаково на всій території України. Цей перелік законодавчих актів складає матеріальне право, яке застосовується судом.

Здійснюючи правосуддя, суд визначає тему, якої стосується ця справа, наводить норму, яка має бути застосована до цієї ситуації, співвідносить її з фактами цієї справи і на цій підставі приходить до висновку про обґрунтованість або необґрунтованість заявлених позовних вимог. Хід цієї аргументації викладається у мотивувальній частині судового рішення, з якої видно, чи почув суд сторони і чи отримали вони відповіді на свої запити.

Питання дотримання і правильності застосування судом норм матеріального або процесуального (у деяких визначених законом випадках) права впливає на саме існування постановленого судового рішення при перевірці його вищими судовими інстанціями.

Надзвичайно важливим у цьому плані є забезпечення загального принципу юридичної визначеності. Вимога «якості закону» у розумінні пункту 1 статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод означає, що закон має бути достатньо доступним, чітко сформульованим і передбачуваним у своєму застосуванні для убезпечення від будь-якого ризику свавілля [1].

Принцип правової визначеності (певності) – це загальний принцип права, який гарантує забезпечення легкості з'ясування змісту права і можливість скористатися цим правом у разі необхідності.

Принцип правової визначеності є невід'ємною, органічною складовою принципу верховенства права. Про це у низці своїх рішень зазначає зокрема Європейський Суд з прав людини. У своїх рішеннях Конституційний Суд України також посилається на принцип правової визначеності, наголошуючи на тому, що він є необхідним компонентом принципу верховенства права.

Міжнародне співтовариство ставить доволі високі вимоги до якості законів, ясності їхнього формулювання, правильного тлумачення та коректного застосування. Венеціанська комісія у своїй доповіді від 4 квітня 2011 року «Верховенство права» зазначила, що правова визначеність є елементом верховенства права та є істотно важливою для питання довіри до судової системи. Аби досягти цієї довіри, держава повинна зробити текст закону легко доступним, закон має бути сформульований з достатньою мірою чіткості, аби особа мала можливість скерувати свою поведінку. Як вказав Європейський Суд у рішенні по справі «Ольссон проти Швеції», норма національного закону не може розглядатися як право, якщо її не сформульовано з достатньою точністю так, щоб громадянин мав змогу, якщо потрібно, з відповідними рекомендаціями, до певної міри передбачити наслідки своєї поведінки. Згідно з усталеною практикою Європейського суду поняття «якість закону» означає, що національне законодавство повинне бути доступним і передбачуваним, тобто визначати достатньо чіткі положення, аби дати людям адекватну вказівку щодо обставин і умов, за яких державні органи мають право вживати заходів, що вплинуть на права осіб (рішення у справах «Олександр Волков проти України», «С.Г. та інші проти Болгарії» та ін). Окрім того, Європейський суд зазначає, що відповідальність за подолання недоліків законодавства, правових колізій, прогалин, інтерпретаційних сумнівів лежить, в тому числі, і на судових органах, які застосовують та тлумачать закони (рішення у справах «Веренцов проти України», «Кантони проти Франції») [2].

Таким чином, нормативна природа правосуддя закладена в самому законі. Саме вона наділяє суд, що приймає рішення, відповідною мовою аргументації, в яку суд вплітає життєві факти і обставини, що розглядаються у справі.

На перший погляд, як зазначається у літературі, його завдання дуже просте – віднайти відповідну правову норму і застосувати її. Саме норма визначає те, як має діяти суд, щоб досягнути своєї мети. З цим дійсно не виникає проблем у разі, коли закладена у законі норма є ясною, простою для розуміння і чіткою. Це найбільш проста, нормативна модель судочинства, коли суддя має тільки уважно вибрати з кола фактів справи ті, що мають юридичне значення, і співвіднести їх із нормою закону. У цьому завданні судді полягає в тому, щоб стежити за станом чинності і редакцією закону.

Інколи процесуальна ситуація ускладнюється, коли закон дозволяє судді вибрати з поміж двох або більше можливих варіантів один правовий висновок, або мотивування має ґрунтуватися на декількох нормах закону в системному зв'язку. Тут суддя має тлумачити (інтерпретувати) закон таким чином, щоб пояснити шлях своїх думок і як він привів до шуканого результату [3].

Слід нагадати, що розсуд – це рішення, прийняте певним суб'єктом, виходячи з наявних у даного суб'єкта варіантів і підстав прийняття рішення, це усвідомлена суб'єктом правових відносин можливість вибору найбільш оптимального, переважного варіанта правомірної поведінки, що виходить з аналізу правового припису та конкретних життєвих обставин (у тому числі мети, інтересу, що підлягає задоволенню). Відносно до суду, характер його діяльності в частині здійснення правосуддя відрізняється від тієї правозастосовної активності, що характерна для державних органів виконавчої влади і його розсуд, хоча і вписується в межі повноважень, однак має доволі широке тлумачення.

У літературі наголошується на тому, що чинне законодавство в галузі судочинства не містить правил вибору суддею норми (окрім хіба що кримінального процесу, бо норми кримінального права виключають неоднозначність кваліфікації дій, оскільки чітко структуровані щодо об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони, на відміну від галузей приватного права. На науковому рівні кримінальний процес має теорію кваліфікації, що суттєво полегшує роботу суддів). Законодавець не втручається в цей процес і суддя вільний у своєму виборі, покладаючи на свої плечі весь тягар відповідальності. Насправді це важка і кропітка робота судді і у випадку нормативної моделі судочинства, і у випадку інтерпретації закону. Саме тому в Верховному Суді існує Науково-консультативна рада, яка допомагає суддям і розуміти законодавство, і інтерпретувати його. І саме тому Велика Палата Верховного Суду по декілька разів повертається до своїх правових висновків, то уточнює їх, то відступає від них, намагаючись витлумачити законодавство у спосіб, придатний для майбутніх справ. Така ситуація мала місце тривалий час, наприклад, щодо тлумачення ст. 33 Закону України «Про оренду землі», аж поки не були вироблені алгоритм дії учасників та критерії добросовісності орендаря, що надає право йому продовжити (поновити) свої договірні відносини на підставі додаткової угоди, оскільки дискусійним залишалося питання, чи є ч. 2–5

і ч. 6 цієї статті окремими правовими випадками, чи все ж потрібно вважати їх одним правовим явищем у вигляді поновлення договірних відносин. Отже, суддя є інтерпретатором у разі тлумачення закону [3].

Досить часто суд стикається з оціночними поняттями у законодавстві, які не мають чіткого визначення. Тому, на нашу думку, інтерпретуючи те чи інше оціночне поняття, яких у нормативно-правових актах налічується велика кількість, суд і тут діє на власний розсуд, виходячи із власного розуміння того чи іншого поняття, яке не чітко прописано у законі.

Оціночні поняття у правових актах запропоновано розуміти як закріплене у нормах права уявлення (абстрактна думка), що відображає у собі різні емпіричні властивості явищ шляхом закріплення їх правозначущих типів і зумовлює здійснення на його основі індивідуального піднормативного регулювання та конкретизації суспільних відносин чи самостійної оцінки конкретної ситуації з боку суб'єкта правозастосування (широке розуміння). Застосовуючи оціночне поняття, суб'єкт правозастосування вирішує низку завдань, які мають значення для розуміння аналізованої категорії, а саме, самостійно визначає: а) чи охоплюється використаним у правовій нормі оціночним поняттям факт, що мав місце; б) межі правозастосовного досвіду, які змістовно зумовлюють вибір конкретного правозастосовного рішення; в) конкретні обставини ситуації правозастосування [4].

До одного з таких понять належить категорія «інтереси держави».

Слід одразу застережити, що питання інтересу як у приватних, так і публічних правовідносинах привертало увагу давно. Ще римляни розрізняли публічний (загальний, більш широкий) чи суто приватний (пов'язаний з певною конкретною особою) інтерес і відмінність між приватним та публічним правом зводили до відмінності інтересів. Публічні й суспільні інтереси здатні певною мірою перетинатися, але ніколи не збігаються повністю, оскільки як держава, так і суспільство, завжди матимуть інтереси, властиві лише кожному з них. Участь держави Україна як самостійного суб'єкта, зокрема в цивільних, цивільно-процесуальних та інших приватноправових відносинах, доводить існування самостійного, відмінного від потреб іншого учасника (протилежної сторони) інтересу в конкретних відносинах. Розбіжність інтересів не виключає того, що держава повинна повністю поступатися інтересам суспільства, вона може виконувати притаманні лише їй функції, реалі-

зація яких має важливе соціальне значення. У визнанні інтересу суспільним важливим є те, що його має бути визнано благом, забезпеченим правом. Це благо не обов'язково є безпосередньо охоронюваним законодавством, право має враховувати його як благо суспільства, окремої спільноти із визначеним чи невизначеним колом осіб.

Стосовно питання щодо співвіднесення понять «публічний інтерес», «державний інтерес», «суспільний інтерес» поділяємо позицію тих науковців, які вважають, що публічний інтерес є ширшим поняттям, ніж державний інтерес, оскільки публічний інтерес не можна розуміти лише як інтерес держави, відокремлено від інтересів громадян та суспільства, не всі суспільні інтереси стають публічними, а лише ті, які отримали визнання держави або її адміністративно-територіальних одиниць в особі відповідних органів.

Категорія «публічний інтерес» передусім використовується законодавцем як складова принципу пропорційності і критерій для його застосування. Зауважимо, що принцип співмірності є національною модифікацією європейського принципу пропорційності [5, с. 166].

Державні інтереси виступають явищем правової дійсності. Їх реалізація і захист з боку держави виступає об'єктивною необхідністю. Особливо це проявляється в сучасних умовах, коли найбільш гостро постало питання захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, безпеки України, необхідності обмеження впливу окремих фінансово-економічних груп на державну політику. У правовій системі України функціонують і розвиваються юридичні механізми, направлені на захист державних інтересів в окремих сферах суспільного життя. Прикладами виступають механізм звернення органів прокуратури до суду на захист інтересів держави в межах цивільного, адміністративного, господарського процесу; механізм недійсності правочинів з підстав невідповідності інтересам держави, передбачений нормами Цивільного кодексу України та Господарського кодексу України; механізм відмови у визнанні та виконанні на території України рішень іноземних судів та арбітражів у разі, коли їх визнання або виконання становить загрозу державним інтересам. На рівні підзаконного регулювання в останні роки було прийнято окремі акти Президента України та органів виконавчої влади, спрямовані на забезпечення інтересів держави в окремих галузях [6].

Зміст дефініції «інтереси держави» вимагає конкретизації на рівні закону, оскільки її невизначеність на практичному рівні спричиняє склад-

нощі при вирішенні питання: чи дійсно предметом судового розгляду та об'єктом прокурорського представництва в справі виступають порушенні інтереси держави. В даному випадку йдеться про коло специфічних інтересів держави (політичних, економічних, екологічних, соціальних, воєнних, тощо), що входить до предмета ведення (компетенції) органів державної влади, органів місцевого самоврядування (яким законом надано повноваження органу виконавчої влади) і потребують ініціювання судового захисту з боку прокуратури у випадках їх порушення. Таким шляхом йде й прокурорська практика, прокурори активно застосовують представницькі повноваження на таких напрямках, як захист державних інтересів у сфері земельних відносин, охорони довкілля, захист державних і комунальних майнових прав, забезпечення законності в сфері проведення публічних закупівель за бюджетні кошти тощо [7].

У Рішенні від 8.04.99 №3-рп/99 Конституційний Суд, з'ясовуючи поняття «інтереси держави», висловив позицію про те, що інтереси держави відрізняються від інтересів інших учасників суспільних відносин. В основі перших завжди є потреба у здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання тощо (п.3 мотивувальної частини).

Інтереси держави можуть збігатися повністю, частково або не збігатися зовсім з інтересами державних органів, державних підприємств та організацій чи з інтересами господарських товариств з часткою державної власності у статутному фонді. Проте держава може вбачати свої інтереси не тільки в їх діяльності, але й в діяльності приватних підприємств, товариств [8].

Оскільки «інтереси держави» є оціночним поняттям, прокурор чи його заступник у кожному конкретному випадку самостійно визначає з посиланням на законодавство, на підставі якого подається позов, в чому саме відбулося чи може відбутися порушення матеріальних або інших інтересів держави, обґрунтовує у позовній заяві необхідність їх захисту та зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах. А суд визначає відповідність зазначених прокурором інтересів як державних таким, що дійсно відносяться до цієї категорії.

Таким чином, «інтереси держави» охоплюють широке і водночас чітко не визначене коло законних інтересів, які не піддаються точній класифікації, а тому їх наявність повинна бути предметом самостійної оцінки суду у кожному конкретному випадку звернення прокурора з позовом. Надмірна формалізація «інтересів держави», особливо у сфері публічних правовідносин, може призвести до необґрунтованого обмеження повноважень прокурора на захист суспільно значущих інтересів там, де це дійсно потрібно (аналогічну правову позицію викладено у постанові ВС від 25.04.2018 у справі №806/1000/17) [9].

З підходів Європейського суду витікають дві тези. По-перше, органи державної влади, коли застосовують заходи обмеження приватних прав особи, повинні розмежовувати інтереси держави та інтереси органів влади, державних установ, посадових осіб, вузьковідомчі інтереси тощо. По-друге, інтереси окремих органів влади, посадових осіб, вузьковідомчі інтереси можуть безпідставно визнаватись державними інтересами, хоча за своєю суттю такими не є.

Отже, держава вправі здійснювати заходи, спрямовані на реалізацію та захист державних інтересів. З цією метою органи державної влади можуть обмежувати права, свободи, приватні інтереси, допускати втручання у права, свободи та інтереси особи. Визначати коло державних інтересів, які потребують забезпечення шляхом використання державно-владних механізмів обмеження прав особи, повинні самі національні органи влади відповідної держави. На це неодноразово звертав увагу Європейський суд у своїх рішеннях, зазначаючи, що національні органи влади, будучи в більшій мірі обізнаними з місцевими проблемами, ніж міжнародні суди, мають здійснювати першопочаткову оцінку пріоритетних інтересів. У практиці Європейського суду широко використовується концепція «margin of appreciation» (може бути перекладено як «свобода розсуду»). Ця концепція означає, що державна влада, в тому числі законодавча, користується широкою свободою розсуду, вирішуючи, що є в державному інтересі. По-друге, державні інтереси повинні носити публічний характер. Це означає, що такі інтереси повинні мати загальносуспільну цінність і бути спрямовані на задоволення загальносуспільних, а не лише вузькодержавних, корпоративних,

групових тощо потреб. Державні інтереси, безумовно, виражаються і формулюються органами державної влади, й ці органи вправі визначати, що є в державних інтересах. Проте сам по собі вираз цих інтересів з боку держави, її органів, посадових осіб не є достатнім для ідентифікації цих інтересів як державних, які дають підстави державі застосувати обмежувальні заходи щодо прав і свобод особи. Ці інтереси держави повинні виступати одночасно публічними інтересами, мати загальносуспільний характер. Наприклад, текстуальне формулювання статті 1 Додаткового протоколу № 1 до Європейської конвенції, в якій закріплене право особи на мирне володіння майном, вказує, що це право може бути обмежено державою відповідно до закону та в загальному (публічному) інтересі [6]. Романюк Я.М. з цього приводу зазначає, що втручання держави у право власності особи є виправданим, якщо воно здійснюється з метою задоволення «суспільного», «публічного» інтересу, при визначенні якого ЄСПЛ надає державам право користуватися «значною свободою (полем) розсуду» [10, с. 389].

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, можна зробити висновок про те, що одним з проявів суддівського розсуду є інтерпретація судом оціночних понять у праві. Оскільки розсуд є рішенням, прийнятим судом, виходячи з наявних у нього варіантів і підстав прийняття рішення, це усвідомлена ним можливість вибору найбільш оптимального, переважного варіанта правомірної поведінки, що виходить з аналізу правового припису та конкретних життєвих обставин, дуже важливим є дотримання законодавцем принципу правової визначеності. Наявність великої кількості оціночних понять порушує даний принцип і покладає на суд додатковий тягар подолання недоліків законодавства, правових колізій, прогалин, інтерпретаційних сумнівів тощо. Відповідальність за це лежить, в тому числі, і на судових органах, які застосовують та тлумачать закони. Одним із таких понять, які досить часто зустрічаються у нормативних актах і не мають чітко визначеної дефініції, є категорія «інтереси держави», інтерпретуючи яку, суди мають виходити із її доктринального тлумачення, позицій Європейського суду, а також їх наявність повинна бути предметом самостійної оцінки суду у кожному конкретному випадку звернення прокурора з позовом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Справа «Новік проти України». (Заява № 48068/06). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_442#Text
2. Кравцова Т. Правова визначеність: основні принципи та практика Європейського суду. URL: https://protocol.ua/ua/pravova_viznachienst_osnovni_printsipi_ta_praktika_evropeyskogo_sudu/
3. Білецька Л. Суд: творець чи інтерпретатор? URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/sud-tvorec-chi-interpretator.html>
4. Веренкіотова О.В. Оціночні поняття у правових актах: теорія та практика реалізації : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ. 2013, 192 с.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. *Юридичний вісник України*. 2000. № 49.
6. Кубко А.Є. Державні інтереси і міжнародні зобов'язання держави: деякі аспекти співвідношення. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5. 2020. С. 20-23.
7. Прокурор та «інтереси держави» в оновлених процесуальних кодексах України: законодавчі новації, теорія і практика – *LexInform: Правові та юридичні новини, юридична практика, коментарі*. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/prokuror-ta-interesy-derzhavy-v-onovlenyh-protsesualnyh-kodeksah-ukrayiny-zakonodavchi-novatsiyi-teoriya-i-praktyka/>
8. Рішення Конституційного Суду 8 квітня 1999 року. Справа № 1-1/99 у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99.1>
9. ВС вказав, хто повинен захищати інтереси держави – *Закон і бізнес (zib.com.ua)*. URL: https://zib.com.ua/ua/140509-vs_vkazav_hto_povinen_zahischati_interesi_derzhavi_.html
10. Романюк Я.М. Проблеми застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України : дис... докт. юрид. наук : 12.00.03. Київ. 2017, 518 с.

Фасій Богдан Володимирович**СУДДІВСЬКИЙ РОЗСУД І КАТЕГОРІЯ «ІНТЕРЕСИ ДЕРЖАВИ»**

У статті досліджено прояви суддівського розсуду при здійсненні ним судочинства. Зроблено висновок про роль забезпечення загального принципу юридичної визначеності, за яким закон має бути достатньо доступним, чітко сформульованим і передбачуваним у своєму застосуванні для убезпечення від будь-якого ризику свавілля. Встановлено, що, інтерпретуючи те чи інше оціночне поняття, яких у нормативно-правових актах налічується велика кількість, суд діє на власний розсуд, виходячи із власного розуміння того чи іншого поняття, яке не чітко прописано у законі. Проаналізовано інтерпретацію судом оціночних понять, здійснено аналіз поняття «інтереси держави» як оціночної категорії з точки зору суддівського розсуду.

Здійснюючи правосуддя, суд визначає тему, якої стосується ця справа, наводить норму, яка має бути застосована до цієї ситуації, співвідносить її з фактами цієї справи і на цій підставі приходять до висновку про обґрунтованість або необґрунтованість заявлених позовних вимог. Хід цієї аргументації викладається у мотивувальній частині судового рішення, з якої видно, чи почув суд сторони і чи отримали вони відповіді на свої запити. Питання дотримання і правильності застосування судом норм матеріального або процесуального (у деяких визначених законом випадках) права впливає на саме існування постановленого судового рішення при перевірці його вищими судовими інстанціями.

Розсуд визнається як рішення, прийняте певним суб'єктом, виходячи з наявних у даного суб'єкта варіантів і підстав прийняття рішення, це усвідомлена суб'єктом правових відносин можливість вибору найбільш оптимального, переважного варіанта правомірної поведінки, що виходить з аналізу правового припису та конкретних життєвих обставин (у тому числі мети, інтересу, що підлягає задоволенню). Відносно до суду, характер його діяльності в частині здійснення правосуддя відрізняється від тієї правозастосовної активності, що характерна для державних органів виконавчої влади і його розсуд, хоча і вписується в межі повноважень, однак має доволі широке тлумачення.

Держава вправі здійснювати заходи, спрямовані на реалізацію та захист державних інтересів. З цією метою органи державної влади можуть обмежувати права, свободи, приватні інтереси, допускати втручання у права, свободи та інтереси особи.

Ключові слова: суди, суддівський розсуд, принцип правової визначеності, оціночні категорії, публічний інтерес, інтереси держави.

Fasii Bohdan**JUDICIAL DISCRETION AND THE CATEGORY OF “STATE INTERESTS”**

The article examines the manifestations of the judge's discretion in the execution of judicial proceedings. The conclusion is made about the role of ensuring the general principle of legal certainty, according to which the law must be sufficiently accessible, clearly formulated and predictable in its application to ensure against any risk of arbitrariness. It has been established that when interpreting this or that evaluative concept, of which there are a large number in normative legal acts, the court acts at its own discretion, based on its own understanding of this or that concept, which is not clearly spelled out in the law. The court's interpretation of evaluative concepts was analyzed, and the concept of “state interests” as an evaluative category was analyzed from the point of view of judicial discretion.

When administering justice, the court determines the topic, to which this case relates, cites the norm that should be applied to this situation, correlates it with the facts of this case and, on this basis, comes to a conclusion about the validity or unreasonableness of the stated claims. The course of this argumentation is explained in the motivational part of the court decision, which shows whether the court heard the parties and whether they received answers to their requests. The issue of compliance and correctness of the court's application of substantive or procedural law (in some cases defined by law) affects the very existence of a court decision when it is reviewed by higher courts.

Discretion is recognized as a decision made by a certain subject, based on the options and grounds for decision-making available to this subject, it is the possibility of choosing the most optimal, preferred option of lawful behavior, realized by the subject of legal relations, resulting from the analysis of the legal prescription and specific life circumstances (including a goal, an interest to be satisfied). In relation to the court, the nature of its activity in terms of the administration of justice differs from the law-enforcement activity that is characteristic of state bodies of executive power, and its discretion, although it fits within the limits of authority, has a rather broad interpretation.

The state has the right to take measures aimed at the implementation and protection of state interests. For this purpose, state authorities can limit the rights, freedoms, private interests, and allow interference in the rights, freedoms, and interests of individuals.

Key words: courts, judicial discretion, the principle of legal certainty, evaluation categories, public interest, state interests.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Ринок таксомоторних перевезень у нашій країні останнім часом зазнав фундаментальних змін. Причиною цього стали два глобальні фактори:

1. Поява у нас у країні на ринку таксомоторних перевезень агрегаторів та вітчизняних мобільних платформ, які зруйнували звичні загальноприйняті до цього бізнес-моделі галузі. Прийом та розподіл замовлень та організація перевезень, включаючи фактично тарифне регулювання, перейшли від таксопарків до агрегаторів.

2. Через роки повної дерегульованості почався новий етап формування легальних таксомоторних перевезень. Незважаючи на популярність цифрових платформ, що надають послуги таксі, цей тип діяльності не врегульований на законодавчому рівні. При цьому правові питання, що виникають у низці країн, призводять до заборони таких платформ. Основною причиною заборони діяльності таких платформ є їх невідповідність існуючим вимогам до традиційного таксі, наприклад, невиконання вимоги про наявність ліцензії.

Концептуальним недоліком чинної системи є те, що «Дозвіл» на здійснення перевезень видається юридичній особі або індивідуальному підприємцю з прив'язкою до конкретного транспортного засобу. Далі, згідно з алгоритмом процедур, транспортний засіб з «Дозволом» переходить до фізичної особи, яка юридично до таксомоторної діяльності може не мати жодного відношення.

Останнім часом з'явилося багато служб таксі, завуальованих під транспортні компанії, диспетчерські служби, служби замовлення, навіть транспортні клуби. Ця «нездорова» конкуренція призводить до зменшення ціни та зниження якості обслуговування.

Агрегатор як базова інфраструктура таксомоторного ринку, за своєю суттю, є цілком свідомою диспетчерською службою, яка працює з колом таксопарків. Агрегатори споживають ефективніше завантаження автомобільного таксопарку з накопиченням доз за призначенням «хто ближче», зниженням порожнього пробігу.

Даний порядок виглядає так: на агрегатор інформації про послуги легкового таксі надходить замовлення фрахтувальника, який пропонується фрахтувальникам, які користуються цим агрегатором; фрахтувальник, що зацікавився замовленням, приймає його до виконання, повідомляючи при цьому свої умови (у тому числі за часом і ціною надання послуги), які через агрегатор передаються фрахтувальнику; фрахтувальник або вимушено погоджується із запропонованими

фрахтувальником умовами поїздки, або відмовляється від замовлення. Таким чином, публічна оферта відсутня, у фрахтувальників немає обов'язку прийняти замовлення до виконання, ніхто не може бути примушений до укладання договору, можливості перевірити забезпечення рівних умов договору для відповідних категорій фрахтувальників немає. Цілком очевидно, що прийняття замовлення та прийняття замовлення до виконання перетворюються на дії, що здійснюються двома різними суб'єктами, кожен з яких може сприйматися фрахтувальником як сторона укладеного договору.

Агрегатори виявляють контроль за підключенням до своїх послуг та стимулюють збільшення частки легального таксі.

Агрегатори формують рейтинг водіїв за якістю виконання замовлень та відгуками клієнтів та перерозподіляють замовлення на користь водіїв, забезпечуючи кращу якість послуг, водночас безпека може знижуватися за рахунок низької вартості послуг, що впливає на технічний стан транспортних засобів та надійність водіїв.

Агрегатори, по суті, є біржею, на якій відбувається балансування пропозиції та попиту на послуги таксі, при цьому ціноутворення не є можливим та регульованим [4; 23].

Дослідження системи обліку пасажирських перевезень легковим таксі дозволяє виявити та сформулювати низку проблем у цій галузі, які тією чи іншою мірою пов'язані з якістю перевезень. Зокрема, є проблема реєстрації агрегаторів таксі.

Реальність така, що на сьогоднішній день агрегатори таксі не відповідають за те, що сталося (або не сталося) із пасажиром під час поїздки. Відповідальності за ДТП за участю водія, який приїхав на виклик, вони також не зустрічали, тому зверталися до безпритульних у разі аварії.

Позиція агрегаторів таксі: вони лише є агентами, які надають послуги юридичній особі (таксопарку) чи індивідуальному підприємцю. Виникають у разі серйозних неприємностей, наприклад, дорожньо-транспортної пригоди.

Вєвропейських країнах робота таксі (Німеччина, Великобританія) – ускладнена постійними перевітками та тимчасовими заборонами: штучне обмеження кількості видаваних ліцензій на послуги таксі, така практика використовується з 1834. В даний час у багатьох країнах (США, Франції та ін) зберігається подібна система квотування ринку таксі. Це призводить до штучного обмеження числа таксі і, як наслідок, високої вартості отримання нової ліцензії або придбання її на «вторинному ринку».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. №№ 40–44. ст. 356.
2. Нечипуренко О.М. Цивільно-правове регулювання перевезень таксі. *Рукопис*. Одеса. 2008.
3. Самойленко Г.В. Особливості цивільно-правового регулювання перевезень пасажирів, здійснюваних з використанням мобільних додатків Uber та BlaBlaCar. *Підприємництво, господарство і право*. № 9. 2018. С. 29–34
4. Омельчук О. С., Бондар П. В. Правова природа договірних відносин перевезення з використанням транспортних агрегаторів. *Часопис цивілістики : наук.-практ. журн. / редкол.: Є. О. Харитонов (голов. ред.), О. І. Харитонova (заст. голов. ред.), К. Г. Некіт (відп. секр.), чл. редкол.: С. В. Ківалов, В. В. Завальнюк [та ін.]*. Одеса : Гельветика, 2021. Вип. 43. С. 21–26.
5. У США служби таксі вводять додаткові збори для пасажирів через подорожчання пального. URL: <https://forbes.ua/news/u-ssha-sluzhbi-taksi-vvodyat-dodatkovyi-zbori-dlya-pasazhiriv-cherez-podorozhchannya-palnogo-15032022-4645>

Кривенко Юлія Василівна

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЩОДО ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПОСЛУГ ТАКСІ

Стаття присвячена аналізу стану та перспектив цифровізації послуг таксі. У вітчизняній науковій літературі питання, пов'язані з сферою послуг легкового таксі, висвітлено дуже фрагментарно, а питання щодо цифровізації послуг таксі залишаються недостатньо дослідженими. Незважаючи на широке поширення агрегаторів таксі, опубліковано лише невелику кількість робіт, які розкривають основи цифровізації послуг таксі.

Авторка визначає невідповідність чинних правил про договори фрахтування для перевезення пасажирів реальним відносинам, що складаються під час використання агрегаторів інформації. Агрегатор як базова інфраструктура таксомоторного ринку, за своєю суттю, є цілком свідомою диспетчерською службою, яка працює з колом таксопарків. Основними проблемами названо втрату договором фрахтування легкового таксі, укладеним за спрямованим на агрегатор замовлення фрахтувальника, встановлених законом характеристик публічного, а також невирішеність питання про особу, відповідальну за шкоду, заподіяну життю або здоров'ю громадянина, який користується транспортними послугами, що надаються фрахтувальником.

Зроблено спробу проаналізувати досвід зарубіжних країн, а саме : Німеччини, Великобританії, Франції та США, з метою подальшого вдосконалення вітчизняного законодавства.

Авторкою визначено, що у багатьох країнах на цифрові платформи з надання послуг пасажирських перевезень поширюються традиційні вимоги щодо регулювання договору перевезення таксі. Тим часом варто зазначити, що регулювання поширюється на райд-сорсинг-послуги, тобто послуги таких платформ, як Uber, тоді як послуги райд-шерингу, наприклад, платформи BlaBlaCar, не належать до послуг таксі.

Зазначено, що ринок послуг з агрегації таксі швидко набув популярності, повторюючи тенденції розвинутих країн. У більшості країн поява агрегаторів таксі на он-лайн-ринку призвела до трансформації транспортного сектора та, зокрема, ринку послуг таксі. Крім того, онлайн-агрегатори таксі стали однією з перших груп компаній, які впровадили нові методи надання та споживання звичайних послуг (таксі), що дуже вплинуло на активний розвиток послуг, що пропонують цифрову трансформацію.

Ключові слова: перевезення таксі, цифровізація послуг таксі, агрегатори таксі, цифрові платформи.

Kryvenko Yuliia Vasyivna

SEPARATE QUESTIONS REGARDING THE DIGITALIZATION OF TAXI SERVICES

The article is devoted to the analysis of the state and prospects of digitalization of taxi services.

In the domestic scientific literature, issues related to the field of passenger taxi services are covered very fragmentarily, and issues related to the digitalization of taxi services remain insufficiently researched. Despite the widespread use of taxi aggregators, only a small number of works have been published that reveal the basics of the digitalization of taxi services.

The author identifies the inconsistency of the current rules on chartering contracts for the transportation of passengers with the real relations formed during the use of information aggregators. The aggregator as the basic infrastructure of the taxi market is, in its essence, a fully conscious dispatching service that works with a circle of taxi fleets. The main problems are the loss of the charterer's order directed to the aggregator, the loss of the legally established characteristics of a public taxi, as well as the unresolved issue of the person responsible for the damage caused to the life or health of a citizen who uses the transport services provided by the charterer.

An attempt was made to analyze the experience of foreign countries, namely: Germany, Great Britain, France and the USA, with the aim of further improving domestic legislation.

The author determined that in many countries, digital platforms for the provision of passenger transportation services are subject to traditional requirements regarding the regulation of the taxi transportation contract. In the meantime, it is worth noting that the regulation applies to ride-sourcing services, i.e. the services of platforms such as Uber, while ride-sharing services, such as the BlaBlaCar platform, do not belong to taxi services.

It is noted that the market of taxi aggregation services quickly gained popularity, repeating the trends of developed countries.

In most countries, the emergence of taxi aggregators on the online market has led to the transformation of the transport sector and, in particular, the market of taxi services. In addition, online taxi aggregators became one of the first groups of companies to introduce new methods of providing and consuming conventional services (taxi), which greatly influenced the active development of services that offer digital transformation.

Key words: taxi transportation, digitalization of taxi services, taxi aggregators, digital platforms.

УДК 347.68.(477)+347.440.82(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v047.2022.6>

Павлова Вікторія Георгіївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-8829-7045

СПАДКОВИЙ ДОГОВІР ТА ДОГОВІР ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ (ДОГЛЯДУ) В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Оскільки ключовим елементом спадкового права є відносини приватної власності, і в Україні, і в різних країнах світу спадкування відноситься до найважливіших та актуальніших правових категорій з позиції його дослідження, розвитку та вдосконалення. Спадковий договір та договір довічного утримання (догляду) є однією з підстав набуття права власності. Крім того, слід констатувати, що зазначені договори мають алеаторний характер. Значна кількість наукових досліджень з проблем спадкового договору в Україні та зарубіжних країнах, його співвідношення з договором довічного утримання (догляду), публікації практикуючих юристів у цій сфері вказують на зацікавленість юридичної спільноти у вдосконаленні чинного національного законодавства шляхом його рекодифікації та гармонізації. Проблеми, пов'язані із застосуванням спадкового договору та договору довічного утримання (догляду), їх правовим регулюванням в Україні та країнах світу, аналіз судової і нотаріальної практики в даній сфері, виявлення колізії норм в галузі спадкових відносин вказують на необхідність активізації подальшого наукового дослідження окреслених договорів. Враховуючи вищевикладене, дослідження становлення інститутів спадкового договору та договору довічного утримання (догляду), порядку їх укладення, зміни, розірвання, застосування, підстав припинення та визнання їх недійсними, а також досвід зарубіжних країн в цій галузі є актуальним та необхідним кроком для формування сучасного законодавства України, ефективного захисту цивільних прав фізичних та юридичних осіб, а також зменшення судових спорів та судового навантаження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній літературі представлені різні позиції науковців щодо природи спадкового договору та договору довічного утримання (догляду). Проблеми застосування спадкового договору та договору довічного утримання (догляду) були предметом наукового дослідження О. М. Великорода, В.В. Луця, С.В., О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, С.В. Мазуренко, Р.А. Майданика, О.А. Підпригори, І.М. Риженко, З.В. Ромовської, Є.О. Рябокonia, С.Я. Фурси, Є.О. Харитонова, Н.П. Шами, Я.М. Шевченка, О.С. Яворської та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні особливостей спадкового договору та договору довічного утримання (догляду) та їх місця в цивільному праві України.

Основний матеріал дослідження. Як констатують вчені, значний вплив на розвиток та закріплення на законодавчому рівні інституту спадкового договору мала рецепція римського приватного права або германського звичаєвого права, яка надалі була розроблена та пристосована німецькими правниками до правовідносин, що склалися в той час. За результатами розвідок в цьому напрямі, Мазуренко С.В. заперечує появу спадкового договору у римські часи та робить висновок, що «категорія спадкового договору з'явилася у більш пізні часи та в інших правових системах, але ж ніяк не в римському приватному праві. Спадковий договір є породженням не просто звичаєвого германського права, а продуктом правової думки і законотворчості в достатньо розвинутих правових системах. Спадкові договори, як результат вільного волевиявлення особи відносно розпорядження своїм майном на випадок

смерті, міг з'явитися лише після визнання значної межі розсуду особи щодо розпорядження своїм майном, а також за умов наявності високо розвиненої правової думки. Тому вони і могли з'явитися лише на межі настання нового часу в правових системах європейських країн того часу» [1].

Стаття 41 Конституції України закріпила, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Право кожної особи розпоряджатися своїм майном на випадок смерті відноситься до одних з провідних прав людини за Конституцією України. Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) закріпив, що «за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача» [2].

Різне відношення до необхідності впровадження спадкового договору до національного законодавства та його розміщення в ЦК України варіюється серед правників від обов'язкового до категорично деструктивного. Багато науковців наполягають на оновленні та додатковій розробці принципів даної договірної конструкції. Дуалізм спадкового договору, який розкривається через призму його зобов'язально-договірної природи та спадкового правонаступництва викликає багато дискусій з цього приводу серед дослідників. Ми приєднуємося до точки зору Харитонова Є.О. та Мазуренко С.В., згідно з якої «аналіз поняття та розуміння сутності спадкового договору свідчить, що принципово важливим є розрізнення так званих «договорів про спадкування» та «спадкового договору». Поняттям «договорів про спадкування» охоплюється низка угод, що укладаються між спадкодавцем та особами, яким він бажає передати майно після своєї смерті, зокрема, про призначення цих осіб у майбутньому спадкоємцями, про визначення умов, на яких настає спадкування за заповітом тощо. Натомість призначення спадкового договору полягає у встановленні взаємних зобов'язань між відчужувачем майна, який бажає передати його після смерті певній особі на умовах зустрічного виконання визначених дій, та набувачем, який набуває майно за умови виконання умов спадкового договору» [1].

Відповідно до ст. 744 ЦК України «за договором довічного утримання (догляду) одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утри-

манням та (або) доглядом довічно» [2]. Слід зазначити, що до моменту смерті спадкодавця право на обов'язкову частку не виникає. При цьому, у випадку укладення між спадкодавцем та набувачем спадкового договору, договору довічного утримання (догляду), дарування, купівлі-продажу, особа, яка за законом має право на обов'язкову частку після смерті спадкодавця таке право втрачає. Тому, такі інститути як спадковий договір та договір довічного утримання (догляду) розширюють права спадкодавця на розпорядження своїм майном на випадок смерті.

Спадковий договір та договір довічного утримання (догляду) є альтернативними договорами. До спадкового договору не застосовуються правила спадкування за законом та спадкування за заповітом. Заповіт, який відчужував склав щодо майна, вказаному у спадковому договорі визнається нікчемним. В основній масі, відчужувачами за спадковими договорами та договорами довічного утримання (догляду) є одинокі непрацездатні особи похилого віку, особи з інвалідністю, які потребують сторонньої фізичної допомоги. Однак, враховуючи відносну новизну закріплення в ЦК України зазначених договорів, існує проблема зловживання з боку недобросовісних набувачів своїми обов'язками за цими договорами.

Головною відмінністю спадкового договору та договору довічного утримання (догляду) є те, що набуття права власності за спадковим договором відбувається після смерті відчужувача, а за договором довічного утримання (догляду) набувач стає власником житлового будинку, квартири або її частини, іншого нерухомого майна або рухомого майна, яке має значну цінність з моменту передання цього майна, якщо інше не передбачено договором або законом. Відповідно до ст. 334 ЦК України «право власності на майно за договором, який підлягає нотаріальному посвідченню, виникає у набувача з моменту такого посвідчення або з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання договору, не посвідченого нотаріально, дійсним. Права на нерухоме майно, які підлягають державній реєстрації, виникають з дня такої реєстрації відповідно до закону» [2]. Таким чином, набувач стає власником майна з моменту посвідчення, або, якщо вимагає закон, з моменту державної реєстрації договору довічного утримання (догляду). Тому, вкрай важливим правилом, яке закріплено законодавцем щодо договору довічного утримання (догляду) є правило обмеженого права власності набувача на майно відчужувача, яке

є дієвою гарантією захисту майнових прав. Це означає, що набувач не має право «продавати, дарувати, міняти майно, передане за договором довічного утримання (догляду), укладати щодо нього договір застави, передавати його у власність іншій особі на підставі іншого правочину. На майно, передане набувачу за договором довічного утримання (догляду), не може бути звернене стягнення протягом життя відчужувача. Втрата (знищення), пошкодження майна, яке було передане набувачеві, не є підставою для припинення чи зменшення обсягу його обов'язків перед відчужувачем» [2]. Отже, набувач отримує обмежене право власності, «за яким власник цього права наділений деякими, але не всіма правами власника майна, і яке свідчить про правомочність його власника отримати право власності на нерухоме майно або інше речове право на певне майно в майбутньому» [3].

За спадковим договором набувач за умови виконання розпоряджень відчужувача лише після його смерті стає власником відчуженого майна. Правомочності власника – володіння, користування, розпорядження до набувача переходять після смерті відчужувача. Вважаємо, що саме ця особливість надала законодавцю підстави визначити місце спадкового договору у Книзі шостій, главі 90 ЦК України, що присвячена спадковому праву. Важливою законодавчою гарантією захисту майнових прав відчужувача є правило про обов'язкове накладення нотаріусом, який посвідчував спадковий договір заборони відчуження майна, згідно зі ст. 1307 ЦК України.

Відповідно до ст. 203 ЦК України «зміст правочину не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі. Правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним. Правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей» [2]. Крім того, законодавчий припис ст. 59 Сімейного кодексу України встановлює, що «той із подружжя, хто є власником майна, визначає режим володіння та користування ним з урахуванням інтересів сім'ї, насамперед дітей. При розпорядженні своїм майном дружина, чоловік зобов'язані враховувати інтереси дитини, інших членів сім'ї, які відповідно до закону мають право користування ним» [4]. При цьому, слід зазна-

чити, що майном може бути будь-яка річ, сукупність речей, майнові права та обов'язки, а також гроші та цінні папери, що належать відчужувачу на праві власності, незалежно від його матеріальної оцінки. Наприклад, якщо предметом спадкового договору є квартира або житловий будинок, тобто нерухоме майно, в якому проживають діти відчужувача, інші члени сім'ї, які згідно з законом мають відповідне право користування ним, нотаріус повинен ретельно перевіряти та не посвідчувати спадковий договір, якщо в ньому не враховані або порушені інтереси зазначених вище осіб. Крім того, «ч. 2 ст. 65 СК України встановлюється презумпція, відповідно до якої при укладенні договорів одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя. Проте, відповідно до тієї ж статті СК України один із подружжя має право звернутися до суду з позовом про визнання договору недійсним на тій підставі, що був укладений без згоди другого з подружжя, за винятком, якщо такий договір не виходить за межі дрібного побутового правочину, а також законодавством встановлюється вимога щодо необхідності надання або простої письмової згоди другого з подружжя, або письмової нотаріально посвідченої. А оскільки відповідно до ст. 1304 ЦК України, спадковий договір підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню та подальшій державній реєстрації у Спадковому реєстрі, згода другого з подружжя на його укладення також має бути нотаріально посвідчена» [5].

Однією із відмінних рис договорів, що досліджуються є їх суб'єктний склад. Спадковий договір представлений наступним суб'єктним складом відповідно до ст. 1303 ЦК України: відчужувачі – подружжя, один із подружжя, інша особа; набувачі – фізичні, юридичні особи. Особливу увагу слід звернути на те, що спадковий договір за участю подружжя передбачає поступове спадкування. «Предметом спадкового договору може бути майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, а також майно, яке є особистою власністю будь-кого з подружжя. Спадковим договором може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого, а в разі смерті другого з подружжя його майно переходить до набувача за договором» [2].

Відчужувачами за договором довічного утримання (догляду) може бути фізична особа незалежно від її віку та стану здоров'я. Набувачами за договором довічного утримання (догляду) можуть бути повнолітня дієздатна фізична особа та юри-

дична особа. «Якщо набувачами є кілька фізичних осіб, вони стають співвласниками майна, переданого їм за договором довічного утримання (догляду), на праві спільної сумісної власності. Якщо набувачами є кілька фізичних осіб, їх обов'язок перед відчужувачем є солідарним. Договір довічного утримання (догляду) може бути укладений відчужувачем на користь третьої особи» [2]. Договором довічного утримання (догляду) встановлений обов'язковий перелік обов'язків, який набувач зобов'язаний виконувати. До нього входять всі види матеріального забезпечення, що визначені в договорі, всі види догляду, якими набувач повинен забезпечити відчужувача довічно, а також обов'язок поховання відчужувача.

Провідною гарантією захисту майнових прав відчужувача є нотаріальне посвідчення договору довічного утримання (догляду), а також нотаріальне посвідчення та державна реєстрація у Спадковому реєстрі спадкового договору. Спадковий реєстр – електронна база даних, в якій розміщені відомості про заповіти та спадкові договори, посвідчені в Україні та посвідчені, складені, прийняті на зберігання і зареєстровані в іноземних державах згідно з Конвенцією про запровадження системи реєстрації заповітів, а також відомості про заведені спадкові справи та видані свідоцтва про право на спадщину [6]. Ігнорування сторонами зазначеної законодавчої вимоги призведе до нікчемності спадкового договору.

Суттєвими слід вважати відмінності спадкового договору та договору довічного утримання (догляду) відповідно до яких, закріплено законодавчі норми щодо заміни набувача за договором довічного утримання (догляду) (без звернення до суду) та майна, яке було передано набувачеві за даним договором. «У разі неможливості подальшого виконання фізичною особою обов'язків набувача за договором довічного утримання (догляду) з підстав, що мають істотне значення, обов'язки набувача можуть бути передані за згодою відчужувача члену сім'ї набувача або іншій особі за їхньою згодою. Відмова відчужувача у наданні згоди на передання обов'язків набувача за договором довічного утримання (догляду) іншій особі може бути оскаржена до суду. У цьому разі суд бере до уваги тривалість виконання договору та інші обставини, які мають істотне значення. Набувач та відчужувач можуть домовитися про заміну речі, яка була передана за договором довічного утримання (догляду), на іншу річ. У цьому разі обсяг обов'язків набувача може бути за домовленістю сторін змінений або

залишений незмінним» [2]. Спадковий договір не передбачає викладених вище правил. У ст.1308 ЦК України зазначено, що в разі неможливості виконання набувачем розпоряджень відчужувача спадковий договір може бути розірваний у судовому порядку на вимогу набувача.

При укладенні спадкового договору законодавець надає право відчужувачу призначити особу, яка буде здійснювати контроль за виконанням договору після його смерті, а в разі відсутності такої особи цей контроль здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини. Слід звернути увагу, що договір довічного утримання (догляду) не передбачає виконання викладених вище дій, враховуючи припинення цього договору зі смертю відчужувача. Крім того, спадковий договір укладається на користь відчужувача, тоді як договір довічного утримання (догляду) передбачає можливість його укладення на користь третьої особи (ст. 746 ЦК України), а також забезпечення такої особи житлом, у квартирі або будинку, що передано набувачу за договором довічного утримання (догляду) (ст. 750 ЦК України). Закріплення права відчужувача укласти договір довічного утримання (догляду) на користь третьої особи має особливий вплив на підстави розірвання даного договору. Якщо спадковий договір може бути розірваний судом на вимогу відчужувача та набувача, договір довічного утримання (догляду) підлягає розірванню у судовому порядку на вимогу не тільки відчужувача та набувача, а також на вимогу третьої особи на користь якої даний договір був укладений.

Ще однією відмінністю спадкового договору та договору довічного утримання (догляду) є передбачена ст. 1305 ЦК України норма про те, що «набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття» [2]. Слід погодитися із думкою, що «існування інституту спадкового договору є цілком обґрунтованим, оскільки він є окремим юридичним явищем і не може бути прирівняним до договору довічного утримання» [5], з огляду на законодавчий припис зазначеної статті ЦК України.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що спадковий договір та договір довічного утримання (догляду) за їх правовою конструкцією є альтернативними, алеаторними договорами. Однак, зроблений аналіз дає підстави стверджувати, що зазначені договори мають істотні відмінності в правовому регулюванні, їх законодавче визначення та закріплення

має важливу роль у правовому застосуванні цих конструкцій у судовій та нотаріальній практиці. При цьому, враховуючи, що за спадковим договором правомочності власника – володіння, користування, розпорядження до набувача переходять тільки після смерті відчужувача, законодавець

обґрунтовано визначив місце спадкового договору у Книзі шостій, главі 90 ЦК України, що присвячена спадковому праву. Слід підкреслити, що досліджувані договори покликані захищати майнові права відчужувача та набувача, що особливо важливо в умовах воєнного стану.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мазуренко С.В. Спадковий договір у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/50594147.pdf>
2. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ : Верховний Суд України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00069>
4. Сімейний кодекс України: Кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
5. Спадкове право: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / кол. авт. ; кер.авт. кол. канд. юрид. наук, доц. Нестерцова-Собакарь О.В. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2017. 164 с. URL: [https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1699/1/Спадкове_право%20\(2\).pdf](https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1699/1/Спадкове_право%20(2).pdf)
6. Положення про Спадковий реєстр: Наказ Міністерства юстиції України № 1810/5 від 07.07.2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11#Text>

Павлова Вікторія Георгіївна

СПАДКОВИЙ ДОГОВІР ТА ДОГОВІР ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ (ДОГЛЯДУ) В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена особливостям застосування та співвідношенню спадкового договору та договору довічного утримання (догляду). Встановлюється, що спадковий договір та договір довічного утримання (догляду) є альтернативними договорами та мають алеаторний характер. Зазначається, що значна кількість наукових досліджень з проблем спадкового договору в Україні та зарубіжних країнах, його співвідношення з договором довічного утримання (догляду), публікації практикуючих юристів у цій сфері вказують на зацікавленість юридичної спільноти у вдосконаленні чинного національного законодавства шляхом його рекодифікації та гармонізації. Проблеми, пов'язані із застосуванням спадкового договору та договору довічного утримання (догляду), їх правовим регулюванням в Україні та країнах світу, аналіз судової і нотаріальної практики в даній сфері, виявлення колізії норм в галузі спадкування вказують на необхідність активізації наукового дослідження окреслених договорів. Проаналізовано законодавчі гарантії захисту майнових прав відчужувача. Зазначається, що вкрай важливим правилом, яке закріплено законодавцем щодо договору довічного утримання (догляду) є правило обмеженого права власності набувача на майно відчужувача. Особливу увагу приділено відмінним рисам спадкового договору та договору довічного утримання (догляду). Робиться висновок, що законодавець обґрунтовано визначив місце спадкового договору у Книзі шостій, главі 90 ЦК України, що присвячена спадковому праву, оскільки за спадковим договором правомочності власника – володіння, користування, розпорядження до набувача переходять тільки після смерті відчужувача. Враховуючи істотні відмінності в правовому регулюванні зазначених договорів, їх законодавче визначення та закріплення має важливу роль у правовому застосуванні цих конструкцій в судовій та нотаріальній практиці.

Ключові слова: спадковий договір, договір довічного утримання (догляду), спадкове право, спадкування, алеаторні договори, гарантії захисту майнових прав, відчужувач, набувач.

Pavlova Viktoriya

INHERITANCE CONTRACT AND CONTRACT OF LIFELONG MAINTENANCE (CARE) IN THE CIVIL LAW OF UKRAINE

The article is devoted to the specifics of the application and correlation of the inheritance contract and the contract of lifelong maintenance (care). It is established that the inheritance contract and the contract of lifelong maintenance (care) are alternative contracts and have an aleatoric character. It is noted that a significant number of scientific studies on the problems of the inheritance contract in Ukraine and foreign countries, its correlation with the contract of lifelong maintenance (care), publications of practicing lawyers in this area indicate the interest of the legal community in improving the current national legislation through its recodification and harmonization. Problems related to the application of the inheritance contract and the contract of lifelong maintenance (care), their legal regulation in Ukraine and countries of the world, analysis of judicial and Notarial Practice in this area, identification of conflicts of norms in the field of inheritance indicate the need to activate scientific research of these contracts. Legislative guarantees for the protection of the alienator's property rights are analyzed. It is noted that an extremely important rule that is fixed by the legislator regarding the contract of lifelong maintenance (care) is the rule of limited ownership of the acquiror's property to the alienator's property. Special attention is paid to the distinctive features of

the inheritance contract and the contract of lifelong maintenance (care). It is concluded that the legislator reasonably determined the place of the inheritance contract in book six, Chapter 90 of the Civil Code of Ukraine, which is devoted to inheritance law, since under the inheritance contract, the powers of the owner – possession, use, disposal to the acquirer pass only after the death of the alienator. Given the significant differences in the legal regulation of these contracts, their legislative definition and consolidation plays an important role in the legal application of these constructions in judicial and Notarial Practice.

Key words: inheritance contract, contract of lifelong maintenance (care), inheritance law, inheritance, aleatoric contracts, guarantees of protection of property rights, alienator, acquiror.

УДК 347.669

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v047.2022.7>

Узунов Сергій Опанасович,

аспірант кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0003-1513-1321

ОСОБЛИВОСТІ ДОВІРЧОГО УПРАВЛІННЯ СПАДКОВИМ МАЙНОМ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Актуальність теми. Необхідність приведення цивільного законодавства України у відповідність до сучасних суспільно-політичних та економічних умов, а також адаптація національного законодавства до законодавства країн ЄС, безпосередньо пов'язані із запровадженням широко розповсюдженої у зарубіжних країнах конструкції довірчого управління майном, зокрема, у спадкових правовідносинах. У Цивільному кодексі України [1] (далі – ЦК України) у якості концептуальної засади використовується диспозитивний підхід законодавця до правового регулювання спадкових правовідносин. Суб'єкти спадкового права наділені правом самостійно вступати у договірні відносини щодо довірчого управління спадковим майном. Досвід застосування ЦК України виявив суттєві недоліки у регулюванні договору довірчого управління спадковим майном, що вимагає критичного наукового аналізу та внесення відповідних змін до цивільного законодавства України. Наукове дослідження, спрямоване на виявлення особливостей застосування довірчого управління спадковим майном в Україні, повною мірою актуалізується у контексті розпочатого процесу рекодифікації (оновлення) національного цивільного законодавства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед вітчизняних наукових досліджень, в яких був проведений ґрунтовний аналіз розвитку спадкового права, а також здійснення та захисту спадкових прав, можна назвати дисертаційні роботи на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Ю.О. Заїки «Становлення і розвиток спадкового права в Україні» (2007 р.), Л.В. Козловської «Теоретичні засади здійснення

і захисту спадкових прав у цивільному праві України» (2016 р.) та О.Є. Кухарева «Диспозитивність в спадковому праві» (2020 р.). У доктрині приватного права України спадкові правовідносини також були предметом досліджень таких правників, як С.Я. Фурса, І.В. Жилінкова, З.В. Ромовська, А.В. Гончарова, С.Я. Рабовська, Є.О. Рябоконт, О.П. Печений, В.В. Васильченко, Н.Б. Солтис, О.Є. Кухарев, О.О. Терехова, Є.О. Харитонов, І.Я. Федорич та інших. Проте, незважаючи на низку праць з обраної тематики, існує потреба подальших наукових досліджень щодо визначення юридичної природи відносин з довірчого управління спадковим майном.

Метою цього дослідження є визначення особливостей правового регулювання договору довірчого управління спадковим майном в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Забезпечення схоронності спадкового майна відбувається шляхом вжиття заходів щодо охорони спадкового майна. Однак, якщо під час вжиття заходів щодо охорони спадкового майна з'ясується, що у складі спадщини є майно, що потребує утримання, догляду, вчинення інших фактичних та юридичних дій для підтримання його в належному стані (наприклад, бізнес спадкодавця, цінні папери, виключні права тощо), нотаріус, а в населених пунктах, де немає нотаріуса, – відповідний орган місцевого самоврядування, у разі відсутності спадкоємців або виконавця заповіту на підставі заяви заінтересованої особи укладає договір на управління спадщиною з цією особою (абз. 1 ч. 1 ст. 1285 ЦК України). Отже, договір на управління спадщиною укладається між нотаріусом (за його відсутності – відповідним органом місцевого

самоврядування) та заінтересованою особою, яка не є спадкоємцем або виконавцем заповіту.

Якщо складу спадщини входить земельна ділянка за відсутності спадкоємців або виконавця заповіту нотаріус (за його відсутності – відповідний орган місцевого самоврядування) укладають договір про управління спадщиною з сільською, селищною, міською радою за місцезнаходженням такої земельної ділянки (абз. 2 ч. 1 ст. 1285 ЦК України).

Відповідно до статей 1268, 1269 ЦК України передбачено два варіанти прийняття спадщини: подача заяви про прийняття спадщини або фактичне прийняття спадщини внаслідок постійного проживання разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини. Це означає, що перед укладанням договору на управління спадщиною нотаріус зобов'язаний витребувати інформацію, чи є у померлого спадкоємці, які прийняли спадщину внаслідок проживання разом з померлим. Якщо такі спадкоємці є, нотаріус має відмовити в укладанні такого правочину.

Договір про управління спадщиною є різновидом договору управління майном (гл. 70 ЦК України) [2, 329]. При цьому норми щодо установника та управителя за договором про управління спадщиною є виключенням із загальних правил. Зокрема, нотаріус або відповідний орган місцевого самоврядування не є власниками спадкового майна, як цього вимагає ч. 1 ст. 1032 ЦК України, однак виступають установниками управління за договором на управління спадщиною. Також, за загальним правилом ч. 2 ст. 1033 ЦК України орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим або орган місцевого самоврядування не можуть бути управителями за договором управління майном, однак за законом виступають управителями за договором на управління спадщиною, якщо до складу спадщини входить земельна ділянка.

Відповідно до ч. 1 ст. 1029 ЦК України договір управління майном передбачає передачу майна в управління однією стороною (установником управління) другій стороні (управителеві) на певний строк. Управитель за договором управління майном зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління переданим йому майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача).

Правова природа договору управління майном за цивільним законодавством України є дискусійним питанням. Хоча у ч. 2 ст. 1029 ЦК України зазначається, що за договором управління

майном в управителя може виникати право довірчої власності на отримане в управління майно, у ч. 5 ст. 1033 ЦК України вказане одночасно заперечується встановленням заборони переходу права власності до управителя на майно, передане в управління. Таким чином, в Україні договір управління майном не є фидуціарним правочинном і за своєю природою не відрізняється від звичайного договору комісії.

Договір управління майном є реальним, двостороннім, взаємним та, за загальним правилом, оплатним. Договір на управління спадщиною є правочинном зі скасувальною обставиною [3, 938; 4, 32], оскільки права та обов'язки управителя припиняються з моменту, коли з'являються спадкоємці, виконавці заповіту або спадкоємці приймають спадщину. Слід відзначити, що договір на управління спадщиною припиняє свою дію не лише з появою спадкоємців, а й при появі виконавця заповіту. Договір управління спадковим майном у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття, зберігає свою чинність до набрання законної сили рішенням суду про визнання спадщини відумерлою (абз. 1 ч. 3 ст. 1283 ЦК України).

Отже, договір довірчого управління спадщиною можна визначити як договір, за яким одна сторона (установник управління) передає у довірче управління іншій стороні (управителю) певне спадкове майно, а останній зобов'язується за плату управляти цим майном в інтересах спадкоємців.

Суб'єктний склад договору довірчого управління спадщиною становлять установник управління і управитель. Установником управління спадковим майном може бути нотаріус або орган місцевого самоврядування.

Управителем може бути особа, яка є суб'єктом підприємницької діяльності (ч. 1 ст. 1033 ЦК України). Вибір кандидатури управителя спадщиною повністю залежить від установника управління, що, на нашу думку, є абсурдом, оскільки може шкодити інтересам спадкоємців, які не можуть вплинути на такий вибір. Отже, спадкоємці протягом строку для прийняття спадщини не лише не можуть користуватися та розпоряджатися спадковим майном, яке з моменту прийняття ними спадщини визнається їх власністю, але й навіть вплинути на вибір управителя їх майном. Законом не передбачене оскарження спадкоємцями незаконності дій нотаріуса під час вибору кандидатури управителя, оскільки у ч. 1 ст. 1285 ЦК

України прямо зазначено про його укладання за умови відсутності спадкоємців.

Хоча у ч. 1 ст. 1285 ЦК України вказується, що договір управління спадщиною укладається за відсутності спадкоємців або виконавця заповіту, у встановлених законом випадках управитель спадщини може бути призначений з числа спадкоємців. Зокрема, якщо у складі спадщини є корпоративні права для управління ними, нотаріус, а в населених пунктах, де немає нотаріуса, – посадова особа органу місцевого самоврядування призначає управителя спадщини з числа спадкоємців або виконавців заповіту, а в разі їх відсутності – укладає договір на управління спадщиною з іншою особою (ч. 3 ст. 61 Закону України «Про нотаріат» [5]).

У зв'язку із зазначеним, пропонується законодавчо закріпити право спадкоємця бути призначеним управителем майна за договором управління спадщиною без жодних обмежень, оскільки безпосередньо спадкоємці зацікавлені у збереженні та примноженні спадкового майна. Тобто можливість укладення договору управління спадщиною не повинна пов'язуватися із відсутністю спадкоємців. Тому, пропонується внести наступні зміни до ч. 1 ст. 1285 ЦК України. Зокрема, абз. 1 ч. 1 цієї статті викласти у наступній редакції: «1. Якщо у складі спадщини є майно, яке потребує утримання, догляду, вчинення інших фактичних чи юридичних дій для підтримання його в належному стані, нотаріус, а в населених пунктах, де немає нотаріуса, – відповідний орган місцевого самоврядування, у разі відсутності виконавця заповіту укладають договір на управління спадщиною із спадкоємцем, який прийняв спадщину, або з іншою особою».

Стосовно ситуації, коли вибір нотаріусом кандидатури управителя за договором зроблений проти волі спадкоємців, слід зазначити, що це суперечить у цілому концепції довірчого управління спадковим майном, яке має здійснюватися в інтересах спадкоємців.

Договір на управління спадщиною укладається на підставі заяви заінтересованої особи (гл. 9 п. 9.1 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Мін'юста України від 22.02.2012 № 296/5 [6]).

Договір на управління спадщиною укладається нотаріусом з дотриманням вимог ч. 2 ст. 212 ЦК України («Правочини, щодо яких правові наслідки пов'язуються з настанням певної обставини») (гл. 9 п. 9.2 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України).

Безпідставна відмова нотаріуса від посвідчення договору управління спадщиною на практиці трапляється доволі часто, оскільки у абз. 1 ч. 1 ст. 1285 ЦК України міститься загальне правило про укладання договору управління спадщиною лише за відсутності спадкоємців. Положення ч. 3 ст. 61 Закону України «Про нотаріат» є спеціальною нормою і не суперечить вищезазначеній загальній нормі, а тому має використовуватися переважно до неї. Наявність спеціальної норми пояснюється важливістю довірчого управління спадщиною, яка містить корпоративні права, до моменту прийняття спадщини усіма спадкоємцями. Зокрема, смерть учасника товариства з обмеженою відповідальністю, за загальним правилом, паралізує роботу усього товариства, оскільки необхідно, щоб хтось вчиняв юридичні та фактичні дії, пов'язані з управлінням поточною діяльністю товариства. Зазначене підтверджується судовою практикою, зокрема, у Рішенні Межівського районного суду Дніпропетровської області від 30.09.2019 по справі № 181/1120/19 [7] судом було встановлено безпідставність відмови нотаріуса посвідчувати договір про управління спадщиною за заявою спадкоємця, який успадкував корпоративні права у товаристві. Відповідно до п. 9.3, 9.4 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України текст договору викладається без застосування спеціальних бланків нотаріальних документів згідно з актом опису спадкового майна, який є невід'ємною частиною договору (перелік цього майна може викладатися в тексті договору). Договір на управління спадщиною не реєструється в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій. Інформація про укладення договору на управління спадщиною заноситься до Книги обліку договорів на управління спадщиною.

При укладанні зазначеного договору нотаріус зобов'язаний пересвідчитись у тому, що це майно було власністю спадкодавця на момент відкриття спадщини, про що зазначається в тексті договору з посиланням на реквізити відповідного документа (за наявності).

Предметом договору виступає спадщина як особливий об'єкт цивільних прав, що має яскраво виражену специфіку, зумовлену спадковими правовідносинами. Управління спадщиною включає надзвичайно широке коло дій управителя, який фактично буде заміщати померлого власника майна, заступати його місце, вчиняючи будь-які необхідні дії, спрямовані на утримання, збереження, догляд, забезпечення доходності об'єктів спадкового правонаступництва.

У зв'язку з цим дії з управління спадщиною мають бути вчинені з належною дбайливістю, не суперечити закону і мати своєю метою збереження переданого в управління майна, здійсненні без невиправданого ризику можливих витрат так, як вчинив би на місці управителя сам власник за аналогічних обставин.

Відповідно до класичної концепції трасту, передача майна у довірче управління має на меті його збереження, примноження та отримання вигоди від управління. Особою, яка отримує вигоду від майна, що передане в управління, відповідно до ч. 1, 2 ст. 1034 ЦК України, є установник управління або особа, яка отримує вигоду за вказівкою установника управління (вигодонабувача). Однак, договір управління спадковим майном укладається лише з метою збереження спадкового майна і не передбачає отримання установником управління вигоди. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 1285 ЦК України управитель спадщиною, має право на вчинення будь-яких необхідних дій, спрямованих на збереження спадщини до з'явлення спадкоємців або до прийняття спадщини.

Якщо договір управління укладено стосовно корпоративних прав спадкоємця, то призначення спадкоємця управителем спадщини ще не наділяє управителя правами учасника товариства. Зокрема стосовно товариства з обмеженою відповідальністю законом передбачена процедура подачі спадкоємцем реєстратору заяви про його вступ до товариства (п.в ч. 5 ст. 17 ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [8]). Для вступу у товариство з обмеженою відповідальністю спадкоємець подає безпосередньо суб'єкту державної реєстрації заяву, підпис на якій засвідчується нотаріально, і нотаріальну копію свідоцтва про право на спадщину на частку в статутному капіталі. На підставі заяви держреєстратором вносяться зміни щодо складу учасників до відомостей про товариство в Єдиному державному реєстрі з зазначенням спадкоємця як власника частки замість покійного. При цьому, відповідно до ч. 1 ст. 23 ЗУ «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [9]

перехід частки до спадкоємця або правонаступника учасника товариства відбувається без згоди інших учасників товариства.

Управління спадщиною не може полягати у вчиненні дій, які б зашкодили інтересам спадкоємців або наносили їм збитки. Нотаріус направляє листи органам та підприємствам, яких це стосується, про те, що певна особа має право управляти спадщиною і до прийняття спадщини буде вчиняти усі дії необхідні для її збереження.

Особа, яка управляє спадщиною, не може використовувати спадкове майно для отримання прибутку на свою користь. По закінченні договору управління спадщиною особа, яка управляє спадковим майном, має подати спадкоємцям звіт про результати управління майном [10, 119].

Управитель спадковим майном має право на плату за виконання своїх повноважень (ст. 1042 ЦК України, ч. 3 ст. 1285 ЦК України). Ця сума обумовлюється у договорі між нотаріусом та особою, яка управляє спадщиною [11]. Вона виплачується спадкоємцями пропорційно до частки успадкованого кожного з них майна. Якщо спадкоємці відмовляються сплатити гроші за управління спадщиною, то управляючий може звернутися до суду. Якщо особа, яка управляла спадщиною, заподіяла шкоду або використовувала спадщину у своїх цілях, спадкоємці можуть звернутися до суду з позовом про відшкодування понесених збитків та моральної шкоди (ст. 22, 23 ЦК України).

Висновки з дослідження. Договір довірчого управління спадщиною можна визначити як договір, за яким одна сторона (установник управління) передає у довірче управління іншій стороні (управителю) визначене спадкове майно, а останній зобов'язується за плату управляти цим майном в інтересах спадкоємців.

На підставі проведеного дослідження запропоновано законодавчо закріпити право спадкоємця бути призначеним управителем майна за договором управління спадщиною без жодних обмежень, оскільки безпосередньо спадкоємці зацікавлені у збереженні та примноженні спадкового майна.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435- IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. Ст. 356.
2. Заїка Ю.О. Становлення і розвиток спадкового права в Україні : дисер. на здобуття наук. ступеня док. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2007. 415 с.
3. Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах. Ч. 2 / керівники автор.кол. та відп. ред. А.С. Довгерт, Н.С. Кузнєцова. Київ : Юстініан, 2006. 1008 с.
4. Заїка Ю. Договір на управління спадщиною. *Підприємництво, господарство і право*. 7. 2020. С. 29–34.
5. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#n617>

6. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012р. № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#n617>
7. Рішення Межівського районного суду Дніпропетровської області від 30.09.2019 по справі № 181/1120/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/84592265>
8. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15?find=1&text=%D0%B7%D0%B0%D1%8F%D0%B2%D0%B0+%D0%BF%D1%80%D0%BE+%D0%B2%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF#w1_1
9. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06.12.2018 р. № 2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19?find=1&text=%D1%81%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D0%BA%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD#Text>
10. Заїка Ю.О., Рябоконт С.О. Спадкове право: навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2009. 352 с.
11. Некіт К.Г. Управління спадковим майном: українські та європейські реалії. *Часопис цивілістики*. 2015. № 20. С. 157–162.

Узунів Сергій Опанасович

ОСОБЛИВОСТІ ДОВІРЧОГО УПРАВЛІННЯ СПАДКОВИМ МАЙНОМ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

У статті досліджуються теоретичні та практичні питання правового регулювання договірних правовідносин з довірчого управління спадковим майном за цивільним правом України.

Визначено, що договір на управління спадщиною є різновидом договору управління майном (гл. 70 ЦК України). При цьому норми щодо установника та управителя за договором про управління спадщиною є виключенням із загальних правил, встановлених для договору управління майном. Зокрема, нотаріус або відповідний орган місцевого самоврядування не є власниками спадкового майна, як цього вимагає ч. 1 ст. 1032 ЦК України, однак виступають установниками управління за договором на управління спадщиною. Також, за загальним правилом ч. 2 ст. 1033 ЦК України орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим або орган місцевого самоврядування не можуть бути управителями за договором управління майном, однак за законом виступають управителями за договором на управління спадщиною, якщо до складу спадщини входить земельна ділянка (абз. 2 ч. 1 ст. 1285 ЦК України). Договір на управління спадковим майном є реальним, двостороннім, взаємним та, за загальним правилом, оплатним. Договір на управління спадщиною є правочином зі скасувальною обставиною, оскільки права та обов'язки управителя припиняються з моменту, коли з'являються спадкоємці, виконавці заповіту або спадкоємці приймають спадщину. Договір на управління спадщиною укладається між нотаріусом (за його відсутності – відповідним органом місцевого самоврядування) та заінтересованою особою, яка не є спадкоємцем або виконавцем заповіту.

Надане визначення договору довірчого управління спадщиною як договору, за яким одна сторона (установник управління) передає у довірче управління іншій стороні (управителю) певне спадкове майно, а останній зобов'язується за плату управляти цим майном в інтересах спадкоємців.

На підставі проведеного дослідження запропоновано законодавчо закріпити право спадкоємця бути призначеним управителем майна за договором управління спадщиною, оскільки безпосередньо спадкоємці зацікавлені у збереженні та примноженні спадкового майна.

Ключові слова: вигодонабувач, виконавець заповіту, договір на управління спадщиною, корпоративні права, нотаріус, спадкоємці, спадкове майно, спадкування, управитель, установник управління.

Uzunov Sergey

PECULIARITIES OF THE CONTRACT ON INHERITANCE MANAGEMENT UNDER UKRAINE'S CIVIL LEGISLATION

The article examines theoretical and practical issues of legal regulation of contractual relations on trust management of inherited property under the civil law of Ukraine.

It was determined that the contract on inheritance management is a type of property management contract (Chapter 70 of the Civil Code of Ukraine). At the same time, the rules regarding the trustee and the manager under the contract on inheritance management are an exception to the general rules established for the contract on property management. In particular, the notary or municipal are not the owners of inherited property, as required by Part 1 of Article 1032 of the Civil Code of Ukraine, however, they act as the founders of management under the contract on inheritance management. Also, according to the general rule of Part 2 of Article 1033 of the Civil Code of Ukraine, a state or municipal cannot be managers under a property management contract, however, according to the law, they act as managers under a contract for inheritance management, if the inheritance includes a land plot (par. 2 Part 1 Article 1285 of the Civil Code of Ukraine). The contract on inheritance management is real, bilateral, mutual, and, as a general rule, and payment contract. The contract on inheritance management is a deed with a revocable circumstance, since the rights and obligations of the manager cease from the moment when the heirs appear, the executors of the will or the heirs accept the inheritance. The contract on inheritance management is concluded between a notary (in its absence – the relevant municipal) and an interested person who is not an heir or an executor of a will.

The definition of the contract on inheritance management is given as a contract under which one party (the trustee) transfers certain inherited property to another party (the manager) in trust, and the latter undertakes to manage this property in the interests of the heirs for a fee.

Based on the conducted research, it is proposed to legislate the right of the heir to be appointed property manager under the contract on inheritance management without any restrictions, since the heirs are directly interested in preserving and increasing the inherited property.

Key words: beneficiary, executor of the will, the contract on inheritance management, corporate rights, notary, heirs, inherited property, inheritance, trustor, trustee.

ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА

УДК 349.41 Земельне право
DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v047.2022.8>

Горун Юрій Валерійович

аспірант III курсу кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗЕМЕЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АНАЛІЗ СИТУАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ МОЖЛИВИХ ЗМІН

Постановка проблеми. Починаючи з 24 лютого 2022 року на всій території України було запроваджено воєнний стан у зв'язку з агресією з боку Російської Федерації [1-2]. Запровадження воєнного стану докорінно змінило порядок реалізації земельних правовідносин в нашій державі.

Як встановлено Конституцією України, земля є основним багатством нашої держави та належить Українському народові та кожному громадянину гарантується право на землю (статті 13–14) [3]. Право власності на землю є непорушним правом, яке встановлено Основним законом, проте у разі запровадження воєнного стану певні права, а також реалізація таких прав можуть бути обмежені на час дії воєнного стану.

Війна поставила нові виклики перед законодавцем щодо забезпечення реалізації прав на землю на час дії воєнного стану. Так, починаючи з 24.02.2022 року було зупинено роботу онлайн ресурсу – Публічна кадастрова карта. Окрім цього було заборонено здійснювати будь-які операції, що стосуються продажу нерухомого майна, у тому числі і земельних ділянок, а також була обмежена можливість отримувати відомості з Державного земельного кадастру (далі в тексті – ДЗК).

Підставою для припинення відповідних послуг (перегляд інформації про земельну ділянку, отримання відомостей із ДЗК) є уразливість роботи відповідних сервісів в умовах здійснення певних кібератак на відповідні ресурси, держателем яких є держава. Окрім цього через вторгнення країни агресора певні території України стали тимчасово окупованими, відповідно необхідне правове регулювання статусу земель, земельних ділянок у період такої окупації.

Проте, навіть попри те, що бойові дії на території України продовжуються, законодавцем все ж

було здійснено певні послаблення, які були встановлені із початку повномасштабної війни. Так було частково відновлено роботу онлайн-сервісів, що існують в сфері земельних правовідносин, також було дозволено здійснювати певні види угод у сфері відчуження земельних ділянок на підставі цивільно-правових договорів.

Проте відповідні послаблення не є тим, що наразі допоможе вирішити наявні проблеми в сфері земельних правовідносин. Звичайно зрозуміло, що війна ставить зовсім інші виклики перед законодавцем та іншими гілками влади, проте не потрібно також залишати земельні правовідносини обабіч інших не менш важливих питань.

У цій статті пропонується розглянути основні законодавчі зміни в порядку їх прийняття в період дії правового режиму воєнного стану, а також запропонувати певні зміни, що допомогли б дати поштовх до нового розвитку земельних правовідносин.

Стан дослідження теми. У сучасній науковій літературі відсутні комплексні наукові праці, що стосуються саме дослідження регулювання земельних правовідносин в умовах воєнного стану.

Мета статті. У цьому науковому дослідженні пропонується розглянути в історичній послідовності порядок зміни регулювання земельних правовідносин та на основі раніше запущених реформ у сфері земельного права запропонувати певні пропозиції щодо можливого регулювання земельних правовідносин, який може також реалізуватись і після закінчення правового режиму воєнного стану на території України.

Виклад основного матеріалу. Першим законодавчим актом в умовах воєнного стану, що стосувався земельних правовідносин був Закон України від 15.03.2022 року № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України

та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану», яким у період з 1 березня 2022 року по 31 грудня року, наступного за роком, у якому припинено або скасовано воєнний, надзвичайний стан було скасовано плату за землю [4].

При цьому для такого скасування земельна ділянка повинна бути розташована на території, де ведуться чи велись активні бойові дії, або ж вона окупована чи вилучена для розміщення об'єктів захисної інфраструктури. Але і тут є певні проблеми із реалізацією такого права, адже перелік територій, де ведуться активні бойові дії затверджується Кабінетом Міністрів України, а станом на момент написання цієї статті переліку територій де ведуться активні бойові дії затвердженого Кабінетом Міністрів України немає. Проте наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій від 22.12.2022 року № 309 «Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією» [5] було складено такий перелік територій, проте чи буде він визнаватись Державною податковою службою України поки не відомо.

Для врегулювання основного пулу проблем, які виникли внаслідок запровадження воєнного стану в сфері земельних відносин, Верховною Радою було прийнято Закон України від 24.03.2022 року № 2145-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» (надалі – Закон № 2145-IX), яким було змінено порядок регулювання земельних правовідносин в умовах повномасштабної війни [6]. Так, відповідно до Закону № 2145-IX на час дії воєнного стану земельні правовідносини регулюються із певними особливостями, а саме 1) автоматично продовжено строк дії всіх видів користування земельними ділянками, строк яких закінчувався у період воєнного стану; 2) дозволено передавати земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва в оренду без проведення земельних аукціонів; 3) договори оренди земельних ділянок укладаються лише в електронній формі та не підлягають реєстрації у порядку встановленим законодавством, натомість такі договори повинні реєструватись у спеціальних книгах, форма яких затверджується компетентними органами; 4) дозволено передачу орендованих земельних ділянок сільськогосподарського виробництва в суборенду для здійснення посівної.

Законом № 2145-IX було здійснено певну консервацію земельних правовідносин, але в більшій частині відповідний закон мав на меті забезпечення проведення посівної компанії 2022 року.

Поштовхом для можливої часткової розконсервації земельних правовідносин стало прийняття Кабінетом Міністрів України Постанови від 19.04.2022 року № 480 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану», відповідно до якої було дозволено продаж/купівлю нерухомого майна та проведення відповідних угод відчуження з певними особливостями [7]. Проте для здійснення угод, що стосуються земельних ділянок (у тому числі і нерухомого майна, що розташоване на земельних ділянках), нотаріусам необхідно отримувати відомості із ДЗК, хоча такий доступ їм наданий не був.

Тобто виникала певна дилема, відповідно до якої продаж земельної ділянки не заборонений, проте і не може бути здійснений без порушення порядку вчинення нотаріальних дій. Для вирішення відповідної проблеми Нотаріальна палата України звернулась до Держгеокадастру із проханням відновити взаємодії систем реєстру нерухомого майна та систем ДЗК, надати доступ нотаріусам до відповідних електронних сервісів ДЗК. Проте відповідний доступ наданий не був і здійснення угод, що стосуються земельних правовідносин, наразі неможливе.

07 травня 2022 року Кабінетом Міністрів України було прийнято Постанову № 564 «Деякі питання ведення та функціонування Державного земельного кадастру в умовах воєнного стану», відповідно до якої нотаріусам було дозволено отримувати відомості з державного земельного кадастру для забезпечення проведення угод щодо відчуження земельних ділянок [8]. Тобто Кабінет Міністрів України фактично розблокував процес продажу земельних ділянок, проте вищезазначеною постановою було також і закріплено те, що зміни відомостей про земельну ділянку не вносяться до кадастрової карти.

Ще однією подією, що стосується регулювання земельних правовідносин в умовах воєнного стану, є прийняття Верховною Радою 12.05.2022 року Закону України № 2247-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» (далі – Закон № 2247-IX) [9].

Основним завданням Закону № 2247-ІХ було спрощення передачі в оренду земельних ділянок державної та комунальної власності – насамперед для розміщення виробничих потужностей підприємств, переміщених (евакуйованих) із зони бойових дій, об'єктів критичної інфраструктури та розміщення об'єктів для тимчасового перебування внутрішньо переміщених осіб. Реалізація положень Закону № 2247-ІХ нерозривно була пов'язана із іншим нормативно-правовим актом прийнятим Верховною Радою України, а саме Законом України від 12.05.2022 року № 2254-ІХ «Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності» [10]. Відповідні законодавчі зміни стосувалися більше забезпечення нагальних потреб в сфері земельних правовідносин (зміни цільового призначення земельних ділянок для переміщених підприємств).

19 жовтня 2022 року з метою запуску ринку земельних правовідносин Верховною Радою України було прийнято Закон України № 2698-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» (далі – Закон № 2698-ІХ) [11].

Законом № 2698-ІХ було встановлено тимчасовий правовий механізм оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення без внесення відомостей про зазначене право до Державного земельного кадастру та Державного реєстру речових прав на нерухоме майно з реєстрацією зазначених прав районними військовими адміністраціями у відповідних Книгах реєстрації. Окрім цього Законом № 2698-ІХ було відновлено порядок проведення земельних аукціонів (торгів) з метою передачі земельних ділянок у користування.

Проте відповідні законодавчі зміни в загальному не змінили порядок регулювання земельних правовідносин. Зрозуміло, що воєнний стан ставить зовсім інші виклики перед законодавцем, проте і в умовах правового режиму воєнного стану існують випадки, коли запускаються зміни, що в цілому міняють процес регулювання певних правовідносин.

На нашу думку земельні правовідносини потребують суттєвого оновлення та реформування, використовуючи ті технології, які на разі доступні. Як відомо до 24.02.2022 року на території України тривала земельна реформа, яка

розвивалась в декількох напрямках та мала на меті реформування певних правових інститутів, що входять до системи земельного права.

Одним із основних напрямків земельної реформи до 24.02.2022 року було подальше впровадження повноцінного запуску обігу земель сільськогосподарського призначення, який було розпочато на підставі Закону України від 31.03.2020 року № 552-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» [12].

Ще одним напрямком земельної реформи до 24.02.2022 року було завершення передачі повноважень щодо розпорядження землями, що знаходяться поза межами населених пунктів з державної сфери управління до органів місцевого самоврядування, а саме територіальних громад, на підставі Закону України від 28.04.2021 року № 1423-ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» [13].

Варто відзначити, що перед початком передачі відповідних земель фактично зі сфери управління Держгеокадастру до органів управління територіальними громадами відповідні землі були інвентаризовані та внесені до Публічної кадастрової карти. Тобто фактично із більшості земель України було сформовано земельні ділянки в порядку визначеному чинним законодавством України та такі земельні ділянки були внесені до відповідних реєстрів.

Це є безумовним плюсом та значно спрощує процеси оформлення земельних ділянок відповідними особами, або надає значно прозору можливість отримати такі земельні ділянки в порядку передбаченому чинним земельним законодавством.

Проте відповідні реформи є такими, що зачіпають лише певний спектр інститутів земельного права, земельне законодавство потребує більш значного реформування, і у воєнний стан законодавець міг би зайнятись таким реформуванням.

Одним із основних завдань законодавця в сфері земельних правовідносин на думку автора є значне спрощення процедури оформлення земельної ділянки фізичними та юридичними особами, процес впровадження якого міг би реалізовуватись поступово.

По аналогії із порядком отримання будівельних дозвільних документів, відповідні зміни повинні бути внесені і до земельного законодавства, а саме необхідно здійснити перехід від імпера-

тивності у відповідному інституті земельних правовідносин до диспозитивності.

Мається на увазі те, що до прикладу процес оформлення земельних ділянок у користування юридичними особами, у разі якщо на такій земельній ділянці перебуває у праві власності будівля, повинен відбуватись шляхом виготовлення проекту землеустрою відповідним сертифікованим землепорядником, завантаженням такого проекту до відповідного відкритого реєстру та впродовж чітко визначено строку розгляд такого проекту має відбуватись компетентними органами та внесенням відповідних відомостей до реєстру нерухомого майна (щодо формування земельної ділянки та реєстрації права користування такою земельною ділянкою).

Процес діджиталізації земельних правовідносин може стосуватись і інших сфер земельних правовідносин, проте для здійснення або хоча б запуску подібної реформи потрібно аби законо-

давцем було розпочато рух в такому напрямку і перші кроки можуть бути прийняті й у період воєнного стану.

Висновки. Наразі земельні правовідносини є досить обмеженими та в більшості випадків спрямовані для нагального вирішення проблем, які наразі постають у нашій державі. Проте встановлені зміни дещо гальмують процес розвитку земельних правовідносин. Для більш-менш повноцінного запуску земельних правовідносин необхідно дозволити передачу земельних ділянок у власність із земель державної та комунальної власності (на територіях, де не ведуться активні бойові дії), дозволити виготовляти та реєструвати проекти землеустрою щодо відведення земельних ділянок та їх передачі в оренду чи власність на територіях, де також не ведуться активні бойові дії. Відповідні послаблення дозволять частково запустити земельні правовідносини, які де-факто є замороженими.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 / Президент України. URL: <http://surl.li/bnmzpr> (дата звернення: 29.01.2023).
2. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX / Верховна Рада України. URL: <http://surl.li/ccssz> (дата звернення: 29.01.2023).
3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2120-IX / Верховна Рада України. URL: <http://surl.li/bspgr> (дата звернення: 29.01.2023).
5. Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією : Наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22.12.2022 р. № 309. *Сайт Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України*. URL: <http://surl.li/efmdn> (дата звернення: 29.01.2023).
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 р. № 2145-IX / Верховна Рада України. URL: <http://surl.li/caufz> (дата звернення: 29.01.2023).
7. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2022 р. № 480 / Кабінет Міністрів України. URL: <http://surl.li/bxjrt> (дата звернення: 29.01.2023).
8. Деякі питання ведення та функціонування Державного земельного кадастру в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 р. № 564 / Кабінет Міністрів України. URL: <http://surl.li/csxqg> (дата звернення: 29.01.2023).
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 р. № 2247-IX / Верховна Рада України. URL: <http://surl.li/drscu> (дата звернення: 29.01.2023).
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо першочергових заходів реформування сфери містобудівної діяльності : Закон України від 12.05.2022 р. № 2254-IX / Верховна Рада України. URL: <http://surl.li/dzeye> (дата звернення: 29.01.2023).
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель : Закон України від 10.10.2022 р. № 2698-IX / Верховна Рада України. URL: <http://surl.li/eqcxg> (дата звернення: 29.01.2023).
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020 року № 552-IX / Верховна Рада України. URL: <https://cutt.ly/8Mv7CUv> (дата звернення: 29.01.2023).
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин : Закон України від 28.04.2021 року № 1423-IX. URL: <https://cutt.ly/MMv5wmi> (дата звернення: 29.01.2023).
14. Проект Закону № 7289 від 15.04.2022 р. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану. *Сайт Верховної Ради України*. URL: <http://surl.li/ccstn> (дата звернення: 29.01.2023).

Горун Юрій Валерійович

ЗЕМЕЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АНАЛІЗ СИТУАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ МОЖЛИВИХ ЗМІН

В процесі написання цієї наукової статті було досліджено основні нормативно-правові акти, що регулюють земельні правовідносини в умовах воєнного стану. Відповідні нормативно-правові акти в ході здійснення наукового дослідження розглядалися в порядку їх прийняття відповідними компетентними органами влади.

Науковий аналіз відповідних законодавчих актів дозволяє констатувати, що земельні правовідносини в умовах воєнного стану є досить обмеженими. Так, починаючи з 24.02.2022 року (з початку запровадження воєнного стану на території України) процеси, що виникають в рамках земельних правовідносин були повністю заморожені, тільки через місяць повномасштабної війни були прийняті перші законодавчі акти, що частково розблокували відповідні процеси.

Проте, розглядаючи перспективу розвитку земельних правовідносин, варто відзначити, що наразі наявні всі передумови для продовження тих реформ, що були започатковані до 24.02.2022 року.

В ході проведеного дослідження було встановлено, що до 24.02.2022 року земельна реформа в Україні розвивалась у двох окремих напрямках, а саме: 1) повноцінний запуск земель сільськогосподарського призначення; 2) інвентаризація земельного фонду та здійснення передачі повноважень в сфері земельних правовідносин від органів виконавчої гілки влади до органів місцевого самоврядування.

Під час війни відповідні реформи були зупинені і якщо повноцінний запуск ринку земель сільськогосподарського призначення наразі не є доцільним, то другий напрямок щодо інвентаризації земельного фонду може бути використаний і в умовах воєнного стану.

Так, за результатами відповідного дослідження пропонується надалі продовжувати земельну реформу в частині зокрема її діджиталізації, а саме здійснити розробку нормативно-правової бази та розробити технічні інструменти щодо спрощення оформлення прав на земельну ділянку. Відповідні зміни дозволять зробити процедуру оформлення прав на земельну ділянку більш прозорішою та швидкою, що дозволить акумулювати більше коштів у бюджеті.

Ключові слова: земельне право, воєнний стан, земельні правовідносини, земельний кадастр.

Horun Yurii

LAND LEGAL RELATIONS UNDER MARTIAL LAW: ANALYSIS OF THE SITUATION AND PROSPECTS FOR POSSIBLE CHANGES

In the process of writing this scientific article, the main normative legal acts regulating land legal relations in the conditions of martial law were researched. During the scientific research, the corresponding legal acts were considered in the order of their adoption by the relevant competent authorities.

The scientific analysis of the relevant legislative acts allows us to state that land legal relations in the conditions of martial law are quite limited. From February 24, 2022 (from the beginning of the introduction of martial law on the territory of Ukraine), the processes arising within the framework of land legal relations were completely frozen, only after a month of full-scale war, the first legislative acts were adopted, which partially unblocked the relevant processes.

However, considering the perspective of the development of land legal relations, it is worth noting that all prerequisites are currently in place for the continuation of those reforms that were initiated until February 24, 2022.

During the conducted research, it was established that until February 24, 2022, the land reform in Ukraine was developed in two separate directions, namely: 1) full launch of agricultural land; 2) the inventory of the land fund and the transfer of powers in the field of land legal relations from the bodies of the executive branch of government to the bodies of local self-government.

Because of the war, the corresponding reforms were stopped, and if the full launch of the agricultural land market is currently not expedient, then the second direction regarding the inventory of the land fund can be used in the conditions of martial law.

Thus, according to the relevant research results, we propose to continue the land reform, particularly its digitalization, to develop a legal framework and technical tools to simplify the registration of rights to a land plot. The corresponding changes will make the registration of rights to a land plot more transparent and faster, allowing to accumulation of more funds in the budget.

Key words: land law, martial law, land relations, land cadastre.

УДК 349.415

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v047.2022.9>

Слепньова Катерина Вадимівна,

аспірантка кафедри аграрного, земельного та екологічного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0003-4029-0180

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВЕДЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО КАДАСТРУ В СТАРОДАВНІХ ЄГИПТЯН, ГРЕКІВ ТА РИМЛЯН

Постановка проблеми. Під історією стародавнього світу зазвичай розуміють історію древніх суспільств. Своїми коріннями стародавній світ сягає глибокої старовини. Уся сучасна європейська, а частиною і позаєвропейська культура зросла на ґрунті античної культури. Без знання античної історії не можна зрозуміти багатьох установ подальших періодів, історії, сучасних політичних, наукових та інших термінів. Категорія «кадастр» у юридичній науці не нова, оскільки вона бере свій початок ще за існування Римської імперії і залишається актуальним та популярним предметом досліджень на сьогодні. Нарисна історія ведення земельного кадастру стосується трьох країн стародавнього Єгипту, Греції та Риму. Актуальність питань, які потрібно було розкрити, розглядалися упродовж тривалого часу в працях багатьох істориків та дослідників права. В цьому плані важливо було встановити історичні етапи становлення земельного кадастру та розкрити основні положення законодавчих актів, які їх регулювали.

Стан дослідження теми. Теоретичною основою для проведення дослідження стали праці таких українських науковців у галузі земельного та екологічного права, як В.І. Андрейцева, Г.В. Анісімової, Г.І. Балюк, А.П. Гетьмана, І.І. Каракаша, Т.Г. Ковальчук, П.Ф. Кулинич, М.В. Краснової, В.Л. Мунтяна, Н.Р. Малишевої, В.В. Носіка, В.І. Семчика, Н.І. Титової, Ю.С. Шемшученка, М.В. Шульги та інших.

Метою статті є комплексне дослідження історико-правових основ ведення земельного кадастру в давніх єгиптян, греків і римлян, аналіз тенденції розвитку кадастрової системи за часів Стародавнього Єгипту (3000 р. до н.е.), Греції та Риму, висвітлення історико-теоретичних питань

становлення і розвитку законодавства у сфері ведення і регулювання земельного кадастру.

Виклад основного матеріалу. Вперше в історії проведення земельного кадастру стало необхідним з появою держав та розвитком у них системи оподаткування, висунувши землю в якості об'єкта такого. Зрозуміло, що форми земельного кадастру, є результатом класового панування в різних громадських формаціях, змінювались разом зі зміною співвідношення сил різних класів. Стародавні пам'ятники історії, поезії і філософії зберегли нам відомості про проведення в далекі часи класифікації ґрунтів за якістю та відомості про поземельні кадастри держав, які існували за багато сотень років до нашої ери.

Історично земельний кадастр з'явився з потребою отримувати дані про землю як першоджерелі матеріальних благ та об'єкта оподаткування. Територія, де застосовувались примітивні кадастрові роботи, була Месопотамія, після цього перші історичні згадки виникнення кадастру та кадастрових робіт, пов'язаних з вказівкою меж земельних ділянок та їх площ, які проводились з метою обліку земель, йдуть у часи Стародавнього Єгипту (3000 р. до н.е.), Греції та Риму.

Термін «кадастр» виник з часів римського імператора Августа (27 р. до н. е.), коли була затверджена одиниця обліку збору даних за землю «caputigum». Трохи пізніше правитель зрозумів, що облік і систематизація необхідні, після цього він вводить перепис населення, назвав цей процес «caputigum registrum». З часом ці слова з'єднались в одне – «capitastrum» та внаслідок у слово «catastrum». Однак, деякі історичні джерела свідчать, що кадастр це грецьке слово, так як є грецькі слова «catastichon», чи достовірно

зошит записів або обліковий реєстр. Але, і латинська назва «capitastum» також має не що інше, ніж опис податкових речей і предметів. На сьогодні використовується саме французьке слово «cadastre», яке в перекладі означає «книга-реєстр». Термін «кадастр» розповсюджений у всьому світі, за виключенням Скандинавських країн, де замість нього використовують слово «реєстр».

Найбільш докладні та ґрунтовні відомості про класифікацію ґрунтів і земельного кадастру містять численні пам'ятники Стародавнього Єгипту.

На ранніх етапах розвитку суспільства при земельно-кадастрових роботах отримували відомості головним чином про площу земель. Потім виникла необхідність в обліку по видам земель та їх якісному стану (по видам ґрунтів та їх родючості) [1, с. 17]. Так, наприклад, у Стародавньому Єгипті, де існувала система поливного землеробства та умови поливу мали першорядне значення для отримання врожаїв, ґрунти поділялись на затоплювані, поливні та болотні [2, с. 13].

За даними французького історика Г. Масперо і російського агронома і мандрівника Н. Н. Клінгена, вже в період древніх фараонів в Єгипті існував строгий кадастр, тобто оцінка земель за їх площею, родючістю і прибутковістю. Землі поділилися на «пшеничні», які підлягали штучному затопленню, водно-болотні, призначені для культивування гідрофільних рослин і розведення птиці; «степові», які не затоплювалися Нілом. Землі виноградників і садів відмічалися особливо. Податки платилися відповідно площі і якості землі [3, с. 207].

«Рахунок золота і полів» проводився регулярно. В папірусі Бруклінського музею говориться, що в обов'язки другої після фараона людини входили справи «з приводу орних земель». Він мав право допитувати завідуючого ріллею [4, с. 95] Можна констатувати, що загалом земельний кадастр у Єгипті досяг серйозного рівня при широкому охопленні різноманітних сторін даного процесу.

Детальна відмінність ґрунтових категорій відомо Стародавній Греції. Від давніх греків (елінів) виходять перші спеціальні агрономічні, біологічні, географічні і правові твори, в яких багато говориться про землю і ґрунт, їх родючість і властивості. Ще в епоху гомерівських поем (XII – VIII ст. ст. до н. е.) греки розрізняли землю та ґрунт, маючи на увазі під першим елемент космосу, родючий початок існуючого і позначаючи другим властивості оброблюваної землі [5, с. 8].

Елініські землероби багато знали про різноманітні властивості ґрунтів, розглядали процеси, які відбуваються в них. Вони не були експеримента-

торами, але методом спостережень за явищами природи володіли успішно. Еліни вперше висловлювались про профільну будову ґрунту і бачили в ґрунті тіло, які змінюються в часі. Вони визначали важливу якість ґрунту – його родючість, часто зв'язуючи її з метеорологічними умовами і обробітком.

Відомості про землю і ґрунти Греції, їх використання і обробіток приводяться в трактаті «Про домашнє господарство» знаменитого давньогрецького історика і письменника Ксенофонта (430-355 р.р. до н.е.). Знання про ґрунт пов'язували з його впливом на рослини. Перший ботанік древнього світу Феофраст (372–287 рр. до н.е.) підкреслював, що розглядати рослину і умови її життя – клімат, ґрунт – у взаємному зв'язку. Він показує, що ґрунт – «джерело живлення рослин, а також вологи». Стосовно умов росту тих або інших рослин, їх плодоношення, якості плодів, Феофраст рахував, що «місце має велике значення, ніж обробіток і культура» [6, с. 75]. Класифікуючи ґрунти за їх властивостями та продуктивним силам, Феофраст робив висновки відносно посівів, для яких придатний той чи інший ґрунт.

Отже, у давньогрецьких філософів і натуралістів ми знаходимо витоки багатьох сучасних наукових концепцій. Земля і ґрунт – це щось особливе і важливе. Ґрунтам притаманна родючість – їх основна якість, вона змінна в просторі і має свої особливості в кожній природній зоні: рослини дикі і культурні; підбір останніх; агротехніка вирощування тісним чином залежить від властивостей ґрунтів, характеризується специфічними зачатками їхнього розвитку, їх використання, зберігання і охорони.

Єгипетські папіруси так само, як в грецькі пам'ятники, свідчать про існування до нашої ери в Єгипті та Греції численні категорії земель в залежності від їх якості, про наявність там земельного кадастру.

Грецька агрономія була наступницею давньосхідної, так само сільськогосподарські знання римлян розвивались під впливом знань елінів. Римлянам по рівнянні з греками був більш притаманний практицизм, прагматична оцінка явищ природи. Але було би не вірно стверджувати, що в них ми нічого не знайдемо, окрім порад, що робити із землею, щоб отримати від неї найбільший прибуток [7, с. 33]. Наприклад, у Римському земельному кадастрі сформувались два методи поділу земельних угідь: центуриації та скамнації (III–II ст. до н. е.).

Існував і більш дрібний розподіл земель. Папірус X–VIII ст. до н.е. згадує дві категорії орних земель – «немнуха» і «шета-тені», причому один

сегат (невелика міра площі) першої вартує пів кіте срібла (4,5 г), а другої – одну п'яту кіте. В більш древньому документі – літопису XXV ст. до н.е., викарбуваному на діоритовій плиті («Палермський камінь» – зберігається в музеї міста Палермо в Італії), багаторазово згадуються різні орні ґрунти, «ґрунти, які не обробляються», «ґрунти на краю пустелі; ґрунти «для великого винограду». Про кадастр говориться: для «року п'ятого» відбувався «восьмий раз рахунок золота і полів»; це сусідство слів показує, як високо цінується ґрунт. В перерахуванні посадових осіб фігурує «керівник землі» [8, с. 15, 19, 21, 26, 51, 146].

Поземельний кадастр Рима являв собою спочатку опис земельної власності. Введення майнового ценза, а разом з ним і опис майна приписується шостому царю Стародавнього Риму Сервию Тулію (VI ст. до н. е.). Всі громадяни повинні були надавати відомості про розмір і прибутковість належного їм майна, яке після перевірки заносились до спеціальних реєстрів. Ці реєстри включали в себе відомості про розмір земельних ділянок, про спосіб їх обробки, про їх якість і прибутковість. З кожної тисячі оціночного майна всі громадяни повинні були платити по одному асу податку, який називався «tributum ex sensu». Згодом державні землі були звільнені від оподаткування і тільки деяка частина Італії була обкладена податком [9, с. 12–13].

Про існування у II – I ст. ст. до н. е. в Римі поділ земель в залежності від їх властивостей свідчать праці римських письменників і вчених Марка

Порція Катона (243–149 рр. до н. е.) «Землеробство» і Марка Теренція Варрона (116 – 27 рр. до н. е.) «Про сільське господарство». Варрон з особливою увагою описує природні властивості різних видів ґрунтів, відмічає особливо географічне положення земель, близькості центрів збуту шляхів повідомлення. Інший римський письменник і вчений Гай Секунд Пліній (29 р. – авг. 79 р.) розповідає про вимір земель, задуманому при Гаї Юлії Цезарі (100–44 рр. до н. е.) і виконаному при Августі. При Августі (27 р. до н. е. – 14 р. н. е.) була проведена великий перепис земель, що був по суті кадастром Римської імперії. Для більш правильного справлення поземельного податку – tributum soli – Август ввів точне вимірювання земель з визначенням їх якості та складанням статистичних описів і карт. Для існування цензу в кожній провінції було засновано по одному censitor з помічниками, яким всі землевласники – possesseres – зобов'язані були надавати докладні відомості про свої землі та господарський інвентар. Цей ценз повторювався в Римі черезкожні 15 років і проіснував до III століття [10, с. 164].

Висновки. Отже, головними досягненнями давніх єгиптян, греків і римлян у вченні про землю та ґрунти були: розробка їх класифікації і надання їй характеру системи; збір і систематизація даних про властивості ґрунтів, облік їх особливостей; ведення строгого земельного кадастру, тобто оцінка земель за їх площею, родючістю і прибутковістю; районування; правові питання щодо ведення земельного кадастру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Земельний кадастр : учебное пособие Н. В. Клебанович. Минск : БГУ, 2006. 264 с.
2. Ремезов Н. П., Макаров В. Т. Почвоведение с основами земледелия. М., Изд-во МГУ, 1963, 476 с.
3. Клинген И. Н. Среди патриархов земледелия народы Ближнего и Дальнего Востока. Египет, Индия, Цейлон, Китай. М. : Сельхозгиз, 1960. 604 с.
4. Хрестоматия по истории Древнего Востока. М.: Изд-во восточной литературы, 1963. 544 с.
5. Богаевский Б. Л. Земля и почва в земледельческих представлениях Древней Греции. С.-Петербург : Сенатская типография, 1912. 28 с.
6. Феофраст. Исследования о растениях / Перевод с древнегреч. и примечания М. Е. Сергеевко. М. : Изд-во АН СССР, 1951. 591 с.
7. Крупеников И. А. История почвоведения. Изд. «Наука». М. : 1981. 328 с.
8. Хрестоматия по истории Древнего Востока. М. : Изд-во восточной литературы, 1963. 544 с.
9. Колотинская Е. Н. Правовые основы земельного кадастра в России. Изд-во МУ. 1968. 272 с.
10. Колотинский Н. Д. История римского права. Казань, 1907. 396 с.

Слепньова Катерина Вадимівна

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВЕДЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО КАДАСТРУ В ДАВНІХ ЄГИПТЯН, ГРЕКІВ ТА РИМЛЯН

Стаття присвячена розгляду історико-правових основ ведення земельного кадастру в давніх єгиптян, греків і римлян. Уся сучасна європейська, а частиною і позаєвропейська культура зросла на ґрунті античної культури. Без знання античної історії не можна зрозуміти багатьох установ подальших періодів, історії, сучасних політичних, наукових та інших термінів. У статті встановлюються історичні етапи становлення земельного кадастру та розкрити основні положення законодавчих актів, які їх регулювали.

ЦИВІЛІСТИКА БЕЗ КОРДОНІВ

УДК 347.922

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v047.2022.10>

Навроцька Юлія Вячеславівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та прав людини,
керівниця магістерської програми з права Школи права
Українського католицького університету
ORCID ID: 0000-0002-9256-5898

Воробель Уляна Богданівна,

викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-0480-5394

ПОЗОВНА ЗАЯВА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ФОРМАЛЬНИХ ВИМОГ

Постановка проблеми. Цивільний кодекс України у ч. 1 ст. 16 гарантує кожній особі право на звернення до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу [1], що в порядку позовного провадження здійснюється шляхом подання позовної заяви, форма і зміст якої чітко визначені законодавчими нормами. Із реформуванням цивільного процесуального законодавства України Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 року [2], положення Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [3] щодо форми і змісту позовної заяви були суттєво оновлені.

Метою статті є правовий аналіз та розкриття змісту кожної із встановлених законодавцем вимог щодо змісту позовної заяви, перевірка їх відповідності як окремим принципам цивільного судочинства, так і усій системі цивільного судочинства, а також обґрунтування доцільності внесення відповідних змін у законодавче регулювання цього питання.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню законодавчих вимог щодо форми і змісту позовної заяви присвячували свої праці такі вчені-про-

цесуалісти як О. Г. Братель [4; 5], С. В. Васильєв [6, с. 330–333], О. М. Перунова [7], Ю. І. Полюк [8], І. Ю. Татулич [9], О. О. Штефан [10] та інші. Однак не втрачає це питання актуальності і нині, адже недотримання позивачем вимог щодо форми і змісту позовної заяви є підставою не лише для залишення позовної заяви без руху, але й технічно може стати підставою для залишення позовної заяви без розгляду [11], оскільки згідно п. 8 ч. 1 ст. 257 ЦПК України суд постановляє ухвалу про залишення позову без розгляду, якщо провадження у справі відкрито за заявою, поданою без додержання вимог, викладених у статтях 175 і 177 ЦПК України, та не було сплачено судовий збір і позивач не усунув цих недоліків у встановлений судом строк [3].

Виклад основного матеріалу дослідження. Новелою ЦПК України є розподіл усіх письмових заяв учасників справи на заяви по суті справи та заяви з процесуальних питань. А. В. Петровський заяви по суті справи визначає як письмові заяви учасників справи (їхніх представників) у позовному провадженні, які відображають їхню правову позицію (вимоги, заперечення, аргументи, пояснення та міркування) щодо предмета спору [12, с. 369]. Згідно ч. 2 ст. 174 ЦПК України до заяв по суті справи відносять такі заяви як: позовна заява, відзив на позовну заяву (відзив), відповідь

законодавцю наперед складно прорахувати для кожної цивільної справи ті відомості, що будуть необхідними для правильного вирішення спору, та закріпити їх у статусі вимог до позовної заяви. Однак, з огляду на принцип процесуальної економії, на позивача покладається обов'язок сприяти суду у здійсненні швидкого та правильного розгляду справи, і в силу цього він мав би сам вказати в позовній заяві усі відомі йому відомості, що є необхідними для правильного вирішення спору. Єдине, що слід врахувати в цій ситуації, це те, що приналежність таких відомостей до таких, що необхідні для правильного розгляду справи, буде залишатись на розсуд позивача, що не завжди співпадатиме з позицією суду у цьому питанні.

Згідно ч. 3 ст. 175 ЦПК України позовна заява повинна містити:

1) найменування суду першої інстанції, до якого подається заява

На переконання О. М. Перунової така вимога цивільного процесуального закону не є надмірною формальністю. Вказівка на найменування суду у позовній заяві свідчить про позицію позивача з приводу адресної спрямованості позову. При відсутності найменування суду в тексті позовної заяви суд не може визначити адресну спрямованість позову за записом на поштовому листі [7, с. 131].

2) повне найменування сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження, ідентифікаційний код, відомі номери засобів зв'язку, офіційної електронної адреси та адреси електронної пошти

Зазначена змістовна вимога виконує щонайменше три функції: 1) ідентифікація учасників цивільної справи, передусім позивача і відповідача (найменування юридичної особи, ім'я фізичної особи, ідентифікаційний код або номер і серія паспорта); 2) забезпечення можливості комунікації із учасниками цивільної справи (місцезнаходження юридичної особи, місце проживання чи перебування фізичної особи, поштовий індекс, номери засобів зв'язку, офіційної електронної адреси та адреси електронної пошти); 3) у випадку застосування правил загальної територіальної підсудності правильність скерування позовної заяви та належність цієї справи до територіальної юрисдикції конкретного суду (місцезнаходження юридичної особи, місце проживання чи перебування фізичної особи).

Згідно абз. 2 ч. 1 ст. 28 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) ім'я фізичної особи, яка є громадянином України, складається із прізвища, власного імені та по батькові, якщо

інше не впливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить [14]. Таким чином, наприклад, по батькові не завжди буде зазначатися в офіційних документах, що посвідчують особу, а, відповідно, не завжди воно може бути зазначене і в позовній заяві, що аж ніяк не може розцінюватись як недодержання встановлених законодавцем вимог щодо змісту позовної заяви.

У науковій літературі пропонується закріпити вимогу серед особистих даних позивача-фізичної особи вказувати на дату його народження, аби суддя міг перевірити чи подає позовну заяву особа, яка володіє цивільною процесуальною дієздатністю [15, с. 243]. Видається, що у такому разі позивач матиме необхідність не лише зазначити про дату свого народження, але й підтвердити її відповідним доказом. Однак, вказівка в позовній заяві дати народження із наданням відповідного документу, по-перше, не виступає безумовною гарантією наявності у позивача цивільної процесуальної дієздатності, як, зрештою, недосагнення повноліття не свідчить про відсутність цивільної процесуальної дієздатності, а, по-друге, не слід забувати про існування в цивільному процесуальному праві і презумпції цивільної процесуальної дієздатності особи [16, с. 74; 17, с. 85], що звертається до суду, суть котрої полягає у тому, що кожна особа, яка звертається до суду із заявою, зокрема позовною, вважається такою, що володіє повною цивільною процесуальною дієздатністю, допоки це не спростовано. А тому встановлення такої вимоги, як зазначення дати народження позивача, видається, недоцільним.

Місцем проживання фізичної особи є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово (ч. 1 ст. 29 ЦК України). Місцезнаходженням юридичної особи є фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи (переважно знаходиться керівництво) та здійснення управління і обліку (ст. 93 ЦК України) [14].

У судовій практиці трапляються випадки, коли позивач у позовній заяві не вказує своє місце проживання (місцезнаходження) або ж місце проживання (місцезнаходження) інших учасників цивільної справи, зокрема відповідача, або ж вказує їх неповно.

Так, наприклад, гр. К звернулась до суду із позовом до Феодосіївської територіальної громади, третя особа Перша Білоцерківська міська державна нотаріальна контора, про визнання права власності на садовий будинок в порядку

спадкування. Позовну заяву залишено без руху, оскільки позивачка не зазначила населений пункт, в якому вона проживає [18].

Новелою законодавчого регулювання вимог щодо змісту позовної заяви є вимога зазначення позивачем відомих йому номерів засобів зв'язку, офіційної електронної адреси та адреси електронної пошти інших учасників цивільної справи, тобто зазначені відомості він має обов'язок вказати лише у тому випадку, коли вони йому відомі. Свої ж номери засобів зв'язку, офіційну електронну адресу та адресу електронної пошти (за умови наявності їх у нього) позивач зобов'язаний завжди вказувати у позовній заяві.

У цьому контексті цікавим видається висновок Верховного Суду про те, що, якщо учасник надав суду електронну адресу (хоча міг цього і не робити), зазначивши її у заяві (скарзі), то слід припустити, що учасник бажає, принаймні не заперечує, щоб ці засоби комунікації використовувалися судом. Це, у свою чергу, покладає на учасника справи обов'язок отримувати повідомлення і відповідати на них. З огляду на це, суд, який комунікує з учасником справи за допомогою повідомлених ним засобів комунікації, діє правомірно і добросовісно. Тому слід виходити з «презумпції обізнаності»: особа, якій адресовано повідомлення суду через такі засоби комунікації, знає або принаймні повинна була дізнатися про повідомлення [19].

Окрім вищезазначених даних, слід вказувати особисті дані представників, якщо вони подають від імені тих, кого представляють, позовну заяву. Причому, якщо такими представниками виступають адвокати, вони обов'язково повинні вказати свою офіційну електронну адресу, яка зареєстрована в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі [9, с. 32; 15, с. 243].

Видається, що в позовній заяві свої дані мають вказати і особи, яким надано право звертатись до суду в інтересах інших осіб, у випадку реалізації ними цього права, зокрема, вони мають зазначити повне своє найменування, якщо це юридична особа, орган державної влади чи місцевого самоврядування, чи прізвище, ім'я та по батькові, якщо це фізична особа, із зазначенням адреси і засобів зв'язку.

3) зазначення ціни позову, якщо позов підлягає грошовій оцінці; обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспорується;

У науковій літературі зазначається, що вказівка у позовній заяві ціни позову має значення для визначення розміру судового збору щодо

вимог майнового характеру та контролю правильності його сплати позивачем [20, с. 553; 21, с. 195].

Слід відзначити, що позивач, окрім вказівки у позовній заяві ціни позову, має надати відповідні докази, що підтверджують її розмір, однак Верховний Суд наголошує, що суд першої інстанції не має повноважень вирішувати процесуальні питання щодо оцінки доказів, зокрема доказів підтвердження ціни позову, до судового розгляду справи по суті, на стадії відкриття провадження у справі чи підготовчого провадження [22]. А тому, якщо визначена позивачем ціна позову вочевидь не відповідає дійсній вартості спірного майна або на момент пред'явлення позову встановити точну його ціну неможливо, розмір судового збору попередньо визначає суд з наступним стягненням недоплаченого або з поверненням переплаченого судового збору відповідно до ціни позову, встановленої судом при вирішенні справи (ч. 2 ст. 176 ЦПК України) [3].

Окрім зазначення ціни позову на позивача покладається обов'язок подання обґрунтованого розрахунку сум, що стягуються чи оспорується.

Так, наприклад, 26 серпня 2022 року суддя Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області, розглянувши матеріали цивільної справи за позовною заявою Товариства з обмеженою відповідальністю «Фінансова компанія «Європейська агенція з повернення боргів» до гр. М про стягнення заборгованості, постановив залишити позовну заяву без руху, оскільки не надано повний, чіткий та детальний (помісячний) розрахунок заборгованості за процентами за весь період їх нарахування по кожному з договорів, що необхідно для перевірки правильності їх нарахування [23].

І. А. Яніцька вказує, що оскільки вимоги до оформлення такого розрахунку ЦПК України не висуває, то він може бути зазначений як у самій позовній заяві (у вигляді формул, таблиць тощо), так і у додатках до неї [13, с. 355]. З огляду на практичний досвід авторів більш раціональним та доцільним видається подання таких розрахунків окремим документом з послідовним їх викладенням та обґрунтуванням, що становитиме додаток до позовної заяви. Це дозволяє, по-перше, не загроможувати текст самої позовної заяви, полегшує її сприйняття як суду, так і іншим учасникам цивільної справи, а, по-друге, в окремому документі розрахунки суми, що стягується чи оспорується, можна детально та послідовно з додатковим поясненням розписати увесь хід розрахунку такої суми.

4) зміст позовних вимог: спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні; якщо позов подано до кількох відповідачів – зміст позовних вимог щодо кожного з них

Однією із вимог позовної заяви завжди було зазначення в ній змісту позовних вимог, зараз же ЦПК України конкретизує, що слід розуміти під цим терміном. Так, під змістом позовних вимог розуміється спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні.

На переконання Ю. І. Полюк, розширення обов'язку позивача визначити зміст позовних вимог, вказавши бажаний спосіб (способи) захисту свого порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи інтересу, безумовно направлено на забезпечення ефективного судового захисту. Однак навряд чи таке нововведення впливатиме на реалізацію права на звернення до суду, оскільки не можна відмовити саме у відкритті провадження лише тому, що вимога позивача щодо захисту його права є неефективною [8, с. 101]. Як наголошує Велика Палата Верховного Суду, якщо суд дійде висновку, що обраний позивачем спосіб захисту не передбачений законом або договором та/або є неефективним для захисту порушеного права позивача, у цих правовідносинах позовні вимоги останнього не підлягають задоволенню [24].

Окрім цього, у випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд, відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи, може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону (ч. 2 ст. 5 ЦПК України) [3].

Я. М. Садикова зазначає, що оскільки сторони у цивільному процесі не є юридично обізнаними, гіпотетично позивач може викласти вимогу, не кваліфікуючи її як конкретний спосіб захисту, адже ст. 175 ЦПК України не вимагає, аби позивач визначав норми, які, на його думку, є застосовними до даного правового спору [25, с. 71].

Верховний Суд також неодноразово вказує на те, що обов'язок надати правову кваліфікацію відносинам сторін, виходячи з фактів, установлених під час розгляду справи, та визначити, яка

правова норма підлягає застосуванню для вирішення спору, покладено саме на суд. Самостійне застосування судом для прийняття рішення саме тих норм матеріального права, предметом регулювання яких є відповідні правовідносини, не призводить до зміни предмета позову та/або вибраного позивачем способу захисту [26].

Вказівку на спосіб захисту, передбачений законом, на переконання П. Ф. Немеша, також не можна вважати правовою оцінкою обставин справи, оскільки останнє означає зіставлення обставин справи з тими статтями закону, де вони передбачені у вигляді юридичних фактів [27, с. 97].

А тому, на думку Я. М. Садикової, кваліфікація правової вимоги через призму матеріального права як того, яким способом захисту вона є, відбувається в силу того, що позивачем здійснюється правова кваліфікація фактично підстави позову, а також в силу необхідності виконання припису ст. 175 ЦПК України. Таким чином, з одного боку, позивач має вказати спосіб захисту, який передбачено законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні; з іншого боку, суд самостійно має кваліфікувати вимогу позивача як способу захисту залежно від обставин справи [25, с. 71].

5) виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; зазначення доказів, що підтверджують вказані обставини

У позовній заяві мають бути викладені обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги (підстави позову). У сукупності з назвою позивача та відповідача і змістом позовних вимог це дозволяє зробити висновок про тотожність позовів та визначити предмет доказування [7, с. 131].

О. О. Штефан відзначає, що зазначення доказів, які підтверджують кожну обставину позову щодо порушення прав позивачки кожним з відповідачів, є обов'язковими для особи, яка пред'являє позов, адже без зазначення доказів, які підтверджують вимоги, суд не може здійснити підготовку справи до розгляду та належним чином провести судові засідання [10, с. 34].

Слід звернути увагу, що в позовній заяві слід зазначити усі докази, що подаються ним для підтвердження вказаних ним обставин, адже згідно ч. 2 ст. 83 ЦПК України позивач, особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, повинні подати докази разом з поданням позовної заяви. І лише, якщо доказ не може бути поданий у встановлений законом строк з об'єктивних причин, учасник справи повинен про це письмово повідомити суд та зазначити:

О. М. Перунова вважає, що відсутність переліку документів, доданих до позовної заяви, звіреного канцелярією суду з фактичним їх поданням, не дає змоги здійснювати належний облік документів, які надходять на адресу суду, а також з певністю встановити факт їх передачі разом з позовною заявою [7, с. 131–132].

9) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які позивач поніс і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи

Ще одним інструментом для боротьби із недобросовісними позивачами є зазначення в позовній заяві попереднього (орієнтованого) розрахунку суми судових витрат, які позивач поніс і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи [9, с. 32]. Наведене положення покликане поінформувати відповідача про можливий розмір стягнення у разі задоволення позовної заяви, а сам розрахунок подається у довільній формі та не потребує його обґрунтування із посиланням на докази, оскільки частина витрат будуть понесені в майбутньому [13, с. 356].

Розглядаючи зазначену вимогу, доцільно відокремити дві частини, з яких складається розрахунок суми судових витрат: 1) суми судових витрат, які сторона вже понесла на момент подання позовної заяви (сума сплаченого судового збору, витрати, пов'язані з правничою допомогою адвоката, які вже понесені на момент подання позову, включаючи витрати на підготовку самої позовної заяви та інші); 2) витрати, які сторона очікує понести у зв'язку із розглядом справи (складається з перерахованих вище позицій, крім судового збору, та може бути доповнений, зокрема, витратами, пов'язаними із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи за призначенням суду тощо) [8, с. 103].

Слід відзначити, що, з одного боку, законодавець передбачає, що у разі неподання стороною попереднього розрахунку суми судових витрат, суд може відмовити у відшкодуванні відповідних судових витрат, за винятком суми сплаченого стороною судового збору (ч. 2 ст. 134 ЦПК України) [3], а з іншого – попередній розрахунок розміру судових витрат не обмежує сторону у доведенні іншої фактичної суми судових витрат, які підлягають розподілу між сторонами за результатами розгляду справи (ч. 3 ст. 134 ЦПК України) [3].

На наш погляд, незважаючи на закладене законодавцем функціональне призначення цього реквізиту позовної заяви, доречність зазначення саме цих даних в змісті позовної

заяви викликає сумніви. Адже, як ми уже вище зазначали, позовна заява за своїм призначенням віднесена до заяв по суті, призначення котрих відображати правову позицію учасника цивільної справи щодо предмета спору, попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які позивач поніс і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи, має суто процесуальну природу. А тому, ми більше схилиємось до думки про необхідність викладення таких розрахунків в окремій процесуальній заяві, а не в змісті позовної заяви.

10) підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав

Цікавою новелою є зазначення позивачем у змісті позовної заяви підтвердження про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав [9, с. 33]. У науковій літературі висловлюється позиція, що зазначене положення носить дисциплінуючий характер для позивача та інформаційний характер, передусім, для суду [13, с. 356]. Також таке підтвердження може слугувати на користь висновку суду про наявність факту зловживання позивачем своїми правами в разі одночасного подання декількох аналогічних позовів, для застосування судом відповідних заходів процесуального реагування з метою протидії зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства [13, с. 465].

На практиці зазначені відомості викладаються окремим абзацом у позовній заяві та мають досить декларативний характер. Проте, на думку І. Ю. Татулич, цілком виправданим може бути і вказання такого підтвердження окремою заявою, яку пізніше слід буде приєднати до позову разом з іншими додатками. Чи, можливо, краще було б додавати витяг з офіційного сайту «Судова влада України» за певний чітко встановлений період, де теж можливо було б виявляти пред'явлення цим же позивачем позову до цього ж відповідача [9, с. 33].

На наш погляд, як і попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав має суто процесуальний характер, а тому мало б відобразитися у заяві процесуального характеру.

Висновки. Формальні вимоги до змісту позовної заяви, визначені ст. 175 ЦПК України, потребу-

17. Черемнов Д. В. Зміст презумпції дієздатності цивільного процесуального права. *Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. до 150-річчя від дня народження Є. В. Васьковського (8 квітня 2016 р.) / уклад.: І. В. Андронов, Н. В. Волкова, О. В. Сатановська. Одеса : Юрид. л-ра, 2016. С. 84–86.
18. Ухвала Києво-Святошинського районного суду від 31 січня 2022 року у справі № 357/14947/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102874367> (дата звернення: 22.12.2022).
19. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 30 листопада 2022 року у справі № 759/14068/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107651330?fbclid=IwAR0Zad63Yg7TjRW08cqAIPJUKBmAMe3rgCBJW504HbQAPao0E97umesHSY0> (дата звернення: 22.12.2022).
20. Гузь Л. Є. Цивільний процесуальний кодекс України. Судово-практичний коментар для суду першої інстанції. Київ : Алерта, 2022. 1028 с.
21. Цивільний процес : навч. посіб. / О. Г. Бортнік, О. Л. Зайцев, В. А. Кройтор та ін. ; за заг. ред. В. А. Кройтора ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 336 с.
22. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 05 серпня 2020 року у справі № 177/1163/16-ц. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/90847615?fbclid=IwAR1HfVE5xvqoAAeJgGcexGf6jluj6-q_d0qI_JlafVDxD6a_AZv1fzbXTQM (дата звернення: 22.12.2022).
23. Ухвала Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 26 серпня 2022 року у справі № 473/2133/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105912597> (дата звернення: 22.12.2022).
24. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 липня 2022 у справі № 806/5244/15. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105637710> (дата звернення: 22.12.2022).
25. Садикова Я. Кваліфікація позовної вимоги у цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 66–73.
26. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 25 березня 2020 року у справі № 537/4259/15-ц. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88461090> (дата звернення: 22.12.2022).
27. Немеш П. Ф. Правове обґрунтування позову в цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Випуск 50. Том 1. С. 95–98.
28. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.12.2022).
29. O kosztach sądowych w sprawach cywilnych : Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. URL : <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20051671398/U/D20051398Lj.pdf>. (дата звернення: 22.12.2022).

Навроцька Юлія, Воробель Уляна

ПОЗОВНА ЗАЯВА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ФОРМАЛЬНИХ ВИМОГ

Стаття присвячена аналізу змісту кожної із закріплених процесуальним законодавством вимог щодо змісту позовної заяви, з'ясуванню їх відповідності окремим принципам та загалом завданням цивільного судочинства, а також обґрунтування доцільності внесення відповідних змін у законодавче регулювання цього питання.

Констатовано, що формальні вимоги до змісту позовної заяви, визначені ст. 175 ЦПК України, потребують певного уточнення щодо їх практичного застосування. Так, не вбачається потреби вказувати дату народження сторін, адже це не впливає на визначення обсягу цивільної процесуальної дієздатності в момент прийняття позовної заяви до розгляду. Згідно правової позиції Верховного Суду, якщо учасник надав суду e-mail, зазначивши його у позові, то слід припустити, що учасник бажає, щоб ці засоби комунікації використовувалися судом (застосовується «презумпція обізнаності»).

Визначено, що обов'язку давати правову кваліфікацію в позові спірних правовідносин немає, в той же час обов'язковим реквізитом є зміст позовних вимог, який конкретизується через спосіб захисту, а також – підстава позову та зазначення усіх доказів, що підтверджують вказані позивачем обставини.

З метою уникнення загромождження тексту позовної заяви, полегшення її сприйняття, запропоновано подавати окремим документом, а не зазначати у тексті позовної заяви: 1) обґрунтований розрахунок сум, що стягуються чи оспорується; 2) попередній (орієнтовний) розрахунок суми судових витрат, які позивач поніс і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи.

Автори наголошують, що кожен із реквізитів позовної заяви повинен не лише бути чітко відображений у її структурі, оскільки його відсутність може мати наслідком залишення позовної заяви без руху, її повернення чи залишення позовної заяви без розгляду, а й повинен відображати саме той зміст, що закладався законодавцем при їх формулюванні, або ж зумовлений практикою.

Ключові слова: позовна заява, вимоги, залишення без руху, зміст позову, процесуальний документ, заяви по суті справи.

Navrotska Yuliia, Vorobel Ulyana

CIVIL CLAIM: PRACTICAL APPLICATION OF FORMAL REQUIREMENTS

The article is devoted to the analysis of the content of each of the requirements stipulated by the procedural legislation concerning the content of the claim, the definition of their conformity with the specific principles and the general task of civil proceedings, and also the substantiation of the expediency of making appropriate changes in the legislative regulation of this issue.

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v047.2022.11>

Харитоновна Тетяна Євгенівна,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія»

Григор'єва Христина Антонівна,

доктор юридичних наук, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія»

НОВИЙ ПОГЛЯД НА ДЖЕРЕЛА АГРАРНОГО ПРАВА (РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ПРОФЕСОРА В. М. ЄРМОЛЕНКА¹)

В умовах сучасних викликів, які постали перед Україною, щодня актуалізуються нові питання. Так, внаслідок воєнних дій, блокування традиційних транспортних маршрутів, значних неврожаїв у багатьох країнах світу загострюються проблеми із достатністю, доступністю та безпечністю сільськогосподарської продукції, що вкотре яскраво підкреслює важливу роль та значення сільського господарства не лише для вітчизняної продовольчої безпеки, але й для збалансованої продовольчої ситуації у світі. Зважаючи на екзистенційне значення сільського господарства в житті суспільства, особливий подив викликають чергові намагання штучно применшити значення аграрного права у системі права України, що найбільш рельєфно проявляється наразі в навчально-освітніх процесах.

Цілком можливо, що кризові явища, які спостерігаються протягом останніх років у розвитку аграрного права, є у тому числі закономірним результатом певної стагнації аграрно-правової науки. Проявами застійних явищ можна вказати, зокрема, зменшення кількості дисертаційних робіт, присвячених правовому регулюванню сільськогосподарської діяльності, та фетишизацію застарілих методологічних засад аграрно-правових досліджень. Ці та інші проблемні аспекти гальмують еволюцію аграрно-правової доктрини та знижують її адаптивний потенціал у складних умовах сьогодення.

Крім того, об'єктивні проблеми сучасної науки аграрного права помножуються на зовнішні обставини: загострення питань продовольчої безпеки, поглиблення економічних, екологічних та соціальних проблем сільськогосподарських товаровиробників, порушення логістичних зв'язків, що забезпечують нормальне аграрне виробництво, тощо. Однак усупереч усім кризовим явищам аграрно-правова доктрина отримала новий потужний поштовх. Так, на тлі складних процесів у розвитку науки, суспільства і права визначною подією та великим досягненням стало видання довгоочікуваної фундаментальної монографії доктора юридичних наук, завідувача кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені В. З. Янчука Національного університету біоресурсів та природокористування України, член-кореспондента НАПрН України, професора Володимира Михайловича Єрмоленка «Джерела аграрного права». Ця праця є виплеканим результатом довгого та ґрунтовного дослідження, що без перебільшення можна назвати новаторським. Під час його виконання автор ставив незручні запитання, сміливо тестував на актуальність безліч ідей, що протягом десятиріч вважалися аксіомами, критично аналізував наукові напрацювання попередників, сучасників, представників аграрно-правової науки та суміжних юридичних наук. Обраний підхід дозволив професору В. М. Єрмоленку не просто «злегка освіжити» доктрину аграрного права – зроблені автором висновки багато в чому кардинально змінюють кла-

¹ Єрмоленко В. М. Джерела аграрного права : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 510 с.

скільки поглинається принципом урахування особливостей сільськогосподарської діяльності. На нашу думку, такий підхід є досить продуктивним: по-перше, застосування цього принципу обумовлює необхідність існування спеціального законодавства, яким регулюються аграрні відносини з урахуванням їх специфіки; по-друге, визнання цього принципу доводить потребу у формуванні стабільної та комплексної державної підтримки сільського господарства, оскільки урахування його особливостей вимагає реагування у вигляді розробки агропротекційних норм та механізмів.

Ще одним безперечним досягненням аналізованої монографії ми вважаємо новаторські висновки щодо джерельної природи релігійних норм. Професор В. М. Єрмоленко присвятив цьому непростому питанню досить значну увагу та зробив важливі висновки. Зокрема, він вдало підкреслив складність впливу окремих релігійних положень на сучасне аграрне законодавство. Учений наголосив на тому, що розуміння такого впливу як прямої рецепції є поверховим. Релігійні положення приймають участь у формуванні правової культури, правосвідомості сільськогосподарських товаровиробників, і у такий спосіб виступають ідейними, змістовними джерелами аграрного права. Вказане бачення релігійних норм у системі джерел сучасного аграрного права цілком логічно підкреслює культурний та національний вимір права. Справді, найбільш популярні релігійні пам'ятки (Біблія, Коран, Тора та інші) виступають потужними регуляторами суспільних відносин у багатьох країнах світу,

однак законодавство, що регулює сільськогосподарську діяльність у цих країнах, не обов'язково розвивається схожим чином. Це є емпіричним свідченням правильності думок, висловлених в монографії.

На нашу думку, одним із найбільш важливих висновків, до яких підштовхує нас професор В. М. Єрмоленко, є розуміння глибокого національного характеру вітчизняного аграрного права, його органічної природи у системі права України. Незважаючи на наполегливі спроби штучно применшити роль та значення аграрного права, такі намагання суперечать історичному розвитку вітчизняного права, його культурному коду, а значить – збереження та подальший розвиток галузі аграрного права – це обов'язок українських науковців та нормотворців як носіїв вітчизняної правової культури.

Уважно вивчивши та проаналізувавши рецензоване видання, ми дійшли висновку про те, що монографія професора В. М. Єрмоленка ознаменувала собою новий довгоочікуваний щабель розвитку аграрно-правової доктрини, її «нове дихання». Закладений у низці ідей науковий потенціал монографії здатен якісно осучаснити аграрно-правові дослідження, вивести їх на новий, більш актуальний рівень, створити точку еволюційного зростання. На нашу думку, монографія «Джерела аграрного права», як глибока і фундаментальна теоретична праця, може стати настільною книгою фахівця з аграрного права, формуючи міцні засадничі постулати та надихаючи на нові сміливі пошуки.

Підписано до друку: 17.01.2023 р.
Формат 60x84/8. Гарнітура Franklin Gothic.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 8,37.
Замов. № 0423/237. Наклад 150 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.